

А. Василюк, Ю. Бондар, А. Хіля

ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ

Навчально-методичний посібник

**ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО**

А. Василюк, Ю. Бондар, А. Хіля

ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ

Навчально-методичний посібник

Вінниця-2020

УДК 378.01:37.01:376(073)(477)

П 24

Рекомендовано до друку Вченою радою факультету дошкільної, початкової освіти та мистецтв імені Валентини Волошиної Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського
(протокол №2 від 28 жовтня 2020 року)

Рецензенти:

Янкович О., доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки і методики початкової та дошкільної освіти Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка;

Тарнавська Н., кандидат психологічних наук, доцент кафедри дошкільної освіти та педагогічних інновацій Житомирського державного університету імені Івана Франка;

Савчук З., кандидат історичних наук, доцент кафедри психології та соціальної роботи Навчально-наукового інституту педагогіки, психології, підготовки фахівців вищої кваліфікації Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

П 24 Педагогічні технології інклюзивного навчання: навчально-методичний посібник для студентів закладів вищої педагогічної освіти; уклад. : А. Василюк, Ю. Бондар, А. Хіля. Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського. Вінниця, 2020. 168 с.

У навчально-методичному посібнику представлено сучасні основні та допоміжні технології загальноосвітнього і корекційно-розвивального навчання, які доцільно застосовувати в інклюзивному класі.

Посібник адресовано студентам (бакалаврам і магістрантам) спеціальностей: 012 Дошкільна освіта та 013 «Початкова освіта».

УДК 378.01:37.01:376(073)(477)

© Василюк А.

© Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського

ЗМІСТ

Передмова	6
Тема 1. Педагогічні технології як засіб організації освітнього процесу в інклюзивному класі	8
1.1. Аналіз понять «педагогічні технології» і «технології інклюзивного навчання»	8
1.2. Основні групи технологій інклюзивного навчання	10
1.3. Етапи впровадження технологій інклюзивного навчання.....	12
1.4. Критерії оцінювання педагогічних технологій	13
<i>Запитання і завдання для самоконтролю</i>	14
<i>Рекомендовані джерела</i>	14
Тема 2. Технології диференційованого викладання в інклюзивному класі	15
2.1. Поняття «диференційованого викладання»	15
2.2. Способи диференціації	16
2.3. Застосування адаптації та модифікації у диференційованому викладанні	18
2.4. Втілення підходів диференційованого викладання	20
<i>Запитання і завдання для самоконтролю</i>	22
<i>Рекомендовані джерела</i>	22
Тема 3. Основні та допоміжні технології навчання дітей з порушеннями зору (сліпі, слабозорі)	23
3.1. Специфіка роботи з дітьми зі зниженим зором або незрячими. Технології диференційованого викладання	23
3.2. Здоров'язберігаючі технології	24
3.3. Ігрові технології.....	27
3.4. Музикотерапія у роботі з дітьми із зниженим зором	30
3.5. Інтерактивні технології у роботі з дітьми із порушеннями зору. Інформаційно-комунікаційні технології	32
<i>Запитання і завдання для самоконтролю</i>	36
<i>Рекомендовані джерела</i>	36
Тема 4. Основні та допоміжні технології навчання дітей з порушеннями слуху та мовлення	37
4.1. Специфіка роботи з дітьми із порушеннями слуху і мовлення ...	37
4.2. Застосування здоров'язберігаючих та ігрових технологій у роботі з дітьми із порушеннями слуху і мовлення	41

4.3. Музикотерапія при лікуванні заїкуватості. Використання казкотерапії для розвитку монологічного мовлення дітей із загальним недорозвиненням мовлення (ЗНМ)	48
4.4. Пісочна терапія в логопедичній роботі	54
4.5. Інтерактивні та інформаційно-комунікаційні технології у корекційно-виховній роботі з дітьми із порушеннями мовлення	57
<i>Запитання і завдання для самоконтролю</i>	61
<i>Рекомендовані джерела</i>	62
Тема 5. Основні та допоміжні технології навчання дітей з порушеннями опорно-рухового апарату	63
5.1. Специфіка роботи з дітьми із порушеннями опорно-рухового апарату	63
5.2. Здоров'язберігаючі технології. Кінезіотерапія	67
5.3. Ігрова терапія	78
5.4. Музична терапія. Пісочна терапія	79
5.5. Інтерактивні та інформаційно-комунікаційні технології у роботі з дітьми із порушеннями опорно-рухового апарату	81
<i>Запитання і завдання для самоконтролю</i>	86
<i>Рекомендовані джерела</i>	86
Тема 6. Основні та допоміжні технології навчання дітей з порушеннями інтелектуального розвитку	87
6.1. Специфіка роботи з дітьми зі порушеннями інтелектуального розвитку	87
6.2. Музикотерапія у роботі з дітьми із порушеннями інтелекту. Танцювальна терапія. Ізотерапія як засіб реабілітації розумово відсталих дітей	90
6.3. Казкотерапія. Імаготерапія. Лялькотерапія	98
6.4. Здоров'язберігаючі технології. Ігрові технології у структурі психолого-педагогічного супроводу дітей з помірною розумовою відсталістю	102
6.5. Інтерактивні та інформаційно-комунікаційні технології у роботі з дітьми із порушеннями інтелектуального розвитку	107
<i>Запитання і завдання для самоконтролю</i>	111
<i>Рекомендовані джерела</i>	112

Тема 7. Основні та допоміжні технології навчання дітей з порушеннями розладу аутистичного спектру	113
7.1. Специфіка роботи з дітьми, які мають розлади аутистичного спектру. Технологія «Створення ситуації успіху»	113
7.2. Ігротерапія у роботі з дітьми з РАС	121
7.3. Музикотерапія. Танцювальна терапія	132
7.4. Ізотерапія. Пісочна терапія	135
<i>Запитання і завдання для самоконтролю</i>	<i>140</i>
<i>Рекомендовані джерела</i>	<i>140</i>
Тема 8. Основні та допоміжні технології навчання і розвитку дітей із затримкою психічного розвитку	142
8.1. Специфіка роботи з дітьми із затримкою психічного розвитку ...	142
8.2. Ігротерапія у роботі з дітьми із затримкою психічного розвитку..	146
8.3. Музикотерапія. Ізотерапія	149
8.4. Ейдотехнології у корекційній роботі з дітьми із затримкою психічного розвитку	152
8.5. Казкотерапія як ефективний метод роботи з дітьми із затримкою психічного розвитку	154
<i>Запитання і завдання для самоконтролю</i>	<i>155</i>
<i>Рекомендовані джерела</i>	<i>156</i>
Словничок	157
Список рекомендованих джерел	163

ПЕРЕДМОВА

Діти повинні жити у світі краси, гри,
казки, музики, малюнка, фантазії, творчості.

В. Сухомлинський

Приєднавшись до міжнародних договорів у сфері прав людини (Декларації ООН про права людини, Конвенції ООН про права інвалідів, про права дитини та ін.), Україна взяла на себе зобов'язання щодо забезпечення права на освіту дітей із інвалідністю. Відтак, держава має забезпечити доступність якісної освіти відповідного рівня дітям із особливими потребами з урахуванням їхніх здібностей, можливостей, бажань та інтересів за умови дотримання принципів дитиноцентризму (орієнтації на здібності, можливості, бажання й умови життя дітей) і компетентнісного підходу.

У галузі корекційної педагогіки активізувалися дослідження вчених, присвячені питанням навчання і виховання дітей з особливими потребами, які змінюють стереотипи у розумінні даної проблематики й зумовлюють необхідність переходу від концентрації уваги на порушеннях особистості (медична модель) до акцентування на особливостях і можливостях розвитку (соціальна модель).

Навчання дітей із особливими освітніми потребами у ЗЗСО включає:

– *загальноосвітню підготовку* (засвоєння змісту загальноосвітньої програми, формування вмінь і навичок навчання, емоційно-вольової та рухової сфер, розвиток творчих здібностей учнів та умінь спілкування із однокласниками та вчителями);

– *корекційно-розвивальне навчання* (подолання труднощів у навчанні, зумовлених соціальною ізоляцією, педагогічною занедбаністю та затримкою у психічному розвитку, корекцію психічних функцій, активізацію пізнавальної діяльності з використанням потенційних можливостей дітей);

– *компенсаторно-адаптаційне навчання* (для дітей із низькими навчальними можливостями, пов'язаними із порушеннями в емоційно-вольовій сфері, інтелектуальними або комбінованими порушеннями розвитку).

Метою діяльності вчителя, що реалізує інклюзивну практику, полягає у створенні оптимальних умов для розвитку потенціалу кожного учня. Для досягнення цієї мети вчитель вирішує особливі завдання, спрямовані на:

– організацію в класі доступного середовища в залежності від потреб конкретних учнів класу, серед яких можуть бути діти з порушеннями слуху, зору та ін.;

– створення в дитячому колективі атмосфери емоційного комфорту, формування взаємовідносин в дусі співробітництва й прийняття особливостей кожного учня;

– використання сучасних технологій та форм організації навчальної роботи відповідно до можливостей і потреб учнів;

– адаптацію наявних або розробку нових дидактичних матеріалів (наприклад, завдань різного рівня складності, робочих зошитів з великим шрифтом, плакатів або презентацій);

– застосування адекватних можливостям дітей способів оцінки навчальних досягнень, продуктів навчальної та позанавчальної діяльності;

– організацію взаємодії з батьками в дусі співробітництва і розподілу відповідальності.

Цей навчальний посібник призначено для забезпечення викладання навчальної дисципліни «Педагогічні технології інклюзивного навчання». Теми навчального посібника відображають модулі програми, які розкривають сучасні основні та допоміжні технології загальноосвітнього і корекційно-розвивального навчання, які доцільно застосовувати в інклюзивному класі початкової школи.

Після кожної теми подаються запитання і завдання для самоконтролю, а також рекомендовані джерела.

ТЕМА 1

ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ЗАСІБ ОРГАНІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В ІНКЛЮЗИВНОМУ КЛАСІ

1.1. Аналіз понять «педагогічні технології» і «технології інклюзивного навчання»

1.2. Основні групи технологій інклюзивного навчання

1.3. Етапи впровадження технологій інклюзивного навчання

1.4. Критерії оцінювання педагогічних технологій

Запитання і завдання для самоконтролю

Рекомендовані джерела

1.1. Аналіз понять «педагогічні технології» і «технології інклюзивного навчання»

Навчання дітей з особливими освітніми потребами є однією з актуальних і дискусійних проблем сучасної освіти. Нова українська школа має бути школою для всіх, щоб у ній забезпечувалась успішна соціалізація дітей із особливостями розвитку за умови створення універсального безбар'єрного середовища. При цьому важливо оптимізувати освітній простір шляхом використання технологій інклюзивного навчання.

Щоб педагоги оволоділи знаннями та вміннями, необхідними для розробки та освоєння технологій інклюзивного навчання та їх використання, вони повинні зрозуміти сутність поняття «технології» взагалі і технології інклюзивного навчання зокрема. Знати які технології існують, яку вони мають структуру та як потрібно (із усіх численних технологій) вибрати необхідну.

Інклюзивні освітні технології – це тип технологічного процесу, який заснований на відносинах «суб'єкт – суб'єкт», де без підтримки учасників освітнього процесу, без згоди навчального закладу, людини з особливими освітніми потребами, сім'ї та її найближчого оточення не можливо забезпечити ефективність навчального результату. У чому ж полягає сутність поняття «технології» та «технології інклюзивного навчання»?

Технологія (від грец. *techne* - майстерність, вміння і *logos* - вчення) – це система знань про способи та засоби обробки і якісного перетворення об'єкта. У розгляді даного поняття виділяють три аспекти:

– *науковий*: технологія являє собою науково-розроблене рішення певної проблеми, ґрунтується на досягненнях теорії і практики;

– *формально-описовий*: технологія – це модель, опис цілей, змісту, методів, засобів та алгоритмів дій, що застосовуються для досягнення запланованих результатів;

– *процесуально-дієвий*: технологія – це сам процес реалізації діяльності, послідовність та порядок функціонування і зміни всіх його компонентів, в тому числі об'єктів і суб'єктів діяльності.

У таблиці 1 представлено альтернативні підходи до визначення поняття «педагогічна технологія».

Таблиця 1

Визначення поняття «педагогічна технологія»

Автор	Дефініції поняття
Б. Ліхачов	сукупність психолого-педагогічних установок, що визначають спеціальний набір і поєднання форм, методів, способів, прийомів навчання, виховних засобів; організаційно-методичний інструментарій педагогічного процесу
І. Волков	опис системи дій учителя та учнів, які слід виконувати для оптимальної реалізації навчального процесу
П. Москаленко	вважає цей феномен послідовним (системно представленим) рядом вказівок, діяльностей і операцій моделювання, реалізації діагностики ефективності, корекції процесу навчання або виховання
В. Беспалько	проект певної педагогічної системи, що реалізується на практиці, як змістову техніку реалізації навчально-виховного процесу

Спільним у перелічених визначеннях є спрямування педагогічної технології на підвищення ефективності навчального процесу, що гарантує досягнення запланованих результатів навчання.

Існує загальноприйняте уявлення про технологію як конструювання навчального процесу за певною схемою (рис. 1), яка відображає ознаки, притаманні й традиційній організації навчального процесу: впорядкованість процесу навчання, мети та оцінювання результатів.

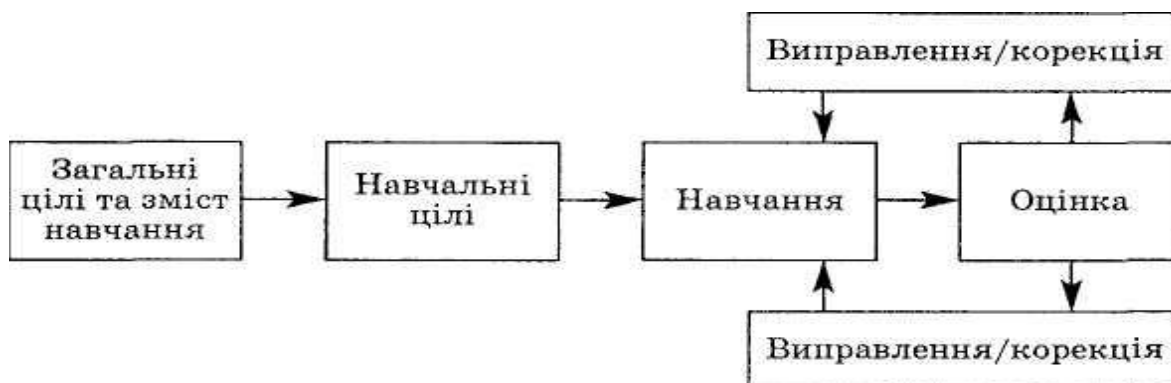

Рис. 1. Структура технології навчання

Отже, педагогічну технологію можна розглядати як конструкцію, алгоритм дій педагога, організацію педагогічної діяльності. Головне в педагогічній технології – це розроблення, деталізація інструментальних аспектів педагогічного процесу.

Технології інклюзивного навчання – це система знань про оптимальні форми, методи, засоби та способи організації навчання людей із особливими освітніми потребами.

Упровадження технологій інклюзивного навчання складається з:

- підготовки виконавців та організації їхньої роботи;
- координації різноманітних суб'єктів (галузевого міністерства, академії наук та наукових шкіл, навчальних закладів різного рівня, окремих виконавців чи груп);
- надання науково-методичної допомоги спеціалістам;
- контролю за діяльністю суб'єктів впровадження інклюзивних технологій;
- аналізу процесу технологізації;
- коригування цілей (для врахування специфіки нозологій людей з інвалідністю та технічних засобів для проведення освітнього процесу);
- організації інформаційного забезпечення та обслуговування процесу впровадження.

1.2. Основні групи технологій інклюзивного навчання

Таблиця 2

Технології інклюзивного навчання та їх характеристика

Технології	Характеристика
<i>Правові</i>	Це нормативно-правові акти, що забезпечують право на освіту людей з ООП та юридично врегульовують механізми забезпечення цього права. В Україні існує велика кількість нормативно-правових актів щодо захисту прав людей з ООП.
<i>Організаційно-управлінські</i>	Забезпечують виконання вимог нормативно-правових актів стосовно організації та забезпечення інклюзивної освіти; створення умов для розвитку, виховання та навчання учнів з інвалідністю; соціальний захист, охорону життя та здоров'я; кадрове і програмно-методичне, інформаційне та матеріальне забезпечення учасників інклюзивного процесу; контроль за діяльністю, документально-інформаційне забезпечення нормативної та інноваційної діяльності. Вони пов'язані з етапами організації інклюзивного процесу: проектування і програмування, командної взаємодії вчителя та спеціалістів, організації структурованого, адаптованого і доступного середовища; доступність форм навчання та освітніх послуг; запровадження спец. технологій, адаптивних технічних засобів навчання; індивідуалізація та адаптація

	навчальних програм, навчально-методичних матеріалів, підручників з врахуванням нозологій людей з інвалідністю; створення умов для їх адаптації та самореалізації; забезпечення фізичної та соціально-психологічної реабілітації.
Педагогічні:	Викладання навчального матеріалу дітям з ООП у прийнятній для них формі, впровадження сучасних технологій навчання, забезпечення навчально-методичними матеріалами в адаптованому вигляді: <i>вербальному, візуальному, звуковому, електронному</i> ;
структурно-логічні	- поетапне формулювання дидактичних завдань, вибір способу їх розв'язання, діагностики та оцінювання одержаних результатів;
інтеграційні технології	- дидактичні системи, які забезпечують інтеграцію різнопредметних знань і вмінь, різних видів діяльності на рівні інтегрованих курсів, навчальних тем, навчальних проблем та інших форм організації навчання);
ігрові	- ігрова форма взаємодії педагога і дітей сприяє формуванню вмінь розв'язувати завдання на основі вибору альтернативних варіантів через реалізацію певного сюжету. Використовують <i>театралізовані, ділові, рольові, комп'ютерні ігри, імітаційні вправи, ігрове проектування</i> ;
діалогові	- пов'язані зі створенням комунікативного середовища, розширенням простору співробітництва на суб'єкт-суб'єктному рівні: «учень – учитель- асистент учителя»,
технологічна схема	- умовне зображення технології процесу, поділ його на окремі функціональні елементи і позначення логічних зв'язків між ними. Таке зображення є необхідною умовою унаочнення процесу, що сприяє його аналізу і ефективному застосуванню;
технологічна карт	- опис процесу у вигляді покрокової, поетапної послідовності дій із зазначенням засобів, що використовуються;
тренінгові	- система діяльності щодо відпрацювання алгоритмів навчально-пізнавальних дій і способів розв'язання типових завдань (тести, психологічні тренінги інтелектуального розвитку, розв'язання задач).
Технічні	Передбачають забезпечення особливими технічними засобами в залежності від виду нозології: <i>спеціалізований технічний супровід навчання</i> , метою якого є забезпечення адаптивними технічними засобами та спеціальними технологіями навчання. Це програмно-апаратне забезпечення, що містить сурдо-, тифло технічні засоби.
Комп'ютерні	Реалізуються в дидактичних системах комп'ютерного навчання на основі взаємодії «вчитель – комп'ютер – учень» за допомогою інформаційних, тренінгових, розвивальних, контролюючих та інших навчальних програм.

Важливу роль в організації інклюзивного освітнього процесу відіграють також інформаційні та мультимедійні технології навчання.

В інклюзивному класі успішно використовуються: технології диференційованого навчання та індивідуалізації освітнього процесу;

технології корекції навчальних труднощів, що виникають у дітей в освітньому процесі; технології, спрямовані на формування соціальних компетентностей (навичок взаємодії, взаємодопомоги, продуктивної діяльності).

1.3. Етапи впровадження технологій інклюзивного навчання

Впровадження технологій інклюзивного навчання передбачає наступні етапи:

1. Підготовка виконавців і організації їхньої роботи;
2. Координація різноманітних суб'єктів (МОН України, освітніх закладів різного рівня, окремих виконавців);
3. Надання науково-методичної допомоги спеціалістам;
4. Контроль за діяльністю суб'єктів упровадження інклюзивних технологій;
5. Аналіз процесу технологізації;
6. Коригування цілей (для врахування специфіки нозологій людей з особливими потребами та технічних засобів для здійснення освітнього процесу);
7. Організація інформаційного забезпечення і обслуговування процесу впровадження.

Учитель, володіючи сучасними педагогічними технологіями, при постійній взаємодії з учнями, їхніми батьками, медичним працівником та шкільним психологом, повинен планувати й організувати свою діяльність з урахуванням пріоритетів збереження та зміцнення здоров'я всіх суб'єктів освітнього процесу. Тому головною технологією має стати здоров'язбережувальна, що об'єднують у собі всі напрями діяльності закладу загальної середньої освіти щодо формування, збереження та зміцнення здоров'я учнів.

Арт-технології передбачають формування емоційної та комунікативної сфер шляхом застосування засобів художньої творчості. Використання педагогічних технологій у початковій школі такого виду не передбачає застосування спеціальних освітніх програм. У дітей формуються навички сприйняття всіх жанрів мистецтва: театру, танцю, живопису, музики. Вони не мають при цьому ставати професійними танцюристами, художниками, музикантами.

Застосування педагогічної технології у початковій школі сприяє спрощенню процесу засвоєння складного навчального матеріалу. Мистецтво виступає як засіб пізнання. Такі педагогічні технології в

інклюзивному класі дозволяють учителю проводити урок за певним алгоритмом, використовуючи фразу: «Що буде, коли...» У цьому випадку хлопці та дівчата отримують навички комунікативного спілкування, вчать допомагати один одному, висловлювати свої думки, вести дискусію з однокласниками. Проте найголовнішим набутком молодших школярів на такому уроці є інтеграція компетентностей, що дозволяє «побачити» виучуване явище з точки зору різних освітніх галузей.

Існує чотири аспекти впровадження арт-технології в освітній процес початкової школи:

1. Побудова уроку на конкретному виді мистецтва;
2. Включення елементів мистецтва як засобів роботи педагога;
3. Застосування фрагментів мистецтва для діяльності учня;
4. Організація пізнавальної діяльності дітей за допомогою різних жанрів.

1.4. Критерії оцінювання педагогічних технологій

Педагогічна технологія повинна гарантувати досягнення певного рівня навчання й виховання, бути ефективною за результатами, оптимальною щодо термінів впровадження, витрат сил і засобів.

Для порівняння технологій необхідно дотримуватися універсальної методології її проектування та експертизи, послуговуючись системою критеріїв оцінки педагогічних технологій навчання.

Таблиця 3

Критерії ефективності педагогічних технологій

Етап проектування	– поділ процесу на етапи, дії, операції; – алгоритмічність (спосіб і послідовність одержання результату, що визначається вихідними даними); – технологічна послідовність реалізації етапів, виконання дій, операцій; – управління.
Етап функціонування	– зміст навчання; – методи навчання; – система дидактичних засобів; – організація навчання.
Етап оцінювання результатів	– засвоєння знань (глибина, усвідомленість, системність, ціннісно-смісловне ставлення, дієвість, міцність, самостійність тощо); – розвиток ціннісних орієнтацій; – самореалізація вчителя та учня; – зміна стосунків у педагогічному процесі; – специфічне мислення (діалектичність, проблемність, аналітичність).

За результатами експертного оцінювання педагогічної технології мають бути з'ясовані такі питання:

1) чи присутній у педагогічній системі технологічний інваріант (незмінна за будь-яких перетворень величина);

2) чи забезпечує педагогічна система, яка претендує на статус технології, гарантований позитивний результат, адекватний задекларованим цілям;

3) чи педагогічна технологія сприяє вирішенню конкретних проблем і труднощів у практиці навчання й виховання.

Важливим є моральний аспект технологізації освіти. Йдеться про «педагогічну чистоту», моральну безпеку, валеологічну обґрунтованість і духовну екологічність педагогічних технологій. Важливо, щоб в основу кожної з них було покладено принципи гуманістичного світогляду, що передбачають формування таких якостей особистості, як усвідомлення єдності природи і людини, відмова від авторитарного стилю мислення і взаємодії педагога та учня, терпимість, схильність до компромісу, шанобливе ставлення до думки іншого, моральних і духовних цінностей¹.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Розкрийте сутність поняття «технології інклюзивного навчання».
2. Які групи технологій інклюзивного навчання Ви знаєте?
3. Які виокремлюють етапи впровадження технологій інклюзивного навчання?
4. Визначте критерії оцінювання педагогічних технологій.

Рекомендована література

1. Дубяга С. Педагогічні технології в початковій школі : навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів напряму підготовки «Початкова освіта». Мелітополь : Вид-во МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2015. 160 с.

2. Янкович О., Беднарек Ю., Анджеєвська А. Освітні технології сучасних навчальних закладів : навч.-метод. посіб. Тернопіль : ТНПУ ім В. Гнатюка, 2015. 212 с.

¹ Янкович О., Беднарек Ю., Анджеєвська А. Освітні технології сучасних навчальних закладів : навч.-метод. посіб. Тернопіль : ТНПУ ім В. Гнатюка, 2015. С. 5–13.

ТЕМА 2

ТЕХНОЛОГІЇ ДИФЕРЕНЦІЙОВАНОГО ВИКЛАДАННЯ В ІНКЛЮЗИВНОМУ КЛАСІ

- 2.1. Поняття «диференційованого викладання»
 - 2.2. Способи диференціації
 - 2.3. Застосування адаптації та модифікації у диференційованому викладанні
 - 2.4. Втілення підходів диференційованого викладання
- Запитання і завдання для самоконтролю*
- Рекомендовані джерела*

2.1. Поняття «диференційованого викладання»

Диференційоване викладання розглядається як концептуальний підхід і практична технологія специфічної організації навчального процесу. Цей підхід дає педагогові змогу врахувати відмінності між учнями та забезпечувати оптимальний і результативний навчальний досвід для кожного з них. У диференційованому викладанні від самого початку передбачається, що всі учні різні, а відтак, завдання вчителя полягає в тому, щоб виявити ці відмінності та відповідним чином вибудувати навчальний процес, забезпечивши оптимально ефективний навчальний досвід для всіх дітей.

Такий підхід до викладання, орієнтований на потреби учнів, надзвичайно перспективний у навчанні розмаїтого учнівського колективу, в тому числі й дітей з порушеннями психофізичного розвитку. Диференційоване викладання передбачає створення навчального середовища та організацію навчального процесу таким чином, щоб забезпечити успішне опанування програми дітьми з різними освітніми потребами (з порушеннями психофізичного розвитку, з обдарованістю, з різних культур).

Завдяки впровадженню диференційованого викладання звичайна параграма навчання масової школи стане доступною для дітей з особливими потребами, вони зможуть успішно опанувати зміст навчання, бути активними учасниками навчального процесу і досягати максимальних (для кожного) результатів.

На відміну від традиційної системи викладання, яка передбачає використання усталеного навчального плану та єдині вимоги, провідну

роль вчителя у цьому процесі, в диференційованому підході головне місце посідає індивідуальна навчальна діяльність дитини.

Про диференційоване викладання можна говорити як про підхід, який демонструє:

- прийняття вчителем різноманітності учнівського колективу (різні рівні базових і поточних знань учнів, їхня підготовленість, навчальні інтереси);

- навички педагога щодо організації процесу навчання учнів з різними навчальними можливостями в умовах одного класу;

- прагнення вчителя допомогти учням піднятися на більш високий рівень, надання їм необхідної підтримки та забезпечення особистого успіху.

2.2. Способи диференціації

Диференційоване викладання – це «відповідь» учителя на потреби учнів (готовність до навчання, навчальні інтереси, особливі навчальні потреби), яка відбувається на рівні змісту, процесу та результатів.

Диференційоване викладання охоплює:

- *зміст* – що учні мають засвоїти та яким чином вони отримуватимуть інформацію;

- *навчальне середовище* – як відбувається робота на уроці, яка на ньому панує атмосфера.

- *процес* – види навчальної діяльності, які виконують учні для осмислення та засвоєння змісту;

- *продукт (кінцевий результат)* – те, що дає учням змогу застосувати, закріпити, поглибити та вдосконалити набуті знання, вміння, навички (твори, проекти, певна діяльність та її результати).

Диференціація змісту

Для учнів, які різняться своїми особливими навчальними потребами, ключовим у процесі навчання є спосіб диференціації, який найчастіше полягає в отриманні доступу до навчального матеріалу через його зміст. Доступність змістового наповнення навчальної діяльності вважається ключовим елементом диференціації.

Диференціація на рівні змісту поєднує цілі, завдання та очікувані (навчальні, розвивальні, соціальні) результати, яких планується досягти. Баланс між цілями та завданнями визначає рівень диференціації змісту.

- *Для підтримки змісту навчання використовується видозміна певних елементів і матеріалів.* Йдеться про дії, поняття, узагальнення,

принципи, установки і навички. Зміни, які можна спостерігати в диференційованому класі, найчастіше виявляються в тому, яким чином учні отримують доступ до навчання. Доступ до змісту розглядається в якості головної вимоги.

– *Завдання та задачі пов'язуються з цілями навчання.* Автори диференційованого викладання вважають надзвичайно важливим пов'язувати цілі і завдання навчання. Завдання часто формулюються як послідовність етапів наростаючої складності. Меню, що визначається задачами, полегшує кожний наступний етап навчання для учнів, які мають різний рівень.

– *Навчання спрямоване на оволодіння поняттями та орієнтоване на дотримання відповідних принципів.* Навчальні поняття повинні мати широке призначення, а не бути сфокусованими на дрібних деталях або безмежних фактах. Вчителі мають концентрувати увагу на поняттях, принципах і навичках, якими мають оволодіти учні. Зміст навчання має містити одні і ті ж самі поняття для всіх учнів, проте міру їх складності необхідно варіювати відповідно до можливостей різних учнів.

Диференціація процесу

– *Послідовно використовується гнучка система поділу на групи.* Дуже важливо застосовувати гнучкі методи формування груп. У міру опанування знань чи нового матеріалу, учні мають взаємодіяти один з одним і спільно працювати. Вчителі можуть проводити попереднє обговорення головних ідей змісту з усім класом, після чого слідує робота в малих групах чи парах. При виконанні окреслених завдань групи учнів можуть самі спрямовувати свою роботу або ж це може робити вчитель. Порядок створення груп не має бути усталеним. Як один з базових елементів диференційованого викладання, формування груп і перегрупування має бути динамічним процесом і змінюватися залежно від змісту, проекту і результатів періодичного оцінювання.

– *Управління класом йде на користь учням та вчителеві.* Для ефективної роботи у класі з використанням диференційованого викладання вчителі мають ретельно підходити до організації і вибору методів навчання.

Диференціація продукту (результату навчальної діяльності)

– *Важливою вимогою є початкове і поточне оцінювання готовності і успіхів учнів.* Ґрунтовне попереднє оцінювання веде до функціональної та успішної диференціації. Попереднє і поточне оцінювання надає вчителям інформацію, на основі якої вони можуть успішно застосовувати певний

набір навчальних стратегій і механізмів підтримки, враховуючи різноманітні потреби, інтереси і здібності, які виявлено в учнів.

– *Оцінювання може бути формальним і неформальним*, включаючи інтерв'ю, опитування, оцінювання результатів навчальної діяльності, а також більш формальні процедури оцінки.

– *Учні є активними та відповідальними дослідниками*. Вчителям слід пам'ятати, що кожне завдання, яке пропонується учнями, має бути цікавим, захоплюючим і доступним для усвідомлення, засвоєння і вироблення навичок. Водночас, дитина має відчувати, що перед нею стоїть певний виклик.

– *Зміна очікувань і вимог до відповідей учнів*. Завдання, які розв'язують учні, можуть бути диференційованими, аби діти з різними можливостями могли проявити свої знання і розуміння по-різному. Добре структурований продукт (завдання, вправа тощо) дає змогу використовувати різноманітні форми виконання та альтернативні процедури перевірки, а також передбачає різні ступені складності, типи оцінки та виставлення балів.

2.3. Застосування адаптації та модифікації у диференційованому викладанні

В основі реалізації диференціації лежить антидискримінаційний підхід, що у поєднанні з дитиноцентрованим та індивідуальним підходами має забезпечити найбільш сприятливі умови розвитку для дитини з особливими освітніми потребами. Адже, за дотримання основних принципів даних підходів в організації інклюзивного навчання вчитель та асистент вчителя зможуть організувати максимально комфортний освітній простір.

Так, для розуміння основних положень диференційованого викладання, що стосуються питань адаптації та модифікації навчального контенту розглянемо термінологію, теорію та практику, що передувала сучасним дефініціям.

Досить часто, керуючись надбаннями Канадського проекту, що зайшов в Україну та був першою вагомою науково-дослідною та практико-орієнтованою роботою після прийняття Постанови Кабінету Міністрів від 2010 року, наші колеги в педагогічних колах використовують терміни: «курикулум», «тьютор» та «акомодація». У той же час, всі ці терміни мають свої аналоги в українському законодавстві, що відповідають соціальним потребам та вимогам суспільства.

За своєю суттю та змістом «курикулум» є складним поєднанням базового компоненту освіти та її варіативної складової, що окрім того містить інформацію щодо компетентностей, знань, вмінь та навичок, програмових результатів навчання, розписані методи викладання та оцінювання досягнень дитини з особливими освітніми потребами. Окрім того, як зазначають Т. Лорман, Д. Депплер та Д. Харві на «змісті предметів та ресурсах, що необхідні для впровадження і викладання навчальних програм»². Все це ми знаходимо у ряді документів, якими керуються загальноосвітні навчальні заклади (навчальна програма, навчальний план, планування та конспекти уроків тощо). Саме тому введення додаткового дефінітивного інструментарію не мало широкого впровадження, адже практики продовжували використовувати напрацьовані та законодавчо затверджені документи, які за своїм змістом можна узагальнено назвати «курикулом».

З того ж часу в теоретичному обґрунтуванні процесу диференціації навчання було запропоновано терміни «акомодація» та «модифікація». Дефініція «модифікація» використовується практиками та в офіційній документації і сьогодні. У той час як «акомодація» була замінена «адаптацією» оскільки за суттю та змістом даний термін ближчий українській освітянській спільноті. Крім того, варто зазначити, що окремі частини розробок впроваджених та апробованих під час Канадського проекту були суттєво змінені відповідно до українських реалій та на основі реакцій суспільного запиту.

Але у той же час сутність процесів, які нами розглянуто в даному параграфі не змінилася. Так, незначні зміни, що стосуються лише методів навчання, зокрема процесу викладання та подачі матеріалу. Що забезпечує ефективне освітнє середовище і залишає незмінними зміст та структуру навчання, дозволяючи «обійти перешкоду» за допомогою спеціально підібраних форм роботи, що підходять саме цій дитини, в даний проміжок часу і дозволяють розкрити її потенціал та досягти успіхів у вивченні навчального матеріалу.

До певної міри адаптацію можна здійснювати через дотримання норм та принципів універсального дизайну, що передбачає створення архітектурної та предметної доступності. Також, до адаптації можна віднести питання варіювання термінів навчального процесу в плануванні та взагалі під час уроку, коли асистент вчителя та вчитель збільшують або

² Лорман Т., Деппелер Д., Харві Д. Інклюзивна освіта. Підтримка розмаїття у класі : практ. посіб. 2010. 296 с.

зменшують час на вивчення нового матеріалу, релаксацію та зняття напруги, розв'язування завдань відповідно до індивідуальних особливостей учня з особливими освітніми потребами. Таким чином, зміни можуть відбутися:

- у підборі завдань різної складності;
- у підборі методів та форм викладання із врахуванням психолого-педагогічної характеристики дитини;
- у розподілі часу під час уроків;
- у зміні темпу навчання взагалі;
- у підборі та використанні спеціального обладнання відповідно до порушень, що наявні у дитини;
- у пристосуванні освітнього простору (архітектурна доступність).

Модифікація, на відміну від адаптації, – за своєю природою передбачає «компенсаційний» порядок дій. Так, основна її мета – це зміни у змісті навчання для найкращого розвитку дитини з особливими освітніми потребами. Достатньо часто на практиці до такої форми внесення змін звертаються вчителі та асистенти вчителя, у клас до яких прийшла дитини, що за своїми фізіологічними та (чи) психологічними показниками не може виконати навчальну програму загальноосвітньої школи. Але, задля подальшої самореалізації та відповідно до конституційно закріпленого права на освіту приймає участь в освітньому процесі. Саме тоді педагоги мають повне право вносити суттєві зміни у навчальну програму та організаційно-педагогічні засади освітнього процесу. Що повністю відповідає сучасній дефініції – «модифікація освітніх програм». Це трансформація характеру викладання навчального матеріалу шляхом зміни освітніх цілей, змісту та/або концептуальної складності навчального завдання для конкретної особи з особливими освітніми потребами, у тому числі шляхом спрощення змісту і скорочення матеріалу, інтеграції двох або більше навчальних предметів³.

2.4. Втілення підходів диференційованого викладання

Планування адаптації та модифікації допомагає вчителю заздалегідь визначити, якими матеріалами учням потрібно користуватися, як краще побудувати урок: наприклад, на основі індивідуальної, групової чи фронтальної роботи, у якому вигляді учні мають відповідати на завдання; дати коротку письмову відповідь, дібрати типи вправ і видів діяльності,

³ Порошенко М. Інклюзивна освіта: навчальний посібник. Київ : ТОВ «Агентство «Україна», 2019. 300 с.

продумати очікувані результати їх виконання. Тобто забезпечити варіювання вимог щодо виконання учнями завдань: *обсяг, рівень складності, час і спосіб виконання, форма і спосіб демонстрації виконаного.*

Таким чином для реалізації підходів диференційованого викладання вчитель має:

- враховувати цілісний розвиток дитини, що зумовлює продумування психолого-педагогічною спільнотою системи корекційно-розвивальних занять для неї й цілеспрямовану їх реалізацію (такі заняття мають охоплювати розвиток сенсомоторної, соціально-емоційної, комунікативно-мовленнєвої та пізнавальної сфер з опорою на формування базових структур);

- з'ясувати пріоритетні для певної дитини потреби, що визначатиме зміст і порядок проведення таких занять;

- навчитися зменшувати обсяг і спрощувати характер матеріалу, вилучати складний вербальний матеріал;

- допомагати обирати види наочності з урахуванням специфіки порушення. Наприклад, для дітей зі зниженим зором необхідно обирати словесно-наочні посібники, що друкуються більшим шрифтом, а для дітей із порушенням інтелекту – створювати конкретну наочність, без абстрактних зображень і деталей, що відволікають від сприймання головного;

- вміти змінювати характер повідомлення інформації для різних категорій дітей, які мають особливі освітні потреби. Так, для дітей із порушенням інтелекту, мовлення, слуху навчання здійснюється дещо повільніше з урахуванням уповільненості сприймання вербальної інформації, надається більше часу для обдумування відповіді, а для дітей із порушеннями зору – для запису;

- використовувати варіативність повторення навчального матеріалу для заповнення прогалів у сприйманні;

- активізувати пізнавальну діяльність учнів, підтримувати їхню працездатність, що передбачає переключення учнів на різні види діяльності з метою запобігання втоми; використання у процесі викладу матеріалу цікавих фактів, прикладів, деталей; емоційність викладу; організація хвилин відпочинку на уроці; створення ситуацій успіху;

- розвивати вміння творчо працювати з підручником;

- визначати, коли в адаптації чи модифікації навчального контенту є потреба, а коли – немає, а також чим універсальний дизайн для навчання

відрізняється від адаптованого і модифікованого, що спільного між цими двома підходами⁴.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Дайте визначення поняттю «диференційоване викладання».
2. Які Ви знаєте способи диференціації?
3. Які відмінності між традиційним та інклюзивним підходами у викладанні?

Рекомендовані джерела

1. Банч Г. Включающее образование. Как добиться успеха? Основные стратегические подходы к работе в интегративном классе. М. : «Прометей», 2005.
2. Колупаєва А. Диференційоване викладання як засіб задоволення навчальних потреб усіх учнів : навч.-метод. посіб. Київ : «А. С. К.», 2012. С. 160–175.
3. Байда Л. Індивідуальний підхід до процесу навчання. Школа для кожного : навч. посіб. К., 2015. С.16–19.
4. Лорман Т., Деспелер Д., Харві Д. Інклюзивна освіта. Підтримка розмаїття у класі : практич. посіб. 2010. 296 с.
5. Колупаєва А. Основи інклюзивної освіти : навч.-метод. посіб. Київ : «А. С. К.», 2012. С. 126–139.
6. Порошенко М. Інклюзивна освіта: навчальний посібник. Київ : ТОВ «Агентство «Україна», 2019. 300 с.
7. Таранченко О., Найда Ю. Диференційоване викладання в інклюзивному навчальному закладі»: навч. курс та метод. посіб. Київ : Видавнича група «А.С.К.», 2012. 124 с.

⁴ Таранченко О., Найда Ю. Диференційоване викладання в інклюзивному навчальному закладі»: навч. курс та метод. посіб. Київ : Видавнича група «А.С.К.», 2012. С. 57–74.

ТЕМА 3

ОСНОВНІ ТА ДОПОМІЖНІ ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ ЗОРУ (СЛІПІ, СЛАБОЗОРИ)

- 3.1. Специфіка роботи з дітьми зі зниженим зором або незрячими.
Технології диференційованого викладання
- 3.2. Здоров'язберігаючі технології
- 3.3. Ігрові технології
- 3.4. Музикотерапія у роботі з дітьми із зниженим зором
- 3.5. Інтерактивні технології у роботі з дітьми із порушеннями зору.
Інформаційно-комунікаційні технології
Запитання і завдання для самоконтролю
Рекомендовані джерела

3.1. Специфіка роботи з дітьми зі зниженим зором або незрячими

Учні початкових класів із порушеннями зору можуть навчатися у загальноосвітній школі за умови, якщо для них будуть створені додаткові умови: спеціальна освітленість, наявність тифлотехнічних засобів, спеціальні підручники і зошити. А також – психолого-педагогічний супровід дітей тифлопедагогами. Учитель інклюзивного класу повинен знати ступінь порушення зору дитини (наявність оклюзії; гостроту центрального зору; поле зору; стан фіксації погляду; можливе зорове навантаження; період відновного лікування (плеоптичне, ортоптичне, післяопераційне чи стереоскопічне); різні вторинні порушення, зумовлені основним порушенням (неточність, викривлення або відсутність уявлень про предмети, пасивність рухів, невпевненість в собі); супутні порушення (розлади мовлення, моторики)⁵. А також уявляти індивідуальні можливості та потреби дитини, підтримувати контакти із батьками, дефектологом, логопедом та психологом.

Необхідною умовою навчання у масовій школі є психологічний настрій дитини. Важливо також підготувати учнів у класі, сформувати доброзичливе ставлення, які зможуть виконувати функції провідника для дитини з порушеннями зору.

⁵ Використання інноваційних технологій для розвитку функцій зорового сприймання у дітей з особливими освітніми потребами. URL: <https://vseosvita.ua/library/vikoristanna-innovacijnih-tehnologij-dla-rozvitku-funkcij-zorovogo-sprijmanna-u-ditej-z-osoblivimi-osvitnimi-potrebami-199409.html> (дата звернення: 23.04.2020).

У класі не повинно бути перешкод, які можуть заважати пересуванню дитини. Учитель має озвучувати все, що пише на дошці. Пояснювати потрібно просто і зрозуміло. Від педагога вимагаються терпіння для багаторазового пояснення й надання вказівок про виконання завдання дитині, яка не бачить. Важливо давати таким дітям можливість ознайомитися з дидактичним матеріалом ще до початку проведення уроку. Слід попереджувати втомлюваність дітей із порушеннями зору, враховувати їх повільність у процесі читання і письма.

Необхідно регламентувати безперервне зорове навантаження:

до 5–7 хвилин – для слабозорих дітей;

до 10–15 хвилин – для дітей зі зниженим зором.

Основним каналом для сприймання інформації для незрячих дітей є слух, тому важливо забезпечити можливість використання аудозаписів. Дитину краще посадити ближче до вчителя.

Для кращого засвоєння навчального матеріалу важливо використовувати широкий спектр дидактичного й технічного забезпечення:

– підготовку дидактичного забезпечення в альтернативній формі, використовуючи збільшений, електронний чи рельєфний формат;

– асистент вчителя може допомагати дитині при записі матеріалу, читанні текстових фрагментів, за потреби супроводжувати дитину, яка не бачить.

Під час контролю процесу сприймання навчального матеріалу важливо враховувати, що учні з порушеннями зору виконують завдання значно повільніше, ніж інші діти. У ході заняття вчителю варто частіше звертатись до учнів з порушеннями зору, залучати їх до групової роботи, використовувати інтерактивні методи викладання, допомагати їм підвищити свою активність і комунікабельність.

3.2. Здоров'язберігаючі технології

Для молодших школярів повинні бути організовані спеціальні корекційні заняття: ритміка, лікувальна фізкультура, заняття для розвитку зорового сприймання.

Загальні профілактичні заходи:

– дотримання норм освітлення (достатнє освітлення, поєднання штучного освітлення з природним);

– правильний добір та розміщення меблів;

- розсаджування дітей на заняттях за характером зорової патології (згідно з рекомендаціями лікаря-офтальмолога);
- дотримання норм тривалості занять; режиму зорових навантажень;
- періодична зміна видів діяльності дитини, проведення фізкультхвилинок, гімнастики для очей;
- спеціальний підбір наочності з урахуванням характеру порушень зору;
- дотримання рухових обмежень на заняттях з фізичної культури;
- виконання заходів з профілактики як загального, так і зорового стомлювання;
- обов'язкове виконання рекомендацій лікаря-офтальмолога стосовно використання окулярів.

Реалізуючи комплексність корекційно-реабілітаційної діяльності закладу, медична допомога тісно взаємодіє з педагогічними заходами. З одного боку, працівники офтальмологічної служби розвивають у дитини зорові функції, розширюють їх сенсорні можливості. З іншого, педагоги формують пізнавальні процеси вихованців, навчають їх раціональних засобів зорового сприйняття і тим самим удосконалюють збережені зорові функції.

Комплекси гімнастичних вправ для очей

1. Швидко покліпати очима, заплющити очі та посидіти спокійно, повільно рахуючи до 5. Повторити 4 рази.
2. Міцно зажмуритися. Порахувати до трьох, розплющити очі та подивитися вдалечінь. Порахувати до п'яти. Повторити 4–5 разів.
3. Проробити 3–4 кругових рухів очима у правий бік, потім у лівий. Подивитися вдалечінь на рахунок 1–6. Повторити 1–2 рази.
4. Витягнути руку вперед. Подивитися на вказівний палець витягнутої руки на рахунок 1–4. Потім перенести погляд вдалечінь на рахунок 1–6. Повторити 4–5 разів⁶.

Вправи для зняття зорової втоми (на розслаблення м'язів ока та покращення кровопостачання):

1. Виконувати сидячи. Міцно замружити очі на 3–5 сек., потім відкрити на 3–5 сек. Повторювати 6–8 разів.
2. Виконувати сидячи. Швидко моргати протягом 1–2 хв.
3. Виконувати стоячи. Дивитися вдалину прямо перед собою 2–3 сек. Поставити палець руки по середній лінії обличчя напроти перенісся на

⁶ Нагорна О. Особливості корекційно-виховної роботи з дітьми з особливими освітніми потребами : навч.-метод. посіб. Рівне, 2016. С. 82.

відстані 25–30 см від ока. Перевести погляд на кінчик пальця і дивитися на нього 3–5 сек. Опустити руку. Повторити 10–12 разів.

4. Виконувати сидячи. Закрити повіки. Промасажувати їх за допомогою кругових рухів пальця протягом 1 хв.

5. «Понюхаємо квіточку». Виконувати стоячи. Витягнути вперед руку. Стежити поглядом за нігтем пальця, повільно наближаючи його до носа, а потім так само, повільно відсуваючи назад. Повторити вправу 5–6 разів.

6. «Позначка на склі». При виконанні цієї вправи дитина стає біля вікна на віддалі 30–35 см від віконного скла. На цьому склі на рівні її очей прикріплюється кругла позначка діаметром 3–5 мм, бажано зеленого кольору. Вдалині (не менше 2 м) на лінії погляду, який проходить через цю позначку, обирається предмет для фіксації. Потім пропонується дитині почергово перевести погляд то на позначку на склі, то на предмет. Ця вправа проводиться 2 рази на день протягом 25–30 днів. При відсутності стійкої нормалізації акомодативної здатності такі вправи повторюють систематично з перервою в 10–15 днів. Перші 2 дні тривалість повинна бути 3 хв., наступні 2 дні – 5 хв., а решту днів – 7 хв.

7. Виконувати сидячи. Трьома пальцями кожної руки легенько натиснути на верхню повіку однойменного ока. Через 1–2 сек. зняти пальці з повік. Повторити 3–4 рази⁷.

Комплекс коригуючої гімнастики для очей

1. Часте моргання протягом 10 секунд.

2. Посилене стискання і розслаблення повік, 6-12 разів.

3. Часте моргання ще протягом 10 секунд для зняття напруги.

4. Із закритими очима рухи очним яблуком вправо – вліво, 10-20 разів.

5. Із закритими очима, рухи очним яблуком униз, 10-20 разів.

6. Із закритими очима, рухи очним яблуком «по квадраті»: нагору – униз, 6–12 разів у кожную сторону.

7. Із закритими очима, рух очними яблуками по колу, 6–12 разів у кожную сторону.

8. Із закритими очима, діагональні рухи очним яблуком, з одного кута «квадрата» у протилежний, 6–12 разів.

Комплекс спеціальних вправ для корекції зору

1. В. п. – сидячи. Міцно заплющити очі на 3–5 секунд, а потім відкрити на 3–5 секунд. Повторити 6–8 разів. Вправа зміцнює м'язи повік, сприяє поліпшенню кровообігу і розслабленню м'язів.

2. В. п. – сидячи. Швидко моргати протягом 1–2 хв. Вправа сприяє поліпшенню кровообігу.

⁷ Костенко Т. Дитина з порушенням зору. Харків : «Ранок», ВГ «Кенгуру», 2018. С. 33–34.

3. В. п. – стоячи. Дивитися прямо перед собою 2–3 секунди, перевести погляд на палець витягнутої правої руки, розташований по середині лінії обличчя на відстані 25–30 см від очей, і дивитися на нього 3–5 секунд, опустити руку. Повторити 10–12 разів. Вправа знижує стомлення, полегшує зорову роботу на близькій відстані.

4. В. п. – стоячи. Витягнути руку вперед, дивитися на кінець пальця витягнутої руки, розташований по середній лінії обличчя, повільно наближати палець, не зводячи з нього очей, до тих пір, поки палець не почне двоїтися. Повторити 6–8 разів. Вправа полегшує зорову роботу на близькій відстані.

5. В. п. – сидячи. Заплющити повіки, масажувати їх круговими рухами пальців. Повторювати протягом 1 хв. Вправа розслаблює м'язи і покращує кровообіг.

6. В. п. – стоячи. Поставити палець правої руки по середній лінії обличчя на відстані 25–30 см від очей. Дивитися двома очима на кінець пальця 3–5 секунд, прикрити долонею лівої руки ліве око на 3–5 секунд, забрати долоню, дивитися двома очима на кінець пальця 3–5 секунд. Розташувати палець лівої руки по середній лінії обличчя на відстані 25–30 см від очей, дивитися обома очима на кінець пальця 3–5 секунд, прикрити долонею правої руки праве око на 3–5 секунд, забрати долоню, дивитися двома очима на кінець пальця 3–5 секунд. Повторити 5–6 разів. Вправа зміцнює м'язи очей (бінокулярний зір).

7. В. п. – стоячи. Відвести руку в праву сторону, повільно пересувати палець напівзігнутої руки справа наліво і, не рухаючи головою, стежити очима за пальцем; повільно пересувати палець напівзігнутої руки зліва направо і, не рухаючи головою, стежити очима за пальцем. Повторити 10–12 разів. Вправа зміцнює м'язи ока горизонтальної дії і удосконалює їх координацію⁸.

3.3. Ігрові технології

Для відновлення гостроти зору і розвитку зорових функцій використовуються спеціальні дидактичні ігри-вправи, які тренують зір, формують уявлення про предмети і явища, розвивають зорову увагу, пам'ять. У навчальному закладі індивідуально для кожної дитини залежно від стану її зору і періоду відновлювальної роботи вчитель має підібрати

⁸ Нагорна О. Особливості корекційно-виховної роботи з дітьми з особливими освітніми потребами : навч.-метод. посіб.. Рівне, 2016. С. 82.

розвивальні та корекційні ігри-вправи та завдання для розвитку зорового сприйняття.

Таблиця 4

Дидактичні та корекційні ігри-вправи⁹

<i>Ігри на розвиток гостроти зору</i>	1. Мозаїка різної величини і форми. 2. Конструктор. 3. Сортування насіння, кісточок. 4. Нанизання намиста на шнурок. 5. Вишивання по крапках. 6. Обведення по зовнішньому і внутрішньому контурах. 7. Плетення «килимів» із різнокольорових смужок. 8. Різні види шнурування. 9. Малювання через кальку. 10. Розглядання картинок у моноскопі.
<i>Ігри на розвиток окорухаючої функції</i>	1. Обведення по зовнішньому і внутрішньому контурах. 2. Малювання по пересіченому контуру. 3. Малювання через кальку. 4. Спостереження за іграшкою, що рухається. 5. Лабіринти (прості й складні). 6. Малювання по крапках.
<i>Ігри на розвиток бінокулярного і стереоскопічного зору</i>	1. «Злови рибку». 2. Кільцекиди. 3. Метання в ціль, в обруч. 4. Більярд. 5. Футбол (настільний). 6. Конструктор. 7. Зіставлення об'єктів за контуром. 8. Розглядання картинок у стереоскопі.
<i>Ігри на формування просторових уявлень і орієнтування</i>	1. Лабіринти. 2. Слухові диктанти. 3. «Що ближче? Ще далі?». 4. «Що справа? Що зліва?». 5. «Скажи, де знаходиться?». 6. План-схема. 7. «Знайди скарб». 8. Ряди і стовпчики. 9. Знайди напрямок. 10. Проклади доріжку. 11. «Відшукай доріжку для зайчика». 12. «Відшукай, де захована іграшка».
<i>Ігри на розвиток функцій розрізнення кольорів і форм</i>	1. Кольорові замочки. 2. «Полагодь килимок». 3. Підбери за кольором (формою). 4. Підбери комплекти (сервіз, костюм) за поданим еталоном кольору чи форми. 5. Зіставлення за контуром. 6. Розклади за відтінками. 7. Виклади за зразком. 8. Дофарбуй веселку. 9. Чарівний килимок. 10. Одягни ляльку. 11. Склади з геометричних форм.

⁹ Костенко Т. Дитина з порушенням зору. Харків : «Ранок», ВГ «Кенгуру», 2018. С. 22–24.

Ігри для розвитку тактильних навичок та просторового орієнтування¹⁰

Гра «Впізнай букву і цифру»	Учитель може виготовити набори букв і цифр, геометричних фігур різного розміру і з різних матеріалів, як опуклі, так і вирізані/прорізані з різних матеріалів. Варіації гри можуть починатись з простого впізнавання букв і цифр, а згодом ускладнитись до утворення складів, слів, прикладів, викладання аплікацій з фігур, сюжетних малюнків, орнаментів тощо. Варіант гри: учитель складає слово – дитина його має прочитати після обстеження на дотик і з допомогою зору; учитель викладає будиночок з геометричних фігур – дитина має визначити, що зображено, тощо.
Гра «Створи сам»	Учитель має навчити дитину виконувати з пластиліном різні маніпуляції (скочувати кульки, шнурочки, примазувати одну деталь до іншої, кріпити до картону, дощечки, відщипувати необхідну кількість тощо). Окрім цього, важливо, аби дитина навчилась акуратно обстежувати на дотик готові вироби, розпізнавати їх. Аплікації з природних матеріалів (крупа, пісок тощо) розвивають у дітей не лише дотикове сприйняття, а й координацію рухів, фантазію. У процесі таких занять учитель має постійно розмовляти з дітьми, описуючи алгоритм дій, якості матеріалів, які використовуються, обговорювати творчу ідею, над якою вони працюють. Конструювання з використанням різних типів конструкторів надає широке поле для варіювання ігор: за творчим задумом, за інструкцією (візьми червоний кубик і постав справа на жовтий прямокутник), складання фігури по пам'яті, складання за зразком тощо.
Гра «Що я роблю? Що впало?»	Ігри і вправи цієї групи спрямовані на розвиток збережених відчуттів (зокрема слуху, нюху). Учитель в ігровій формі організовує ситуації, коли дитина має впізнати за звуками, запахом, дії та предмети з якими маніпулює дорослий (зминає папір, шарудить крупою, ріже капусту тощо). Ускладнене завдання: з якого матеріалу предмети? Корисними будуть заняття в парку, екскурсії коли дитина може посидіти і послухати звуки довкілля, привчаючись їх диференціювати (звуки природи, комах, птахів і звуки міста, транспорту), повідомляючи, що саме вона чує
Гра «Рух за словесною інструкцією»	Учитель в ігровій формі «прокладає» безпечний маршрут дитині до схованих в якомусь місці класної кімнати «скарбів». Спочатку почергово слідує інструкції виконання (крок вперед, повернись ліворуч). Згодом, коли дитина зможе утримувати в пам'яті всю інструкцію, вказівка дається одразу, і дитина її виконує. Учитель має стежити за безпекою пересування дитини і у разі небезпеки, запобігти травмуванню, водночас не налякавши дитину.

¹⁰ Порошенко М. Організаційно-методичні засади діяльності інклюзивно-ресурсних центрів : навч.-метод. посіб. Київ, 2018. С. 215–216.

Вправи для очей у формі гри¹¹

«Метелик»	Допоможіть дитині уявити, що її повіки і вії це крильця прекрасного метелика. Необхідно моргати очима, при цьому всі рухи повинні бути легкими, повітряними і досить швидкими.
«Веселий годинник»	У цьому випадку уявляємо, що очі є стрілками, які дивляться то вправо, то вліво. Необхідно виконати не менше 20 повторень, при цьому варто уважно стежити за рівним положенням голови.
«Залізничний світлофор»	Дитина уявляє себе світлофором. Потрібно закривати то праве, то ліве око.
«Хто кого передивиться»	Необхідно якнайдовше не кліпати очима. З кожним днем цей час почне збільшуватися. Як тільки дитина моргне, вона повинна закрити очі і уявити, що спить. Напруження з розслабленням благотворно діє на м'язи.
«Близько-далеко»	На вікно необхідно прикріпити невелике коло. Дитина повинна переводити погляд з нього на більш далекий об'єкт. Наприклад, на вуличний стовп, дерево, сусідню будівлю.
«Масаж»	Закрити очі і погладити подушечками пальців повіки. Масажувати можна також вилиці, брови і краї очниць.

3.4. Музикотерапія у роботі з дітьми із зниженим зором

Використання музикотерапії в дошкільних закладах та загальноосвітніх школах як багатофункціонального засобу розвитку й корекції дитячого організму сприяє забезпеченню нормалізації життєдіяльності дітей. Вплив музики може бути спрямований на нейтралізацію патологічних проявів особистісного розвитку дитини, на відновлення її порушених функцій, корекцію відхилень у поведінці та розвитку тощо. Використання методів музикотерапії позитивно впливає на побудову взаємодії дитини з довкіллям, на розвиток компенсаторних механізмів, комунікативної функції, формування мовленнєвої активності в дітей зі зниженим зором. Усе це сприятиме подальшій соціальній адаптації, творчій самореалізації особистості зі зниженим зором.

Як корекційно-розвивальне заняття, музикотерапія може проводитися музичним керівником у системі корекційних занять з музичного виховання поряд з іншими психотерапевтичними методиками, які проводяться психологом та іншими спеціалістами закладу.

¹¹ Які вправи корисні для очей. URL: <https://ibilingua.com/yaki-vpravy-korysni-dlya-ochey-dytyny/> (дата звернення: 23.04.2020).

Використання музикотерапії у всіх її варіантах як складової загальної корекційної роботи з дітьми зі зниженим зором сприяє гармонізації особистості дитини та її соціальній адаптації¹².

Музичний репертуар для проведення занять із музикотерапії

Привітання звертання: Fiesta Mediterranen «Rondo Veneziano»; П. Чайковський «Вранішній роздум»; В. Моцарт «Ларгето з концерту для фортепіано з оркестром c-moll»; Й. Бах «Adagio з Бранденбурзького концерту №1»; інструментальні імпровізації.

Спів та інсценізація пісень: українські народні пісні: «Вийди, вийди, сонечко», «Ой на горі жито», «Іди, іди дощику», «Печу, печу хлібчик», «Я лисичка, я сестричка», «Два півника», «Галя по садочку ходила», «Ой, є в лісі калина» з диску «Вийди, вийди, сонечко»; українські дитячі колядки та щедрівки: «Біг козелець», «Коляда, коляда», «Гиля-гиля»; Українські дитячі веснянки: «Прийди, прийди, весно-красна», «Вийди, вийди, Іванку»; вокальні імпровізації.

Музично-танцювальна діяльність: «La Bastringue», французький танок; А. Вівальді «Концерт для флейти з оркестром, ля мажор», 1ч.; Й. Брамс «Угорський танок»; І. Стравинський «Танок» з балету «Петрушка»; Дж. Россіні «Тарантела»; В. Гаврилін «Тарантелла» з балету «Анюта»; інструментальні імпровізації.

Музичні ігри: А. Вівальді «Зима: грудень» з циклу «Пори року»; В. Моцарт «Симфонія № 40», 1 ч.; М. Римський-Корсаков «Політ джмеля»; Е. Гріг «Ранок», «В печері гірського короля» із сюїти «Пер Гюнт»; М. Равель «Гра води»; П. Чайковський Китайський танок «Чай»; «Танок феї драже» з балету «Лускунчик»; «Parageno Rondo Veneziano»; інструментальні імпровізації.

Музикування під супровід: Е. Гріг Танок Анітри з сюїти «Пер Гюнт»; Л. Бокеріні «Менует»; Український танок «Гопак»; М. Равель «Болеро»; інструментальні імпровізації.

Слухання: аудіозаписи звуків вітру, грому, дощу, морського прибою, співу пташок, комах, тварин, дельфінів, рубання дерева, яке згодом падає, «скляний» звук, «фарфоровий» звук, дзвін монет і металевих ложок тощо; Ж. Рамо «Молоточки», «Перекличка птахів»; Л. Дакен «Зозуля»; інструментальні імпровізації.

¹² Бондаренко Ю. Музикотерапія в системі корекційної допомоги дошкільникам із зниженим зором. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: педагогіка і психологія. 2016. Вип. 47. С. 155.

Релаксаційні вправи: Le muse Rondo Veneziano; Floralis Rondo Veneziano; «Ода осені» – релаксаційна композиція зі звуками струмка; релаксаційна композиція «Зцілення» зі звуками мови дельфінів; К. Сен Санс «Карнавал тварин», «Акваріум», «Лебідь»; Ф. Ліст «Мрії кохання»; Вангеліс «Прелюдія»; Ж. Масне «Елегія»; інструментальні імпровізації¹³.

3.5. Інтерактивні технології у роботі з дітьми із порушеннями зору. Інформаційно-комунікаційні технології

Інтерактивне навчання – це спеціальна форма організації пізнавальної діяльності, що має конкретну, передбачувану мету – створити комфортні умови навчання, за яких кожен учень відчуває свою успішність, інтелектуальні здібності.

У навчанні дітей із порушеннями зору інтерактивні технології – це організація засвоєння знань і формування певних умінь і навичок через сукупність особливим способом організованих навчально-пізнавальних дій, що полягають у активній взаємодії учнів між собою та побудові міжособистісного спілкування з метою досягнення запланованого результату.

Під час навчального процесу для дітей з порушеннями зору можливе використання наступних інтерактивних технологій:

– *кооперативне навчання* (інтерв'ю, взаємоперевірка, «Роз'єднай слово», лабіринт, кубування, сенкан, конструктор, вправа «Пошуковець», граматична математика);

– *колективно-групове навчання* («Дешифратор», міні-проект, орфоепічні вправи, «Криголам», «Задом наперед», «Морський бій», «Мозковий штурм», «Діаграма Вена», «Гранування», «Навчаючи-вчуся», «Незакінчене речення»);

– *ситуативне моделювання* (симуляції, імітації гри, драматизація);

– *опрацювання дискусійних питань* (метод «Прес», «Займи позицію», «Ток-шоу», «Кути»).

Також доцільно використовувати у роботі пошукові методи інтерактивних технологій:

– *бесіду за Сократом* – учні ставлять проблемні питання і шукають шляхи їх розв'язання;

¹³ Бондаренко Ю. Музикотерапія в системі корекційної допомоги дошкільникам із зниженим зором. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: педагогіка і психологія.* 2016. Вип. 47. С. 158–159.

- *ділову гру* – відтворюється поведінка і робота конкретних працівників: учителя, редактора, журналіста, перекладача;
- *дискусії* – висловлюються різні погляди під час обговорення складної проблеми і пошуку істини;
- *мікродискусії*;
- *«Творчу лабораторію»* – учасники мікрогрупи подають свої творчі здобутки: власні вірші, міні-твори, новели, сценарії;
- *«Мозкову атаку»* – група ділиться на дві частини: генератори ідей і критики;
- *саморозвиток* – після виступу учень критично оцінює себе й аналізує недоліки;
- *проблемний семінар* – учні доходять істини, пройшовши шлях суперечок і дискусій, застосовуючи форми групової роботи;
- *«Акваріум»* – кілька учнів з класу сидять у центрі в оточенні інших і ведуть дискусію. Кожен з тих, хто спостерігає, закріплений за кількома учасниками дискусії, уважно стежить за нею, а потім висловлює свої зауваження і коментарі.

Під час використання зазначених інтерактивних технологій, в учнів з порушеннями зору виробляється відповідальність за свою ділянку роботи, витрачений час, якість виконання завдань, формуються міцні і дружні стосунки в колективі, скорочується процес адаптації особи в соціум. Використовуючи методи ділової гри, можна не тільки розвивати чуттєвий і естетичний потенціал особистості, а й виробляти в учнів з порушеннями зору ініціативність, ділові та культурні навички. Застосування інтерактивних технологій корисне і для фізичного здоров'я учнів з порушеннями зору, бо знімається нервово напруження, елементи гри вносять позитивні емоційні відчуття.

Результативним є застосування групової форми роботи. Вважаємо найбільш ефективною роботу в групах з 3–4 учнів із різною гостротою зору та рівнем освітніх можливостей. Цей підхід є ефективним при дослідженні окремих частин теми. Найбільш ефективною групова робота є на етапах закріплення, поглиблення і систематизації знань, під час вивчення дискусійних питань. Вона дає змогу учням з порушеннями зору за короткий термін актуалізувати теоретичні знання, оперативно перевірити засвоєння навчального матеріалу кожним учнем, здійснити систематизацію знань.

Однією із умов якісної освіти дитини з порушеннями зору, її навчання, виховання, розвитку та реабілітації вважається розуміння вчителем, спеціалістами та батьками особливостей зорових можливостей

кожної дитини та їх врахування в усіх видах психолого-педагогічної діяльності¹⁴.

Інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ)

Учнів з порушенням зору необхідно не тільки знайомити з ІКТ технологіями, але й учити застосовувати грамотно ці технології у своїй діяльності, сприяючи тим самим формуванню ІКТ-компетентностей.

Застосування мультимедійних презентацій у процесі навчання дітей з порушеннями зору має наступні переваги: здійснення полісенсорного сприйняття матеріалу; можливість демонстрації різних об'єктів за допомогою мультимедійного проєктора й проєкційного екрана в багаторазово збільшеному вигляді; об'єднання аудіо-, відео- і анімаційних ефектів у єдину презентацію сприяє компенсації обсягу інформації, одержуваного дітьми з літературних джерел; можливість демонстрації об'єктів більш доступних для сприйняття збереженою сенсорною системою; активізація зорових функцій, окомірних можливостей дитини.

Використання мультимедійних презентацій дозволяють зробити заняття емоційно привабливими. Так, використання мультимедійних презентацій на заняттях по математиці, ознайомленні з навколишнім світом забезпечує активність дітей при розгляданні, обстеженні й зоровому виділенні ними ознак і властивостей предметів, формуються способи зорового сприйняття, обстеження, виділення в предметному світі якісних, кількісних ознак і властивостей, розвиваються зорова увага й зорова пам'ять. За допомогою мультимедійних презентацій розучуються з дітьми комплекси зорових гімнастик, вправ для зняття зорового навантаження¹⁵.

Додатковими апаратно-програмними засобами для забезпечення можливості працювати зі звичайними персональними комп'ютерами, програмами широкого призначення і вжитку виступають брайлівські дисплеї і синтезатори мови. Брайлівський дисплей – спеціальне апаратно-програмне устаткування, призначене для рельєфно-крапкового вводу електронних даних. Інформація подається не у вигляді графічної копії зображення на екрані, а у відповідному цьому зображенню рельєфно-крапковому тексті, який дозволяє забезпечити ефективне сприйняття текстової інформації дотиком. Використання брайлівських дисплеїв полегшує дітям із порушеннями зору редагування текстів, створює більш

¹⁴ Купрас В. Ефективність використання інтерактивних технологій у навчанні дітей з порушеннями зору. URL: file:///C:/Users/Admin/Downloads/sppt_2015_11-12_7.pdf (дата звернення: 21.05.2020).

¹⁵ Легкий О. Формування інформаційно-комунікативної компетентності учнів з порушенням зору. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови*. 2018. Вип. 3. С. 112.

сприятливі умови в роботі з інформацією, яка важко сприймається на слух, надає суттєву допомогу під час вивчення іноземних мов.

Програмно-апаратними засобами доступу осіб з глибокими порушеннями зору до комп'ютерної інформації виступають синтезатори мови. Програма *Sakrament TTS Engine JAWS Edition (Russian Version)* розроблена спеціально для середовища *JAWS* й дозволяє ефективно користуватися комп'ютерними бібліотеками, навчальними програмами, електронними документами, використовувати можливості Інтернету, спілкуватися.

Програма екранного доступу *Outspoken* забезпечує незрячій особі можливість самостійної роботи на персональному комп'ютері з такими програмами, як *Microsoft Office*, *Internet Explorer* тощо, дозволяє працювати з великою кількістю брайлівських дисплеїв. Найпоширенішою серед елементів зазначеного типу є програма *JAWS for Windows*, яка ґрунтується на виведенні інформації, що розміщена на екрані монітора голосовим інформаційним супроводом. *JAWS* підтримує популярні додатки, такі як поштові програми, текстові редактори, електронні таблиці, редагування аудіофайлів. Синтезатор голосу дозволяє виводити інформацію на дисплей Брайля. Це забезпечується завдяки системі посилення, оголошень, гіперпосилань, таблиць, списків та тексту. Зазначені властивості забезпечують повну орієнтацію в електронному документі.

До програм, що допомагають озвучувати інформацію з монітора ПК, належить продукт *Max-Reader*. Для осіб з порушенням зору, які щойно починають користуватися комп'ютерами, програма *Max-Reader* виконує декілька корисних функцій: переключає синтезатор, якщо зустрічається текст англійською мовою, що дозволяє прослуховувати англійські слова без викривлень та акценту; відтворює музику, записує мову у звукові файли формату *mp3*; коректує помилки вимови; дії озвучуються без програм екранного доступу. Нині існує декілька розробок україномовних синтезаторів: «Розмовлялька» – розробка харків'янина А. Чорного; «Базікало» – розробка В. Савченка на основі *DigaloRussian* і *SAPI*; «*UkrVox*» – система, створена Я. Козаком на платформі *SAPI*¹⁶.

¹⁶ Нетьосов С. Інформаційно-комунікаційні технології засіб соціалізації осіб з глибокими вадами зору. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2015. Том 46. № 2. С. 133–135.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Які психофізичні особливості дитини має враховувати вчитель відповідно до технологій диференційованого викладання?
2. Запропонуйте розвивальні або корекційні ігри-вправи для розвитку зору.
3. Розкрийте значення музикотерапії для дітей із зниженим зором. Які музичні твори доречно використовувати для проведення занять з музикотерапії з дітьми із порушеннями зору?
4. Які інтерактивні технології можна використовувати під час навчального процесу для дітей з порушеннями зору?

Рекомендовані джерела

1. Вади зору у дітей як предмет корекційної роботи педагогів. URL: https://otherreferats.allbest.ru/pedagogics/00618657_0.html
2. Використання інноваційних технологій для розвитку функцій зорового сприймання у дітей з особливими освітніми потребами. URL: <https://vseosvita.ua/library/vikoristanna-innovacijnih-tehnologij-dla-rozvitku-funkcij-zorovogo-sprijmanna-u-ditej-z-osoblivimi-osvitnimi-potrebami-199409.html>
3. Купрас В. Ефективність використання інтерактивних технологій у навчанні дітей з порушеннями зору. URL: file:///C:/Users/Admin/Downloads/sppt_2015_11-12_7.pdf (дата звернення: 23.04.2020).
4. Романова О. Діти з особливими потребами в школі: психолого-педагогічний супровід. Київ : Шк. світ, 2011. 128 с.
5. Садова І. Особливості навчання дітей з порушеннями зору в умовах початкової школи. URL: <http://dspu.edu.ua/hsci/wpcontent/uploads/2017/12/010-44.pdf> (дата звернення: 23.04.2020).
6. Седнєва В. Основи корекційної роботи з учнями, які мають особливості психофізичного розвитку : метод. рекомендації. Миколаїв : ОППО, 2011. 36 с.
7. Які вправи корисні для очей. URL: <https://ibilingua.com/yaki-vpravy-korysni-dlya-oshej-dytynu/> (дата звернення: 23.04.2020).

ТЕМА 4

ОСНОВНІ ТА ДОПОМІЖНІ ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ СЛУХУ ТА МОВЛЕННЯ

- 4.1. Специфіка роботи з дітьми із порушеннями слуху і мовлення
 - 4.2. Застосування здоров'язберігаючих та ігрових технологій у роботі з дітьми із порушеннями слуху і мовлення
 - 4.3. Музикотерапія при лікуванні заїкуватості. Використання казкотерапії для розвитку монологічного мовлення дітей із загальним недорозвиненням мовлення (ЗНМ)
 - 4.4. Пісочна терапія в логопедичній роботі
 - 4.5. Інтерактивні та інформаційно-комунікаційні технології у корекційно-виховній роботі з дітьми із порушеннями мовлення
- Запитання і завдання для самоконтролю*

Рекомендовані джерела

4.1. Специфіка роботи з дітьми із порушеннями слуху і мовлення

Практичні рекомендації вчителям щодо організації навчальної діяльності дітей з порушеннями слуху:

– зважайте на миттєвість сприймання значно меншої кількості інформації, порівняно з однолітками без порушень слуху (як на слуховій, так і на зоровій основі);

– чергуйте навантаження на слуховий та зоровий аналізатор для зменшення втомлюваності й відволікання;

– пишіть основні моменти на дошці, надавайте час для закінчення однієї навчальної дії й переходу до іншої;

– надавайте час для запам'ятовування та уточнення навчального матеріалу;

– використовуйте наочність, зокрема фільми та відео із субтитрами;

– надавайте роздаткові матеріали з важливою інформацією з теми;

– використовуйте покрокові або візуальні інструкції на підкріплення усного мовлення;

– говоріть голосно, чітко рівно, повільно і повторюйте основні моменти іншими словами (перифразуйте);

– перед тим як починати розмову чи опис завдання приверніть увагу всіх дітей, переконайтеся, що учні дивляться на вас і слухають;

- якщо ви не зрозуміли відповідь учня, попросіть його повторити ще раз чи написати те, що він хотів повідомити;
- якщо ви повідомляєте складний матеріал, що містить терміни, формули, дати, прізвища, географічні назви, доцільно надати його учневі в письмовій формі;
- ініціюйте мовленнєве спілкування учня, не перебивайте його, дайте можливість висловити думку;
- не змінюйте тему раптово, без попередження, використовуйте перехідні фрази;
- адаптуйте/модифікуйте процес та результат діяльності відповідно до освітніх потреб дитини;
- забезпечте послуги перекладача-дактилолога для тих учнів, які використовують мову жестів та інше.
- не повертайтеся спиною до слабчущого учня під час усних пояснень;
- контролюйте розуміння дитиною завдань, інструкцій, питань та відповідей учня;
- залучайте батьків до закріплення нового матеріалу в домашніх умовах;
- у корекційній роботі максимально використовуйте випереджувальний метод навчання;
- частіше заохочуйте за вірні відповіді;
- пам'ятайте, що такий учень повинен сидіти за першою партою перед вашим столом для слухо-зорового сприйняття мовного матеріалу;
- організуйте роботу в кабінеті таким чином, щоб діти сиділи колом чи, щоб ви могли бачити кожного;
- вимагайте від батьків постійного носіння дитиною слухового апарата та профілактики проблем технічного характеру;
- дозвольте використовувати диктофони;
- навчіться перевіряти справність слухового апарату дитини;
- забезпечте подачу інформації, завдань на електронних носіях;
- посадіть учня разом з однокласником/другом, щоб, в разі необхідності, той надав йому допомогу;
- не забувайте про засоби безпеки в надзвичайних ситуаціях в класі та школі для цієї групи дітей.

Для підготовки дітей загальноосвітнього класу до спільного навчання з дітьми, які мають порушення слуху (туговухими) рекомендуються:

1. Бесіди з дітьми й батьками про «незвичайність» нового учня (нових) учнів.
2. Організація спільних ігор під час перерв і після уроків.
3. Організація спільної діяльності на уроці, після уроків.
4. Організація взаємодопомоги чуючих слабчучим.
5. Частіше заохочування слабчучих за позитивні вчинки, види діяльності.
6. Відмова від покарань слабчучих дітей, зауважень у некоректній формі¹⁷.

Поради щодо особливостей роботи з дітьми із порушеннями звуковимови

Дітям із порушенням звуковимови потрібно більше часу для запам'ятовування графічного зображення букв, тож буде доцільним:

- звернути увагу на положення органів артикуляційного апарату (язика, губ) під час вимови певного звука та зафіксувати увагу на відповідній графемі (букві);
- виліпити букву, що вивчається, з тіста чи пластиліну, вигнути з тонкого дроту, викласти її з мотузочка, сірничків або лічильних паличок, намалювати її у вигляді того казкового героя, тваринки, предмета з близького оточення або пташки, на які схожа буква;
- впізнавати букви на дотик, коли дитина із заплющеними очима обмацує об'ємну пластмасову (виліплену, вишиту товстими нитками тощо) букву та називає її;
- виготовити та обвести трафарети букв, що допоможе також і в оволодінні навичками письма¹⁸.

З метою розвитку мовлення дитини вчитель має визначитись із спеціальним обладнанням. Це може бути:

- обладнання індивідуального призначення для логопедичної роботи;
- спеціалізована комп'ютерна програма для вивчення елементів житла родини;
- спеціалізована комп'ютерна програма для ознайомлення з професіями;

¹⁷ Седнева В. Основи корекційної роботи з учнями, які мають особливості психофізичного розвитку : метод. рекоменд. Миколаїв : ОШПО, 2011. С. 14–15.

¹⁸ Рібцун Ю. Дитина з порушеннями мовленнєвого розвитку. Харків : Вид-во «Ранок», ВГ «Кенгуру», 2018. С. 30–31.

- спеціалізована комп'ютерна програма для вивчення будови тіла людини;
- спеціалізована комп'ютерна програма для вивчення життя на Землі;
- спеціалізована комп'ютерна програма для вивчення явищ природи: пори року, погода, календар;
- комп'ютерний логопедичний тренажер для закріплення правильної вимови;
- комп'ютерна програма для комунікації (спілкування картинками, які озвучені) тощо.

Рекомендації з розвитку мовленнєво-комунікативної сфери

Наявність у дитини мовленнєвих порушень вимагає обізнаності всіх фахівців, які беруть участь в освітньому процесі, про наступну інформацію:

- якими мовленнєвими навичками дитина у процесі занять з вчителем-логопедом вже оволоділа, а що потребує багаторазового повторення, вдосконалення;
- за яких умов дитина краще здатна впоратися із завданням, які слухові, зорові, рухові опори доречно використати під час виконання певного завдання;
- у якому стані знаходиться загальна і дрібна моторика пальців рук, зорово-моторна і зорово-просторова координація, чи потребують їх вдосконалення у разі необхідності;
- які психологічні бар'єри заважають успішному опануванню мовлення і як їх поступово подолати.

Зазначений підхід допоможе дитині досягти позитивних результатів навчання завдяки одноманітності вимог, що висуваються до дитини всіма учасниками навчально-виховного процесу¹⁹.

¹⁹ Порошенко М. Організаційно-методичні засади діяльності інклюзивно-ресурсних центрів : навч.-метод. посіб. Київ, 2018. С. 175–177.

4.2. Застосування здоров'язберігаючих та ігрових технологій у роботі з дітьми із порушеннями слуху і мовлення

Таблиця 7

Вправи для розвитку дихання, голосу та артикуляційного апарату

Вправа «Хокей»	З підручних матеріалів виготовляють «ворота» для двох команд гравців. «Шайба» – кулька з вати. Дорослий і дитина розпочинають гру, намагаючись «забити» гол (дмухають на ватну кульку через коктейльну соломинку).
Вправа «Хто довше»	Змагання хто довше на одному видиху утримуватиме звучання звука (УУУУУУ, АААААА тощо). Згодом вправа ускладнюється вимовлянням складів (ляляляля, тататата, туктуктук тощо).
Вправа «Тихо-гучно»	Вправи мають на меті розвинути у дітей навичку регулювання гучністю голосу, контролю над його тембром, його висотою. Суть їх полягає в тому, що на перших етапах дитина має своїми руками контролювати вібрацію гортані (під час вимови голосних і дзвінких приголосних); вказівним пальцем контролювати вібрацію крил носа (під час вимови голосних); контролювати долонею вібрацію грудної клітки (під час вимови звуків, складів, слів, словосполучень, речень). Ці вправи можна обігрувати як виступи акторів, поєднувати їх з ритмічними рухати (рухи рук, присідання тощо) ²⁰ .
Вправа «Парканчик»	Сприятиме підготовці артикуляційного апарату дитини до вимови шиплячих звуків ([ч], [ш], [ж]). <i>Опис вправи:</i> Зуби зімкнуті; губи витягнуті вперед. Утримувати таке положення протягом 10 секунд. Прочитайте дитині віршик: Зубки рівно-рівно в ряд, Ніби дощечки стоять. Збудував парканчик ти – ні проїхать, ні пройти! Відкривай ворота – ложка йде до рота, із борщиком, із кашкою, із маминою казкою! (Ю. Рібцун)
Вправа «Гірка»	Вправа допоможе дитині оволодіти свистячими звуками ([с], [с ²], [з], [з ¹], [ц], [ц ¹]). <i>Опис вправи:</i> Рот трохи відкрити. Бокові краї язика притиснути до верхніх корінних зубів. Кінчиком язика впертися в нижні передні зуби. Утримувати під лічбу 10–15 секунд. Прочитайте дитині віршик: Люблять спускатися з гірки малята. Їх не докличеться мама до хати. Гіркою мій язичок вигинається, Хай же із гірки цукерка спускається. Гірка знаходиться в ротику-хаті, Спокійна за доню цукерчина мати. (Ю. Рібцун)

²⁰ Порошенко М. Організаційно-методичні засади діяльності інклюзивно-ресурсних центрів : навч.-метод. посіб. Київ, 2018. С. 214.

Вправа «Дятлик»	Сприятиме появі у мовленні дитини звуків [p], [p']. <i>Опис вправи:</i> Рот широко відкрити. Широкий язик підняти за верхні зуби. Торкаючись язиком альвеол, вимовляти: «д-д-д». Стежте, щоб працював тільки язик, а нижня щелепа не рухалася. Прочитайте дитині віршик: Дятли в лісі стукали на сосні вгорі: – Д-д-д, д-д-д! Стукали, все, цюкали по сухій корі: – Д-д-д, д-д-д! Аж відлуння чулося в дальньому дворі: – Д-д-д, д-д-д! (за С. Шушкевичем)

Таблиця 8

Гімнастика для пальчиків

Вправа «Гусачок»	Вправа є найлегшою. Її можна виконувати навіть з дітьми раннього віку. <i>Опис вправи:</i> Передпліччя опущене вниз, кисть руки піднята на рівні плеча. Всі пальці зведені в пучку. Прочитайте дитині віршик: Сірий гусак, Гордий гусак Шию свою Витягає ось так.
Вправа «Кораблик»	Вправа особливо подобається хлопчикам. <i>Опис вправи:</i> Обидві долоні поставлені на ребро на незначній відстані одна від одної. Мізинці притиснуті по всій довжині (ніби ківшик). Подушечки пальців обох рук з'єднані між собою. Великі пальці спрямовані вгору. Прочитайте дитині віршик: Ч-ч-чу! Ч-ч-чу! Я по морю швидко мчу. Пісеньку співаю, Всіх вас покатаю. (Ю. Рібцун)
Вправа «Пташенята»	Вправа є цікавою та корисною для підготовки руки дитини до письма. <i>Опис вправи:</i> Обхопити лівою долонею всі пальці правої руки, залишивши вільними їх кінчики. Ворушити кінчиками вільних пальців правої руки. Прочитайте дитині віршик: – Ті-ті-ті, ті-ті-ті! – Плачуть пташенята, – Чому їстоньки так довго Не несе нам мати? (Ю. Рібцун) Варто пам'ятати, що пальчикова гімнастика забезпечує не лише емоційний контакт із дорослим, а й сприяє повноцінному розвитку мовлення.

Дихальна гімнастика

Вправа «Хом'ячок»	Вправа допоможе дитині навчитися почергово надувати щоки. Спочатку виконайте вправу самі, а згодом хай її виконає дитина. Загадайте дитині загадку: Це який дивак знадвору носить здобич у комору не на спині у мішку, а сховавши за щоку? (хом'ячок) (М. Білецький)
Вправа «Буря»	Вправа сприятиме виробленню тривалого цілеспрямованого повітряного струменя. <i>Опис вправи:</i> Рот трохи відкритий. Широкий кінчик язика впирається у нижні зуби. Посередині язика покласти соломинку для коктейлю, кінець якої опустити в склянку з водою. Дути через соломинку так, щоб вода забулькала. Стежте за тим, щоб щоки не надувалися, губи були нерухомими. Прочитайте дитині віршик: В морі цар Нептун гуляє, хвилі стрімко підіймає. В рот соломинку візьму, в склянці бурю підніму. (Ю. Рібцун)
Вправа «Свищик»	Вправа стане хорошою підготовчою роботою до оволодіння дитиною свистячими звуками. <i>Опис вправи:</i> Взяти чисту скляну пляшечку. Кінчик язика висунути так, щоб він торкався краю горлечка пляшечки. Зі звуком ф-ф-ф плавно видихати повітря у пляшечку. Прочитайте дитині віршик: Свищики зробили діти, почали вони свистіти. Пляшечку ти спробуй взяти, в неї зможеш засвистати? (Ю. Рібцун) Будуть корисними також надування повітряних кульок, пускання мильних бульбашок, ігри з пищавками, вітрячками різних розмірів та форм, гра на дитячих музичних інструментах (губна гармошка, сопілка, труба) тощо²¹.

²¹ Рібцун Ю. Дитина з порушеннями мовленнєвого розвитку. Харків : Вид-во «Ранок», ВГ «Кенгуру», 2018. С. 9–13.

Вправи для розтягування під'язикової зв'язки²²

Вправа «Малярі»	Вправа не лише допоможе розтягнути під'язикову зв'язку, а й зміцнить м'язи кінчика язика, що є дуже важливим для вимови звуків. <i>Опис вправи:</i> Рот трохи відкрити. Кінчиком язика водити по внутрішній стороні щік («стінки»), змінюючи напрямок, потім проводити язиком вперед-назад по піднебінню («стеля»). Стежте, щоб язик залишався широким, а його кінчик не висувався з рота. Прочитайте дитині віршик: Малярам знайдеться діло: треба фарбувати стіни, стелю треба фарбувати. Хочеш їм допомагати? Язичок свій підними, стелю ним ти побіли. Язичком вперед-назад ти біли за рядом ряд. Працювати будеш вміло, швидко впораєшся з ділом (Ю. Рібцун). Кількаразове виконання вправ допоможе зробити під'язикову вуздечку довшою.
Вправа «Коник»	Вправа викликає особливий інтерес навіть у дітей раннього віку. <i>Опис вправи:</i> Присмоктати язик до піднебіння, клацати язиком. Клацати повільно, сильно, тягнучи під'язичну вуздечку. Виконати 10–15 разів. Прочитайте дитині віршик: Я на конику скакаю: – Цок-цок-цок! Хочеш, тебе покатаю? – Цок-цок-цок! З вітерцем мій коник мчиться: – Цок-цок-цок! Дзвінко стукають копитця: – Цок-цок-цок! В'ється коникова грива: – Цок-цок-цок! Ой, який же я щасливий! – Цок-цок-цок! (Ю. Рібцун)

²² Рібцун Ю. Дитина з порушеннями мовленнєвого розвитку. Харків : Вид-во «Ранок», ВГ «Кенгуру», 2018. С. 23–25.

Ігрові технології у роботі з дітьми із порушеннями слуху²³

Гра «Що ти почув?»	Дитина тихо сидить в кімнаті (класі). Запропонуйте заплющити очі й послухати вулицю. Через деякий час дозвольте розплющити очі, та розпитайте дитину про її враження. Можливо вона почула гудок машини або сміх дітей, можливо – голос пташки чи ваше дихання і т.д.
Гра «Де плескали в долоні?»	Дитина стоїть посеред кімнати з заплющеними очима. Потрібно тихенько стати в будь-якому кутку кімнати та плеснути в долоні. Дитина, не відкриваючи очі повинна вказати напрямком, звідки вона почула сплеск.
Гра «Вгадай, хто покликав»	У цій грі беруть участь не менше 3 дітей. Дитина стоїть посеред кімнати з заплющеними очима. Хто-небудь з інших гравців повинен покликати її. Дитина відгадує, хто саме її покликав.
Гра «Доручення»	Дитина сидить на відстані 5–6 м від вихователя. У нього на столі покладені різні іграшки. Він чітко, середньої сили голосом звертається до дитини: «Візьми м'ячик і поклади його на килим» або: «Візьми зайчика і посади його на стілець» і т.д. Потім дає завдання вже тихим голосом.
Гра «Луна»	Дитина тихо сидить на ігровому майданчику чи в кімнаті. Запропонуйте їй слухати уважно, та повторювати слово. Важливо навчити дитину вслуховуватися в звучання слів, тому намагайтеся говорити слова неголосно, пошепки. Необхідно дотримуватись принципу від простого до складного: насамперед добирати слова, не схожі за звуковим складом (Аня, кіт, стрибай, веселий, швидко), а потім – близькі за звучанням, але різні за змістом (Оля, Коля, сам, там, син, лин).
Гра «Запам'ятай слова»	На столі під серветкою лежать предметні картинки або іграшки. Учитель пропонує дитині послухати два-три слова-назви, запам'ятати їх, а потім знайти на столі відповідні картинки (іграшки).
Гра «Слухаємо музику»	Дуже велике значення для розвитку слухового сприймання має слухання музики. Тому рекомендується проводити, так звані, музичні хвилинки. Під час них ви пропонуєте дитині зручно сісти, бажано з заплющеними очима, що допомагає розслабитися і не реагувати на зорові подразники, а зосередити свою увагу на джерелі звуку.
Гра «Що звучало – розкажемо, як звучало – покажемо»	Мета гри: навчити визначати джерело звуку, розвивати слухову увагу, пам'ять. Спочатку пропонуємо прослухати, розпізнати та запам'ятати такі звуки: шелест аркушів книги, клацання ключів, м'яча, дзюрчання води, що ллється. Потім дорослий знов створює ті ж самі звуки, стоячи за екраном, а дитина називає, який предмет звучав, та самостійно відтворює аналогічний звук, використовуючи потрібні предмети.
Гра «Тихо-гучно»	Навчаємо визначати силу звучання іграшкових фортепіано, барабана, сопілки, бубна. Дорослий грає на лялькових інструментах спочатку тихо, потім гучно. Дитина слухає уважно та, за завданням дорослого, створює самостійно на заданому інструменті тихий, або гучний звук.

²³Ігри та вправи на розвиток слухової уваги, сприймання пам'яті. URL: <http://zhuravlyk.uz.ua/poradi-faxivciv/storinka-logopeda/logopedichni-igri-ta-vpravi/> (дата звернення: 23.04.2020).

Коригувальні рухливі ігри, спрямовані на формування мови у дітей із депривацією слуху²⁴

Чинники, спрямовані на успішне формування мови					
Розвиток моторики дрібних м'язів кисті	Розвиток фізичних здібностей	Вдосконалення функції дихання	Розвиток усної мови	Формування чіткості артикуляції	Формування зорово-рухової координації
Перегони	Повітряна кулька	Наздожени суперника	Пижик	Великі ноги	Рівновага на лінії
Брати-лінивці, Четвертий зайвий	Чия конячка швидше?	Пір'їнки	Назви четверте...	Жираф	Не зійди з лінії
Письмо на долоні	Згори донизу	Підстрибни й подуй на кульку	Ведмедик з лялькою	Місто-відгадайка	Не намочи ніг
Доміно, Спритні руки	Підніми городок	Замри на місці	Казка про сороку	Черепашка	Сісти-встати
Застєбни гудзик	Пробийте коло	Зумій наздогнати	Відгадай загадку	Біг з загадками	Бездомне щеня
Поштовхи долонями в долоні	Сидячий футбол	Спіймай галку	Сорока-ворона	Мисливці та качки	Ми на гойдалку сіли
Назбирай грибочки	Хто спритніший	Кішки-мишки	Море хвилюється	Міст і кішка	Третій зайвий

Використання ігрових технологій у роботі з дітьми із порушеннями мовлення²⁵

Гра «Один – багато»	Дитині демонструють один предмет і поряд – кілька таких самих предметів (на малюнках чи реальні об'єкти). На цій основі моделюють різні варіанти гри: чітко називають один предмет і багато: квітка – квіти. Пропонують показати один предмет, багато предметів; назвати їх. Об'єкти можна міняти, згодом знову повертатися до попередніх. Мета такої гри полягає в тому, щоб дитина навчилася називати одну і утворювати множину.
Гра «Все гарненьке і маленьке»	У процесі гри діти навчаються утворювати слова (в цьому випадку – зменшувально-пестливі слова). Для цього потрібні пари предметів (великих і маленьких), реальні об'єкти або малюнки. Їх розкладають на підлозі. Дорослий: я великий, і буду вибирати великі предмети, а ти маленький – і вибиратимеш маленькі. Грають

²⁴ Демчук С., Випасняк І. Ігрова діяльність як головний чинник соціальної адаптації молодших школярів із депривацією слуху. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2016. Вип. 3 (72). С. 41.

²⁵ Порошенко М. Організаційно-методичні засади діяльності інклюзивно-ресурсних центрів : навч.-метод. посіб. Київ, 2018. С. 210–212.

	по-черзі, вибираючи предмети і називаючи їх. Потрібно декілька разів показати, як це робити. Яблуко – яблучко, квітка – квіточка, ложка – ложечка, шапка – шапочка...
Вправа «Кульки»	Можна з дитиною насправді надувати повітряні кульки чи надувні іграшки. Або ж погратися в «дзеркало», сидячи один навпроти одного, надувати щічки і повільно випускати повітря.
Вправа «Вода в роті»	Навчіть дитину тримати воду за однією щокою, а потім переміщати її в другу щічку. Потім цю вправу можна робити без води, просто надуваючи почергово щічки.
Вправа «Шторм на морі»	В мисочку чи склянку наливають воду. Дитині дають коктейльну трубочку. Трохи відкривши рота і витягнувши злегка плаский язичок, дитина має дмухати повітря в трубочку так, щоб створити «шторм». Дорослі мають стежити, щоб малюк не надував щічки, а видихав легеньками. Щоб дитині було цікаво, в «море» можна випустити маленькі паперові кораблики, зроблені заздалегідь.
Гра «Вгадай, хто це?»	Цю гру має створити ви самі. Придумайте разом з дитиною певні вирази обличчя, положення губ, відповідний звук, позу, які відповідатимуть образу якоїсь тваринки (або ж предмета). Наприклад: рот трохи відкритий, губи розтягнуті, вимовляється довгий звук і-і-і-і (комар). Коли ви придумали певну кількість таких образів, пограйте з дитиною. Вона має зображати якогось персонажа, а ви відгадуєте. Кілька разів просіть дитину повторити і «намагайтесь» вгадати.
Гра «Бублик-акробат»	Для гри-вправи знадобиться маленький бублик (баранка). Навчіть дитину виконувати різноманітні маніпуляції бубликом губами та язиком: тримайте бублик губами, просуньте в отвір язик, розслабте губи, утримуйте бублик лише язиком; візьміть бублик губами і спробуйте його обертати не допомагаючи собі язиком; спробуйте підняти бублик язиком з тарілки тощо.
Вправа «Малювання язиком»	Вправа спрямована на зміцнення м'язів язика, розвиток гнучкості. На чистій пластиковій дощечці варенням, медом (іншим смаколикком) намалюйте просте зображення (коло, овал, хвилю, зубчасту хвилю тощо). Дитина має максимально витягти вперед язик і повільно злизати смаколик-зображення. Другий варіант – виконання рухів язиком за командою. Дорослі дають вказівку: вгору, вниз, праворуч, ліворуч, оберти тощо. Дитина виконує не поспішаючи. В перерві дитина може набрати в рот води і переключувати її від однієї щічки до другої.
«Малюнки за крапками»	Вправи цієї групи тренують дрібну моторику кисті руки і сприяють підготовці до письма. Учитель, вихователь може підготувати малюнки, які пунктиром чи крапками окреслюють обриси знайомих дитині предметів (сонце, квітка, чайник, машина, пташка тощо). Дитина має з'єднувати крапки (пунктири) плавною лінією. Малюнки мають бути різноманітними, щоб дитина мала змогу тренуватися у накресленні різних варіантів ліній (прямих, похилих, ламаних, знизу-вгору, згори-вниз тощо). Доречно, якщо в малюнку будуть присутні окремі геометричні фігури невеликого розміру (кола, овали, трикутники, багатокутники), аби дитина обводила їх не відриваючи руки. Це цікаве заняття, якщо дитина ще й добиратиме відповідні кольори для малюнків, а ви розповідатимете,

	що це за предмет, його якості та властивості (де росте, як цвіте, чим корисне тощо).
«Написання букв»	Ці ігри-вправи можуть бути багатоваріантними. Букви можна писати пальцем на вологому піску, висипати їх піском (манкою) на картоні; ліпити з пластиліну (тіста); викладати з квасолін (гудзиків) тощо. Писати один одному на спині пальцем і відгадувати, яка це буква; обмальовувати шаблони або ж малювати в шаблонах. Ці вправи можна супроводжувати змаганням «Хто більше назве слів на літеру...», яку також можна варіювати (слова, в який ця літера на початку слова, в яких наприкінці слова; слова що позначають живих істот тощо). Учитель може вирізати букви з різних матеріалів (наждачний папір, картон тощо). Із зав'язаними очима дитина може вгадувати літери, попередньо обстеживши її руками.

4.3. Музикотерапія при лікуванні заїкуватості. Використання казкотерапії для розвитку монологічного мовлення дітей із загальним недорозвиненням мовлення (ЗНМ)

Класичним підходом при застосуванні музичного мистецтва при лікуванні заїкуватості є методика, розроблена чеськими фахівцями Златицею Матейовою та Сильвестром Машурою (1984 р.). У вітчизняній науці широко використовуються музична ритміка та логоритміка (В. Гіляровський, Ю. Флоренська, В. Грінер). При обґрунтуванні методів музикотерапії та її змісту автори враховують такі положення: міцний взаємозв'язок музики та мовлення; порушення музичних факторів мовлення при заїкуванні (ритму, мелодики, динаміки); специфічні порушення ритму в дитини, що заїкається; коригуючий, релаксаційний та адаптаційний вплив ритму музики та біологічні регуляторні механізми центральної нервової системи у цілому та на механізми, що керують мовленням, особливо його моторними компонентами.

Саме ці положення лежать в основі відбору музичного матеріалу, змісту та послідовності занять з музикотерапії і передбачають:

- рухове розслаблення і злиття з ритмом музики;
- психічну і соматичну релаксацію під музику;
- вокальний вираз-співи;
- гру на музичних інструментах та ритмічну декламацію;
- рецептивне сприйняття музики;
- музикомалювання як елемент образотворчого мистецтва у музикотерапії;
- пантоміму і рухову драматизацію під музику;
- музичні розповіді;

- ігри з ляльками бібабо;
- вправи на дихання з музичним супроводом.

Основними видами художньо-естетичної діяльності при музикотерапії дітей, що заїкаються є такі: співи, музикомалювання, пантоміма під музику, драматизація під музику, музичні оповідання, гра з іграшками, дихальні вправи, музична релаксація.

Музикомалювання під час прослуховування мелодії допомагає дитині символічно виразити свій внутрішній світ. Музика перетворюється її волею на палітру кольорів, сприяючи катарсису, творчому самовиразу, що характеризується почуттям заспокоєння, здорової впевненості у собі. Ця вправа виконується у невимушеному зручному положенні тіла, що сприяє зняттю психологічних бар'єрів та розслабленню. Однією з форм синтезу образотворчого мистецтва із музикою є графічне вираження ритму мелодії неперервною смугою на площині паперу. При цьому діти можуть, після злиття ритму свого руху з ритмом музики, малювати із заплющеними очима, що сприяє глибшому їх зануренню у світ музики, більш виразному її сприйманню і переживанню.

Пантоміма під музику є грою, але не танцем. У цій вправі мову замінює рух, і перш за все – жести. Дитина з цікавістю намагається передати свій емоційний стан, поділитися щастям вільного руху. Використовується для зняття психічної напруги, як засіб комунікації, емоційного й творчого самовираження. Наприклад, дитині пропонується виразити зміст музичного твору за допомогою рухової імпровізації або, після прослуховування драматичного епізоду спробувати відобразити його у пантомімі. Також можливе пантомімічне зображення окремого виду діяльності, копіювання характерних рухів якої-небудь тварини, пантомімічне вираження найкращої, найрадіснішої або найсумнішої події у житті дитини, ситуації, якої вона боїться. Педагог повинен допомогти учням подолати нерішучість та незручність рухового вираження своїм прикладом.

Драматизація під музику – синтез музики, руху драматичного і мовного вираження, де застосовують елементи співу. Сприймаючи музичні твори, які оспівують, наприклад, море чи озеро, його широчінь, глибину і колір, хвилі, які чергуються у спокійній і бурхливій течії, діти можуть поглибити переживання викликаних уявлень і асоціацій за допомогою драматичного рухового вираження і відчутти його потім, не тільки у зоні психічного, але і кінестетично-моторного сприйняття. Тому багатоаспектність вправи має як релаксаційну, так і стимулюючу дію.

Музичні оповідання поєднують рух, музику, драматизацію і мову, коли учасники в ролі героїв відомих чи вигаданих оповідань чи історій виступають із короткими промовами, поєднуючи їх із драматичними рухами. Активне включення дітей у динаміку дії музичного оповідання сприяє внутрішньому зіставленню особистості дитини з мотивами дій героїв, із якими вона себе ототожнює, рухами і мовою. Емоційна забарвленість таких музичних оповідань створює певні ритмічні, динамічні і виразні стимули, які учні швидко сприймають, що формує у них уявлення про існуючі види діяльності та рольову поведінку. Психологічна дія цієї вправи та ж сама, що і в попередніх прикладах, але додатково її можна використовувати ще й як різновид рольової і ділової ігор. Інколи можна залишати незакінченими музичні оповідання та історії, з тим, щоб діти могли самі придумати кінець – як на основі своїх уявлень і фантазій, так і на основі досліду із співставленням зі світом власного досвіду.

Гра з іграшками (наприклад, лялькою чи бібабо) під музику дає змогу виявити ставлення дитини до членів сім'ї та навколишніх, привчає до самостійної поведінки, сприяє творчості. Вона надає можливість для повного розкриття індивідуального, мотиваційного і поведінкового світу дитини. У кожної дитини існує свій власний, особливий спосіб гри. Вже те, яку іграшку вона вибрала, свідчить про її нахили і бажання. Потім лялька чи бібабо «оживає» в руках дитини і у своїх діях відображає темперамент і характер свого власника. При цьому у дитини виникає ілюзія спілкування із живою людиною. За діями дитини, її виразом обличчя, жестикуляцією можна визначити глибинні, часто приховані почуття. Педагог може змодельовати певний ігровий сценарій або надати можливість дитині самій вільно імпровізувати. Функція музики під час гри полягає у драматичній і емоційній підтримці дій дитини. Вона створює відповідний емоційний фон, гармонійна дія якого збуджує активність і впевненість дитини, одночасно сприяючи її розслабленню і психічній урівноваженості. Гра з іграшками під музику може дати вихід поведінковим проявам у стані афекту, почуттю неповноцінності або невизнання. Через гру діти усвідомлюють, ким вони є насправді. Таким чином можна зняти їхні внутрішні конфлікти. Цей вид музикотерапії ефективний як з маленькими дітьми, так і з більш дорослими.

Дихальні вправи з музичним супроводом справляють релаксаційну дію, стимулюють глибину і частоту дихання, запобігаючи порушенням мовлення, захворюванням дихальних шляхів, позитивно впливають на нервову систему і психічний стан організму. Застосовуються при різних положеннях тіла (стоячи, сидячи).

Співи, танок, гра на музичних інструментах («тілесна гра»: щиглики, оплески, плескання по стезгах, тупіт) – сприяють залученню дитини до мистецтва, ще інтенсивнішому прояву творчих здібностей. Естетичний розвиток особистості відбувається за умов її включення у чудовий різнобарвний світ звуків, який приваблює до себе розмаїттям стилів і жанрів музики²⁶.

Використання казкотерапії для розвитку монологічного мовлення дітей із загальним недорозвиненням мовлення (ЗНМ)

Загальне недорозвинення мовлення – системне порушення мовленнєвої сфери у дітей з нормальним слухом і первинно збереженим інтелектом. У дітей даної групи в більшій чи меншій мірі виявляються порушеними звуковимовою і розрізнення звуків, словниковий запас відстає від норми, страждають словотвір, словозміна та граматики, недостатньо сформоване зв'язне мовлення.

Інноваційним методом психокорекційного впливу, який значно доповняє логопедичний процес і дає можливість логопеду досягнути кращого результату та ефективності в роботі з дітьми-логопатами є арт-терапія. Успішно реалізувати вищезазначені завдання можна за допомогою такого виду арт-терапії, як казкотерапія.

Казкотерапія – це метод, що використовує казкову форму для інтеграції особистості, розвитку творчих здібностей, розширення свідомості, вдосконалення взаємодії з навколишнім світом.

У методичну систему з розвитку мовлення молодших школярів із ЗНМ засобами арт-терапії доцільно включати два розділи роботи: ігрову казкотерапію та спеціальні заняття з навчання переказу й придумування казок.

Перший розділ передбачає слухання та творче відтворення казок за допомогою різних видів художньої та мистецької діяльності: малювання, ліплення, музики, танцю, драматизації, що реалізується за допомогою таких напрямків арт-терапії як: музикотерапія, драматерапія, танцювально-рухова терапія, лялькотерапія, пісочна терапія та ін. Тобто, відбувається інтенсивне пропрацювання сюжету казки в різних видах діяльності (художній, музичній, ігровій, пізнавальній, мовленнєвій), проникнення у світ емоцій, саморозкриття та самоусвідомлення.

Другий розділ покликаний забезпечити навчання точному й грамотному переказу казок на основі детального аналізу подій, персонажів,

²⁶ Федій О. Естетотерапія : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2007. С. 92–95.

вчинків із опорою на наочність та попередню роботу; розвивати всі компоненти мовленнєвої системи: звуковимову, лексику, граматику, діалогове мовлення, просодію. Також, метою цього розділу є навчання придумування початку чи закінчення казки, моделювання казки на основі об'єднання героїв різних казок, складання психологічних портретів героїв у проблемних ситуаціях, розвиток фантазії за допомогою створення уявних образів неіснуючих персонажів, виховання зацікавленості до усної народної творчості та багато іншого.

Методичні «педагогічні прийоми на основі арт-терапії», що використовуються в роботі над текстами казок у казкотерапії можна розділити на 3 групи відповідно до завдань:

1) *Прийоми для налаштування дитини на заняття.* Для «казкового» настрою, що дозволяє вести глибоку, зацікавлену роботу з казками, необхідний «розігрів». Для «розігріву» можуть використовуватися тексти казок, ігри, предмети, малюнки, музика, пісні, що створюють відповідну атмосферу.

2) *Прийоми для пробудження зацікавлення до казки.* При переході до роботи над казкою педагог може «змінити» зовнішність, додавши яку-небудь «казкову» деталь, або обіграти будь-який наявний предмет як казковий. Можна запропонувати дитині змінити обстановку в приміщенні, створивши з меблів або будь-яких перегородок «ліс», «замок», «місто», або підготувати символи, що позначають місце дії. Якщо казкотерапія триває протягом декількох занять, то можна зробити «пропуск в Казку», який дитина повинна одержати яким-небудь незвичайним способом (на нитці повітряної кульки, зірвати з «дерева бажань», придумавши слово на «заданий» звук).

Дитину можна попросити «покликати казку» мелодійним, трохи монотонним співом (розвиток просодики); хвилиною внутрішнього зосередження в тиші (розвиток слухової уваги та контролю); придумуванням епітетів і милих слів для казки: «Я чекаю казку... Яку? – ласкаву, захоплюючу, трохи страшну, мудру, невідому, справедливу» (формування словотворення). Як бачимо, такі прийоми роботи активізують та розвивають усне мовлення дитини з ЗНМ.

3) *Прийоми для кращого усвідомлення, запам'ятовування та розповідання казки.* Ще до роботи з основною казкою можна вибрати яку-небудь іншу, всім добре відому й спробувати з нею «пограти». В ігровій формі можна застосувати виклад казки з іншої точки зору. Наприклад, казку «Ріпка» можна попросити розповісти з позиції внучки, мишки або

ріпки. Можна пограти в «осучаснення» казки: перенести її в іншу казку, в космос, або замінити персонажів.

Заняття з казкотерапії достатньо проводити один раз на тиждень, тривалістю 25–30 хвилин по підгрупах, 6–8 дітей у кожній.

Участь у таких заняттях дітей із різними рисами характеру та рівнем мовленнєвого розвитку, робить динамічнішим хід казкотерапії. Разом з тим у підгрупі не повинно бути більше однієї гіперактивної, надмірно збудливої, схильної до нестриманості в поведінці дитини. Бажано включати в склад кожної підгрупи дитину, яка вже вміє складати зв'язні, грамотні висловлювання, а також уміє виразно передавати характер казкового героя в інтонації, міміці, рухах, жестах. Часто такі діти зустрічаються серед неоднорідної категорії дітей із заїканням. Така дитина не тільки приваблює всіх своїм артистизмом, але й разом із спеціалістом допомагає дітям із менш розвинутими здібностями, які мають труднощі у виборі слів, міміки, рухів, що найбільше підходять емоційному стану казкового героя в конкретній проблемній ситуації.

Замкнути, малоактивним дітям доцільно розподіляти ролі з сильними рисами характеру (Котигорошко, Івасик-Телесик, Лев – цар звірів, Коза-Дерева, Червона шапочка). Діти схильні до впертості, капризів, хвалькуватості, ліні, в казкотерапії мають зображати негативні риси характеру героїв, складати пригоди про таких персонажів як Зайчик-боягуз, Принцеса-Несміяна, Круть і Верть, Слоник-витівник, зла Мачуха, Фарбований Лис та ін. У подальшому від таких занять окрім розвитку зв'язного монологічного мовлення можна отримати позитивний ефект у вигляді покращення настрою, емоційної лабільності, нормалізації поведінки, психічної, інтелектуальної та мовленнєвої сфери дітей із ЗНМ²⁷.

Види роботи з казкою:

1. Використання казки як метафори: казкові образи і сюжети асоціюються з життєвим досвідом дитини. Ці асоціації можна обговорити.
2. Малювання за мотивами казки: вільні асоціації проявляються в малюнках, які аналізують та обговорюють.
3. Обговорення поведінки і мотивів вчинків персонажів: є приводом для розмови про моральні цінності, систему оцінювання себе та оточуючих.
4. Програвання епізодів казки.

²⁷ Пасічник І. Особливості застосування казкотерапії для розвитку монологічного мовлення в дітей із ЗНМ. URL: <http://ivanpasichnyk93.wixsite.com/logopedlviv/blog/author/%D0%86%D0%B> (дата звернення: 23.04.2020).

5. Використання казки як притчі повчання: підказка варіанту вирішення ситуації на прикладі казкового сюжету.

6. Творча робота за мотивами казки (моделювання, дописування, переписування, робота з казкою, виготовлення ляльок-персонажів казки).

Вимоги до використання казок:

– текст українських народних казок можна переказувати;

авторські казки краще читати, щоб зберегти стиль та авторську атмосферу;

– текст казок можна скорочувати або змінювати; через деякий час їх можна повторювати;

– всі атрибути казок, наочність, музичний супровід можна замінювати іншими та варіювати;

– педагог на занятті повинен створити сприятливу атмосферу, позитивний настрій, використовувати різні методи та прийоми для реалізації поставленої мети;

– необхідно пам'ятати, що все, що виконує дитина, всі її слова, рухи, навіть імпровізація є успішними, вдалими, найкращими та прекрасними. Важливо, щоб діти відчували себе вільними, розкутими, щоб вірили в себе та свої сили.

Таким чином, застосування казкотерапії в логопедичній роботі з дітьми із ЗНМ в процесі формування зв'язного монологічного мовлення має такі особливості: інтегрованість, структурованість, поетапність, відповідність віку і рівню сформованості мовлення та індивідуально-психологічних психічних якостей, а також вирішує тріаду завдань: навчання, виховання і корекцію²⁸.

4.4. Пісочна терапія в логопедичній роботі

Одним із популярних методів у психологічній та психотерапевтичній роботі є пісочна терапія. Пісочна терапія – це гра з піском, як спосіб розвитку дитини.

Гра з піском – це природна і доступна для кожної дитини форма діяльності. Дитина часто словами не може висловити свої переживання, страхи, і тут їй на допомогу приходять ігри з піском. Програючи ситуації за допомогою іграшкових фігурок, створюючи картину власного світу з піску, дитина звільняється від напруги. А найголовніше – вона набуває безцінний досвід безлічі життєвих ситуацій. Ігри з піском стабілізують

²⁸ Коновалова Л., Ласточкіна О. Казкотерапія як засіб корекції мовлення дітей дошкільного віку. *Сучасні проблеми логопедії та реабілітації*. 2017. № 12. С. 30–31.

емоційний стан дитини, вчать її прислухатися до себе і проговорювати свої відчуття. А це сприяє розвитку мовлення, довільної уваги і пам'яті.

Ігри з піском поділяються на:

– *навчальні ігри* – забезпечують процес навчання читання, письма, рахунку, грамоти. Головне – дитина говорить про свої відчуття, тим самим розвивається її мовлення, збагачується словниковий запас, відбувається сприйняття різного темпу мовлення, висоти і сили голосу, удосконалюється дихання. Відбувається розвиток уваги і пам'яті, фонематичного слуху, навчання письму і читанню.

– *пізнавальні ігри* – дають можливість дітям дізнатися про різноманіття навколишнього світу, про історію свого міста, країни;

– *проективні ігри* – відкриють потенційні можливості дитини, розвивають її творчість і фантазію.

Значення ігрової діяльності з піском для дітей з порушеннями мовлення: розвивають тактильно-кінетичну чутливість і дрібну моторику рук; знімають м'язову напругу; допомагають дитині відчувати себе захищеною, в комфортному для неї середовищі; розвивають активність, розширюють життєвий досвід; стабілізують емоційні стани, поглинаючи негативну енергію; долають комплекс «поганого художника», створюючи художні композиції з піску за допомогою готових фігурок; розвивають творчі (креативні) дії, знаходять нестандартні рішення, що призводять до успішного результату; вдосконалюють візуально-просторове орієнтування, мовні можливості; сприяють розширенню словникового запасу; допомагають освоїти навички звуко-складового аналізу і синтезу; дозволяють розвивати фонематичний слух і сприйняття; сприяють розвитку зв'язного мовлення, лексико-граматичних уявлень; допомагають у вивченні букв, освоєнні навичок читання і письма.

Заняття з використанням прийомів пісочної терапії доцільно проводити у формі індивідуальних занять або малими групами, що дозволяє кожній дитині стати активним учасником творчого процесу, створенню зв'язного висловлювання.

Вправи з піском, які варто використовувати на логопедичних заняттях:

– Покладіть долоні на пісок, закрийте очі, відчуйте, який він. Відкрийте очі, розкажіть, що ви відчували.

– Зробіть те ж саме, повернувши долоні іншою стороною. Розкажіть про свої відчуття.

– Ковзати по поверхні піску, як змійка або як машина.

– Пройтися долоньками, як слон, як маленьке слоненя, як швидкий зайчик.

– Залишити відбитки долоньок, кулачків, ребер долонь.

– Створити візерунки і малюнки – сонечко, метелик, буква А або ціле слово.

– «Пройтися» кожним пальчиком правої і лівої руки по черзі.

– Просіяти пісок крізь пальці або щіпкою висіяти доріжку з контрастного за фактурою піску.

– Розкласти на піску різні за структурою та розміром камені і природні матеріали.

– Провести фігурку по пісочним доріжках-лабіринтах.

– Порахувати камінчики і вирішити на піску математичну задачу.

– Написати букви на піску.

– Викласти геометричну фігуру.

– Просіяти пісок через сито.

– Намалювати візерунок пензликом або паличкою²⁹.

Вправи для розвитку моторного компоненту графічної навички у дітей:

1. Домальовування деталей.

2. Малювання по контуру іншим кольором піску, водою.

3. З'єднання деталей, які знаходяться у різних частинах пісочниці.

4. Малювання за допомогою шаблонів.

5. Малювання за допомогою трафаретів.

6. Змальовування на пісок графічного зображення на папері.

Пісок дозволяє довше зберегти працездатність дитини. Помилки на піску виправити простіше, ніж на папері. Це дає можливість дитині відчувати себе впевненою та успішною.

Позитивні результати використання пісочної терапії:

– у дітей значно зростає інтерес до логопедичних занять;

– діти відчують себе більш успішними, впевненими;

– підвищується мотивація мовного спілкування;

– розвиваються первинні вимовні вміння і навички;

– поповнюється і активізується словник;

– коригується граматичний склад мови, зв'язне мовлення;

– розвивається дрібна моторика, зорове сприйняття;

²⁹ Бойкова Т. Використання пісочної терапії в логопедичній роботі. URL: <https://multiurok.ru/index.php/files/vikoristannia-pisochnoyi-tierapiyi-v-loghopiedichn.html> (дата звернення: 23.04.2020).

– формуються навички читання і письма.

Цікавою особливістю письма на піску є те, що дитина може дуже легко змінювати написані слова, зробити це «безболісно» у порівнянні із написанням у зошиті, де сліди помилок завжди помітні. Діти швидко втомлюється у процесі навчання письма, якщо відсутній належний рівень розвитку певних психічних процесів та дрібної моторики руки. Робота з піском дозволяє зберігати та подовжити працездатність дитини у часі.

Пісочна картина, створена дитиною, містить багату інформацію про її внутрішній світ³⁰.

4.5. Інтерактивні та інформаційно-комунікаційні технології у корекційно-виховній роботі з дітьми із порушеннями мовлення

Інтерактивні методи навчання забезпечують таке навчання, яке дає можливість дітям на занятті в парах, мікрогрупах або малих групах опрацювати навчальний матеріал, розмовляючи, дискутуючи та обговорюючи різні точки зору.

На навчальних заняттях у початковій школі доречно використовувати такі інтерактивні методи для розвитку мовлення та мислення молодших школярів:

«*Мікрофон*» – метод роботи, в ході якого діти разом з педагогом утворюють коло та, передаючи один одному імітований або іграшковий мікрофон, висловлюють свої думки на задану тему. Усі висловлювання дітей приймаються, схвалюються, проте не обговорюються.

«*Дебати*» – метод роботи, в ході якого діти стоять у колі, висловлюють свої думки на задану тему, передаючи мікрофон один одному, але висловлювання обговорюються: діти ставлять одне одному запитання, відповідають на них, шукаючи спосіб розв'язання проблеми. (Наприклад, у Сергійка поганий настрій, тому діти пропонують способи, як підняти настрій чи усунути проблему, яка вплинула на настрій хлопчика).

«*Удвох*» – метод роботи, в ході якого діти утворюють робочі пари та виконують запропоноване завдання, наприклад, по черзі описують картину.

«*Ланцюжок*» – метод роботи, в ході якого діти обговорюють завдання та вносять свої пропозиції в імітований ланцюжок. Наприклад, складають

³⁰ Ревенко Н. Використання пісочної терапії в логопедичній роботі. URL: <https://sadmria14.jimdofree.com/%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8/%D0%BD%D0%B0%D1%88%D1%96> (дата звернення: 23.04.2020).

казку за таблицею, у якій представлений хід майбутньої казки у малюнках чи в умовних позначках. Інший варіант використання даного методу: перша дитина називає об'єкт, друга – його властивості, третя – новий об'єкт з тими самими властивостями. Наприклад, морква – морква солодка – солодким буває цукор – цукор білий – білим буває сніг... і т.д.

«Снігова куля» – метод роботи, в ході якого діти об'єднуються у малі групи і обговорюють проблемне питання або виконують спільне завдання, домовившись про чітку послідовність дій кожного члена групи.

«Коло ідей» – метод роботи, в ході якого кожна дитина або кожна група виконують одне завдання, наприклад, складають казку по-новому, обговорюють її, потім вносять пропозиції чи ідеї (наприклад, як можна ще закінчити казку, щоб Колобок залишився живим; як допомогти Колобку обхитрити лисичку тощо).

«Асоціативна квітка» – метод роботи, в ході якого діти об'єднуються у кілька груп для розв'язання спільного завдання: на дошці закріплюється «середина» квітки із зображенням певного поняття, наприклад, «іграшки», «квіти», «фрукти», «тварини». Кожна група добирає слова-асоціації або картинки-асоціації, які викладає навколо цього поняття. Перемагає команда, яка створить найбільшу квітку (з найбільшою кількістю підібраних картинок-асоціацій чи слів-асоціацій).

Таким чином, використовуючи інтерактивні технології у навчально-виховній роботі з учнями молодшого шкільного віку, вчитель створить необхідні умови для мовленнєвої творчості та розвитку комунікативних навичок вихованців³¹.

Інформаційно-комунікаційні технології у процесі інклюзивного навчання дітей із порушеннями слуху та мовлення

Серед навчально-виховних та корекційно-розвивальних технологій особливе місце займають інформаційно-комунікаційні технології навчання (ІКТН). У системі навчання дітей, що мають порушення слуху, визначне місце займає підклас ІКТ – програмно-апаратне забезпечення (ПАЗ). Це сукупність програм обробки інформації, апаратів, устаткування і технічних засобів, що дозволяють автоматизувати процеси виконання комплексу завдань навчально-виховного та корекційно-розвивального спрямування, забезпечують функціонування електронних інформаційних ресурсів і систем дидактично-корекційного напрямку.

³¹ Галущенко В. Застосування інтерактивних технологій у корекційно-виховній роботі з дітьми дошкільного віку з порушеннями мовлення. *Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського*. 2017. № 3 (58). С. 84–85.

Зупинимось на ПАЗ, які серед інших функцій забезпечують діагностику психофізичних порушень дитини, в першу чергу – сурдологопедичного характеру. *Програмний комплекс «Лонгітюд»* – експертна система, за допомогою якої здійснюється первинне обстеження та діагностика проблемних зон розвитку дитини. Основний діагностичний метод застосований у комплексі «Шкала розвитку», яка може бути використана для обстеження дітей з обтяженим анамнезом, але не призначена для детального клінічного дослідження розвитку таких дітей, її завдання – привернути увагу до проблеми. За результатами обстеження на основі «Шкали розвитку» рекомендаційний блок експертної системи пропонує індивідуальну «Програму розвитку», яка включає рекомендації та ігри, спрямовані на слухове зосередження, розуміння мови (пасивний словник), активне мовлення (у т.ч. граматичної будови).

Здоров'язберігаюча технологія «Цицерон. ЛОГО діакорр 1» також призначена для формування індивідуальної програми психолого-педагогічного супроводу дитини. Технологія ставить за мету підготовку особливої дитини до навчання у школі, забезпечення профілактики виникнення порушень усного мовлення, мовленнєвої та психологічної адаптації учня у соціумі.

Функцію діагностування разом з іншими проблемами сурдологопедичного характеру реалізує універсальний *прилад-тренажер «Глобус»*, спрямований на розвиток мовлення у осіб, що погано чують. Апарат забезпечує обстеження стану слухової функції особистості, індивідуальний вибір посилення та частотного діапазону на кожне вухо окремо, залежно від рівня збереженості слуху людини; як тренажер апарат використовується для проведення слухо-мовленнєвих занять сурдопедагогами у спеціалізованих дошкільних та шкільних закладах. Устаткування розраховано на використання в процесі інклюзивного навчання у мовленнєвому аудіо-класі.

Розглянемо групу ПАЗ, функціональні особливості яких зорієнтовано на організацію та проведення корекційної роботи з дітьми, що мають порушення слуху та мовлення. Серед ПАЗ, призначених для організації педагогічно-корекційної діяльності, спеціалісти та розробники в Україні виокремлюють *Універсальний комп'ютерний комплекс (УКК) «Живий звук»*, розроблений НВП «ВАБОС». У корекційно-розвивальній програмі «Живий звук» застосовано педагогічний підхід диференціації фонем за доступністю сприймання, розпізнавання їх зором, слухом і тактильно, визначення послідовності їх формування у дитини з порушеним слухом, враховуючи близькість/віддаленість фонем за частотними

характеристиками, пріоритетності сенсорних систем у сприйманні та розпізнаванні. Програма забезпечує реалізацію полісенсорного впливу на розвиток дитини, організацію ігрової стратегії корекційно-педагогічного впливу, доступності та послідовності навчання.

На основі використання корекційно-розвивальної програми «Живий звук» фахівець системи освіти має можливість підвищити ефективність діяльності в напрямі розвитку мовлення дитини, яка має сенсорні та інтелектуальні порушення. Особливе місце в технічному та методичному забезпеченні програми займають проблеми розвитку наочно-дійового, наочно-образного та словесно-логічного мислення, ігрової та пізнавальної діяльності дитини.

Програмно-апаратний комплекс Speechviewer 1.0 («Видима мова», версія 1.0) забезпечує корекційно-навчальну діяльність з дітьми із порушеннями слуху, що навчаються в інклюзивних класах. При використанні цього ПАЗ на моніторі відображаються акустичні компоненти мови. Методичне супроводження допомагає фахівцям зрозуміти, які завдання у сфері формування та корекції мовлення доцільно вирішувати за допомогою комплексу.

Комплекс «Видима мова» спрямований на «формування і корекцію фонематичних уявлень дітей з порушеннями слуху, а відтак і мовлення», а на основі розширення сенсорної бази створюється можливість забезпечення доступності аналізу усного мовлення дитини з порушеннями слуху. Сьогодні фахівцями використовується третя модифікована версія комплексу – «Видима мова III», що має у своєму складі серію модулів, які забезпечують організацію роботи із системою, сприяють відпрацюванню гучності мовлення, активізують роботу над диференціацією дзвінких та глухих приголосних, орієнтують дитину в тембральних характеристиках голосу, забезпечують роботу з вокальними вправами, які розвивають зв'язковий апарат школяра, створюють широкі можливості для корекційної роботи з фонемами.

Для вирішення проблем сурдологопедичного характеру поряд із традиційними методами корекції порушення доцільно використовувати *комп'ютерні тренажери групи «Дельфа»*. Логопедичний тренажер «Дельфа-142.1» (версії 1.3; 1.4; 1.6; 12.1) забезпечує комплексну корекцію різних сторін усного та письмового мовлення у дітей в спеціальних школах для учнів з порушеннями слуху, в інклюзивних школах, де навчаються діти цієї нозології, та в процесі індивідуальної корекційної роботи зі школярем дома. Тренажер забезпечує вирішення різних логопедичних завдань: корекцію мовленнєвого дихання, розвиток лексико-граматичної сторони

мовлення учня, багаторазово дублює необхідні вправи та мовленнєвий навчально-корекційний ресурс, включає ігрові моменти в процес корекції мовленнєвих порушень, поряд з логопедичними проблемами вирішує питання корекції сприйняття, уваги, пам'яті.

Для роботи з дітьми зазначеної нозології доцільно рекомендувати групу електронних тренажерів, спрямованих на вирішенні проблем заїкання, формування правильного вимовляння звуків, розвитку фонематичного слуху, на чому зосереджується група електронних тренажерів, таких як «Монолог», «Ігри для Тигри» тощо.

Електронний апарат-тренажер «Монолог» призначений для реабілітації осіб, які страждають різними формами заїкання. Опору на зорове сприйняття в процесі слухо-мовленнєвої корекції реалізує спеціалізована комп'ютерна *логопедична програма «Ігри для Тигри»*. Активізація компенсаторних механізмів, формування стійких візуально-кінестетичних умовно-рефлекторних зв'язків центральної нервової системи та правильних мовленнєвих навичок реалізується на основі серії вправ: «Вимовляння звуків», «Просодика», «Фонетика» та «Лексика». Програмно-методичний комплекс, який включає більше 50 комп'ютерних вправ із детальними методичними рекомендаціями, може використовуватися і батьками для самостійних занять із дітьми в домашніх умовах.

Зазначені технології в умовах інклюзивного навчання, роботи з дітьми з порушеннями слуху забезпечують сприйняття інформації на основі зору, створюють інтерактивне інформаційно-комунікаційне середовище, а функції, інструменти та комплекси програмного забезпечення для мультимедійної дошки забезпечують можливості спрямування навчально-корекційної діяльності з учнями з порушеннями слуху і проблемами мовлення на активізацію навчальної діяльності, розширення кола осіб для спілкування, розвиток усного мовлення, формування мовленнєвої та комунікаційної компетентностей школярів³².

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Запропонуйте декілька ігор, які варто використовувати у роботі з дітьми із порушеннями слуху і мовлення.
2. Наведіть приклади коригувальних рухливих ігор, спрямованих на формування мови у дітей із депривацією слуху.
3. Запропонуйте по одній вправі на розвиток артикуляції, дихання, пальчиків у дітей із порушенням мовлення.

³² Нетьосов С. До питань використання інформаційно-комунікаційних технологій у процесі інклюзивного навчання дітей із порушеннями слуху. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія»*. 2018. № 2 (16). С. 145–147.

4. Яка головна мета використання графічних вправ?
5. Які Ви знаєте види художньо-естетичної діяльності з використанням музикотерапії для дітей, що заїкаються?
6. Запропонуйте методичні прийоми на основі арт-терапії, що використовуються в роботі над текстами казок у казкотерапії.
7. Які є види ігор з піском?
8. Запропонуйте використання інтерактивних технологій у роботі з дітьми із порушеннями мовлення.
9. Які Ви знаєте комп'ютерні програми, які доречно використовувати у роботі з дітьми із порушеннями слуху і мовлення?

Рекомендовані джерела

1. Бойкова Т. Використання пісочної терапії в логопедичній роботі. URL: <https://multiurok.ru/index.php/files/vikoristannia-pisochnoyi-tierapiyi-v-loghopiedichn.html> (дата звернення: 23.04.2020).
2. Галущенко В. Застосування інтерактивних технологій у корекційно-виховній роботі з дітьми дошкільного віку з порушеннями мовлення. *Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського*. 2017. № 3 (58). С. 83–88.
3. Демчук С., Випасняк І. Ігрова діяльність як головний чинник соціальної адаптації молодших школярів із дефіцитом слуху. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2016. Вип. 3 (72). С. 38–43.
4. Ігри та вправи на розвиток слухової уваги, сприймання пам'яті. URL: <http://zhuravlyk.uz.ua/poradi-faxivciv/storinka-logopeda/logopedichni-igri-ta-vpravi/> (дата звернення: 23.04.2020).
5. Колупаєва А. Пугівник для батьків дітей з особливими освітніми потребами : навч.-метод. посіб. Київ : ТОВ ВПЦ «Літопис –ХХ», 2010. 363 с.
6. Компанець Н., Луценко І., Коваль Л. Організаційно-методичний супровід дитини з особливими освітніми потребами в умовах ДНЗ : навч.-метод. посіб. Київ : Видавнича група «Атопол», 2018. 100 с.
7. Коновалова Л., Ласточкина О. Казкотерапія як засіб корекції мовлення дітей дошкільного віку. *Сучасні проблеми логопедії та реабілітації*. 2017. № 12. С. 28–31.
8. Нетьосов С. До питань використання інформаційно-комунікаційних технологій у процесі інклюзивного навчання дітей із порушеннями слуху. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія»*. 2018. № 2 (16). С. 143–151.
9. Пасічник І. Особливості застосування казкотерапії для розвитку монологічного мовлення в дітей із ЗНМ. URL: <http://ivanpasichnyk93.wixsite.com/logopedlviv/blog/author/%D0%86%> (дата звернення: 23.04.2020).
10. Порошенко М. Організаційно-методичні засади діяльності інклюзивно-ресурсних центрів : навч.-метод. посіб. Київ, 2018. 252 с.
11. Ревенко Н. Використання пісочної терапії в логопедичній роботі. URL: <https://sadmria14.jimdofree.com/%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8/%D0%BD%D0%B0%D1%88%D1%96> (дата звернення: 23.04.2020).
12. Рібцун Ю. Дитина з порушеннями мовленнєвого розвитку. Харків : Вид-во «Ранок», ВГ «Кенгуру», 2018. 39 с.
13. Седнева В. Основи корекційної роботи з учнями, які мають особливості психофізичного розвитку : метод. рекомендації. Миколаїв : ОППО, 2011. 36 с.
14. Федій О. Естетотерапія : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 256 с.

ТЕМА 5

ОСНОВНІ ТА ДОПОМІЖНІ ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ ОПОРНО-РУХОВОГО АПАРАТУ

5.1. Специфіка роботи з дітьми із порушеннями опорно-рухового апарату

5.2. Здоров'язберігаючі технології. Кінезіотерапія

5.3. Ігрова терапія

5.4. Музична терапія. Пісочна терапія

5.5. Інтерактивні та інформаційно-комунікаційні технології у роботі з дітьми із порушеннями опорно-рухового апарату

Запитання і завдання для самоконтролю

Рекомендовані джерела

5.1. Специфіка роботи з дітьми із порушеннями опорно-рухового апарату

Основні принципи корекційно-педагогічної роботи з дітьми, що мають ДЦП:

1. Комплексний характер корекційно-педагогічної роботи. Необхідно постійно враховувати взаємовплив рухових, мовленнєвих і психічних порушень у динаміці розвитку дитини. Внаслідок цього необхідна спільна стимуляція (розвиток) всіх сторін психіки, моторики, мовлення, а також попередження і корекція цих порушень.

2. Ранній початок онтогенічно послідовного впливу з опорою на збережені функції.

3. Корекційна робота будується не з урахуванням віку, а з урахуванням того, на якому етапі психомовного розвитку знаходиться дитина.

4. Організація роботи в рамках основної діяльності. При всіх корекційно-педагогічних заходах стимулюється основна для даного віку діяльність (в шкільному віці – навчальна діяльність).

5. Спостереження за дитиною в динаміці.

6. Тісна взаємодія з батьками і найближчим оточенням.

Основні напрямки корекційно-педагогічної роботи: розвиток емоційного, мовленнєвого, предметно-дійового і ігрового спілкування з навколишніми; стимуляція сенсорних функцій (зорового, слухового, кінестетичного сприйняття); формування та коригування просторових і

часових уявлень; розвиток уваги, пам'яті, уявлення; формування математичних уявлень; розвиток зорово-рухової координації і функціональних можливостей кисті і пальців, підготовка до оволодіння письмом; виховання навичок самообслуговування і гігієни; проведення логопедичної роботи³³.

Загальні рекомендації щодо організації навчальної діяльності

Під час організації навчальної діяльності дітей з порушеннями опорно-рухового апарату важливого значення має створення таких умов, які б дали змогу опанувати знання з опорою на збережені функції організму дитини. Це може бути забезпечено за допомогою:

- застосування альтернативних методів спілкування (піктограм);
- надання перерви за перших ознак втоми;
- застосування електронних носіїв навчальної інформації;
- використання мобільних панелей для забезпечення доступності до джерел навчальної інформації;
- заохочення дитини до опису, уточнення виконання нового завдання;
- вибору (з боку батьків та дитини) і рекомендації (з боку педагогів) найзручнішого засобу для фіксації навчальної інформації (наприклад, аркуші у клітинку краще використати навіть на уроках української мови);
- пошук оптимального навантаження письмовими роботами з урахуванням порушень загальної та дрібної моторики пальців рук;
- передбачення варіативності письмових робіт – не лише самостійне письмо, а й роздаткові картки з друкованою основою; не лише ручка, а й магнітна дошка, комп'ютер;
- збільшення часу на виконання письмових завдань або заміни частини з них на усні.

У разі порушень зорово-просторової координації варто використовувати наступні прийоми:

- спеціально вказати (ручкою, олівцем) рядок і місце, де потрібно починати писати, малювати;
- позначати відстань між рядками чи частинами завдання;

³³ Седнева В. Основи корекційної роботи з учнями, які мають особливості психофізичного розвитку : метод. рекомен. Николаїв : ОШПО, 2011. С. 16.

– під час виконання арифметичних дій у стовпчик можна розфарбувати клітинки олівцем, наприклад, сотні – зеленим, десятки – синім, одиниці – червоним;

– використовувати перфокарти;

– під час читання використовувати спеціальні закладки з прорізами для фіксування слова, словосполучення чи речення;

– оцінюючи дитину, не знижувати бали за повільну відповідь, недостатню інтонаційну виразність, особливості письма.

Оскільки більшість дітей даної категорії мають порушення мовлення, також можуть бути корисними рекомендації щодо організації їхньої навчальної діяльності, які подано у відповідному розділі.

До початку навчання також слід визначитись зі *спеціальним обладнанням*, що може бути потрібним дитині з порушенням опорно-рухового апарату, серед якого:

– реабілітаційний стілець для тренування нижніх та верхніх кінцівок, плечового суглоба;

– стіл для дітей з порушеннями опорно-рухового апарату;

– стілець активності. Стендар з опорою на спину, на груди або стійка похила (вертикалізатор) для дітей із захворюваннями та порушеннями опорно-рухового апарату;

– підставка для підручників тощо.

Загальні рекомендації щодо облаштування просторово-фізичного середовища

– забезпечити доступність приміщень закладу освіти та прилеглої території з урахуванням вимог доступності будинків і споруд для маломобільних груп населення;

– застосовувати спеціальні сидіння, столи та подушечки для забезпечення правильного положення тіла й голови (пошук і застосування способів сприяння найзручнішому сидінню);

– попереджати дитину про те, в який спосіб буде змінено положення її тіла перед тим, як здійснити переміщення дитини;

– надавати необхідну кількість часу для пересування з місця на місце, організувати додаткові перерви у роботі з дитиною;

– забезпечити умови для уникнення прямого потрапляння сонячного проміння на дитину тощо.

Загальні рекомендації щодо мовленнєвого розвитку

Найбільшій увазі потребує розвиток мовлення дітей з ДЦП. Цей процес має свою специфіку, яка полягає у взаємозв'язку порушень мовленнєвої та загальної моторики з недостатністю кінестетичного сприймання: дитина слабо відчуває як положення своїх кінцівок, так і органів артикуляції. Саме тому важливим є формування відчуттів артикуляційних поз і рухів. Найбільш дієвий спосіб підвищення чутливості – використання вправ із спротивом (коли дитині пропонують штовхати одним з органів артикуляції (губами, язиком) предмет, застосовуючи силу тощо). Розвиток мовленнєвої діяльності має відбуватися як на заняттях з вчителем-логопедом, так і у процесі надання допомоги всіма фахівцями КС.

Загальні рекомендації щодо розвитку когнітивної сфери:

Діти з порушеннями опорно-рухового апарату потребують організації надання психолого-педагогічної допомоги, що спрямована на всі компоненти когнітивної сфери. Тому необхідно акцентувати увагу на:

- *формуванні зорового, слухового і кінестетичного сприймання* шляхом обстеження предметів на основі зору, слуху, дотику, вкладаючи до рук дитини різні за формою, розміром і фактурою предмети (у тому числі іграшки). З метою покращення відчуттів рекомендується зробити масаж кистей і кінчиків пальців рук за допомогою щіток різного ступеня жорсткості;

- *стимуляції предметно-практичної та ігрової діяльності* з метою формування уміння сприймати та діяти;

- *заохоченні до предметно-дійового спілкування з оточуючими* на основі закріплення зв'язку між словом, предметом та дією через називання дорослим предмету, пояснення його призначення, показу дій, які можна з ним виконувати;

- *застосуванні регулятивної функції внутрішнього мовлення та ритмічної організації руху* (методика навчання Андраша Петьо) шляхом виконання рухів під лічбу від 1 до 5 на основі однотипних інструкцій (наприклад, «догори-вниз» для виконання руху, який триває, поки звучить лічба), що дає змогу розвинути розуміння простих фраз з опорою на показ і виконання, і поступово перейти до здійснення рухів під керівництвом внутрішнього мовлення;

- *формуванні психологічних операцій і функцій уваги, пам'яті, мисленнєвих операцій* (аналізу, синтезу, прогнозування, порівняння, класифікації, узагальнення та ін.) у процесі навчання.

Загальні рекомендації щодо розвитку емоційно-вольової сфери:

Дітям з порушеннями опорно-рухового апарату часто властиве порушення працездатності. Певна роль у виникненні таких порушень належить соціальним факторам, зокрема, вихованню дитини за типом гіперопіки. У результаті такого виховання може виникнути недорозвиток мотиваційної основи психічної діяльності, що призводить до недостатності прояву вольових зусиль, коли необхідно виконати завдання, рух або почати спілкування.

Труднощі здійснення вольових зусиль у зазначеній категорії дітей, а також у дітей, які мають порушеннями мовлення, є подібними, тому рекомендації щодо розвитку емоційно-вольової сфери, які подано у відповідному розділі, можуть бути корисними і в даному випадку³⁴.

5.2. Здоров'язберігаючі технології. Кінезіотерапія

Забезпечення необхідною руховою активністю учнів упродовж дня є одним із основних чинників, який забезпечує наближення виховного середовища до природного простору дитини. Застосовуються гімнастика, фізкультхвилинки, рухова терапія, пальчикова, звукова, дихальна гімнастика тощо. Це дозволяє знімати стан втоми, послабити психологічну напруженість, і просто дати дитині можливість порухатися.

З огляду на особливості дітей, які мають обмежені можливості рухових функцій, доцільно будувати корекційно-оздоровчий процес із урахуванням специфіки основного ураження. Застосування протягом навчального дня динамічних пауз, релаксаційних хвилин, сприяє збереженню фізичного та психічного здоров'я дітей із порушенням опорно-рухового апарату.

Під час проведення заняття з лікувальної фізичної культури та протягом дня дитині надається фізіологічне положення, притаманне її хронологічному віку. Для цього, при необхідності, використовуються спеціалізовані допоміжні пристрої, які не обмежують рухової активності дитини. Під час сидіння та гальмування надмірного закидання голови доцільно застосовувати стілець з високою спинкою та присувним столиком під груди для профілактики деформації хребта, виробленню зорово-моторних реакцій.

Багаторазове повторення правильних фізіологічних рухів стимулює виробленню та закріпленню правильного рухового стереотипу.

³⁴ Порошенко М. Організаційно-методичні засади діяльності інклюзивно-ресурсних центрів : навч.-метод. посіб. Київ, 2018. С. 179–181.

Застосування допоміжних пристроїв для сидіння, ходіння, стояння сприяє набуттю необхідного рухового досвіду, формуванню прямостояння, попередженню деформації хребта та нижніх кінцівок. Перебування дитини з обмеженими руховими можливостями у вертикальному положенні забезпечує оптимальний особистісний розвиток дитини, організацію її життєдіяльності згідно хронологічного віку, є профілактикою захворювань дихальних шляхів, забезпечує природну роботу серцево-судинної, шлунково-кишкової системи³⁵.

Методика проведення пальчикової гімнастики

«Пальчикові» ігри являють собою віршовані рядки, що ілюструються за допомогою ритмічних рухів рук, пальчиків. Маніпуляції рук впливають на функціонування центральної нервової системи, розвиток мовлення. Прості руки кистей допомагають зняти загальну напругу, власне з рук, а також розслаблюють губи, що сприяє покращенню вимови звуків, розвитку мовлення дитини.

Пропонуючи пальчикову гру, важливо відразу створити її настрій, правильно вимовляти кожен звук, заздалегідь продумати всі рухи і поступово їх повторювати.

Ігри з пальцями допоможуть не тільки розвивати мовлення, інтелектуальні здібності дитини, м'язи рук, а також знімуть психічне навантаження, стануть у пригоді для створення робочого ритму впродовж дня.

Для самомасажу долонь рук пропонується застосування ялинкових шишок, горіхів, жолудів, каштанів. Такий ігровий підхід дозволяє не тільки знайомити дітей з оточуючим світом, а й сприяє розвитку дрібної моторики рук.

Використання протягом навчального дня в дошкільному чи шкільному закладі мішечків із піском, сіллю, горохом, дрібними камінцями є доброю гімнастикою для м'язів ніг, стоп, під час якої стимулюються всі рефлекторні зони, розміщені на стопі. Така гімнастика, що проводиться у формі гри, сприяє профілактиці плоскостопості, загальному зміцненню здоров'я.

Оптимізація рухового режиму дітей є одним із основних чинників, який забезпечує наближення виховного середовища до природного

³⁵ Нагорна О. Особливості корекційно-виховної роботи з дітьми з особливими освітніми потребами : навч.-метод. посіб. Рівне, 2016. С. 50–51.

простору дитини. Правильне використання фізичних вправ – ефективний засіб збереження та зміцнення здоров'я дитини³⁶.

Таблиця 14

Пальчикові ігри

<i>Гра «Пальчики вітаються»</i>	Однією рукою: кінчиком великого пальця правої руки по чергово торкатися кожного пальця цієї ж руки. Те саме робимо лівою рукою. Двома руками: тримаючи долоні вертикально одну навпроти одної, по чергово (починаючи з мізинців і закінчуючи великими пальцями) з'єднувати й розводити пальці, промовляючи слова «Добрый день, пальчику!».
<i>Гра «Стиснемо – розтиснемо»</i>	Ритмічно стискати пальці в кулак і розтискати.
<i>Гра «Молоточок»</i>	Указівним пальцем однієї руки стукати по долоні другої руки.
<i>Гра «Молоточки»</i>	Одним стиснутим кулачком стукати по другому кулачку.
<i>Гра «Бігунець»</i>	«Бігати по столу», пересуваючи вказівний і середній пальці.
<i>Гра «Млинок»</i>	Поставивши один кулачок над другим, робити обома колові оберти.
<i>Гра «Потрусимо долонями»</i>	Потрусити обома долонями – спочатку сильніше, потім слабше.
<i>Гра «Хвилі»</i>	Робимо хвилеподібні рухи руками перед грудьми – з одного боку в інший.
<i>Гра «Січемо капусту»</i>	Ребром однієї долоні бити по розгорнутій другій долоні.
<i>Гра «Перемо білизну»</i>	Терти одним кулачком по другому (пальцями).
<i>Гра «Падає сніг»</i>	Робити плавні синхронні рухи обома руками згори до низу.
<i>Гра «Кінь біжить»</i>	Почергово стукати по столу чотирма пальцями руки (крім великого).
<i>Гра на фортепіано</i>	Довільно імітувати пальцями обох рук гру на цьому музичному інструменті.
<i>Гра «Слон іде»</i>	Виставивши вперед вказівний палець (хобот), переступати чотирма пальцями по полу.
<i>Гра «Дзеркало»</i>	Притиснувши пальці один до одного, вертикально тримати долоню (або обидві) внутрішнім боком перед очима.
<i>Гра «Барабанистик»</i>	Двома пальцями обох рук (вказівним або середнім) «барабанити» в повітрі або на столі.
<i>Гра «Пташки дзьобають зернята»</i>	Зігнути вказівним пальцем однієї руки стукати на столі або підлозі.
<i>Гра «Пальчикові ігри-інсценівки»</i>	Під час цих ігор у дитини активізується дрібна моторика рук і психічні процеси. Відтак формуються спритність, уміння володіти своїми пальцями, зосереджувати увагу на певній діяльності.

³⁶ Нагорна О. Особливості корекційно-виховної роботи з дітьми з особливими освітніми потребами : навч.-метод. посіб. Рівне, 2016. С. 43–44.

Гра-інсценівка «Зайчик»	На землі сніжок лежить (плавні рухи руками – розвести їх над землею), Зайчик по сніжку біжить (пальчикова фігурка «зайчик»), Мерзнуть вушка (згинати й розгинати пальці «вушка»), Мерзнуть лапки (ворушити всіма пальцями, згинаючи і розгинаючи), Бо без валянків (утворити ніби дві «мисочки» долоньками) Та шапки. Ой! (двома долонями зобразити над головою шапку: однойменні пальці обох рук торкаються один одного; розводячи лікті, розвести притиснуті пальці, округлити фігуру і піднести над головою).
Гра-інсценівка «Зайчика злякалися»	Ми ходили по гриби (переступати двома пальцями по столу). «Гриб» – накрити кулачок опуклою долонею), Зайчика злякалися («зайчик»). Поховалися за дуби («дерево» – дві долоні, виставлені пальцями вгору, поставити навхрест), Розгубили всі гриби («гриб» і «кошик» – з’єднати дві опуклі долоні). Потім засміялись (усміхнутися), Зайчика злякались! («зайчик» – показати на нього вказівним пальцем другої руки).
Гра-інсценівка «Їжачок»	Їжачок – хитрячок («їжачок» – з’єднати долоні разом із пальцями вгору) Голочки гостренькі (великі пальці – на себе, решту перехрестити й поворушити ними). Ось грибки під дубком («дерево»), Він збира маленькі («гриби»).
Гра-інсценівка «Коники»	На гладенькому столі («коник» – чотирма пальцями (крім великого), стукати на столі), Пальчики стукочуть (стукати голосніше), То не пальчики, ні-ні – Коники цокочуть (стукати ритмічно, цокаючи язиком). Цок-цок-цок, цок-цок-цок, За місток («місток» – поставити руки «паличкою» одна на одну), За млинок («млинок» – крутити кулачками один над одним). Цок-цок-цок, цок-цок-цок («коник»), В чисте поле за лісок («дерево»), Цок-цок-цок, цок-цок-цок («коник»), Потім знов у дитсадок («дах» над головою).
Гра-інсценівка «Котик»	Котик пухнастий («котик» – із кулачка відставити великий палець і мізинчик). Вушка маленькі (поворушити відставленими пальцями). Лапи м’якенькі (скласти пальці в кулачок). Кігті гостренькі (зігнути пальці і поворушити).
Гра-інсценівка «Хованки»	(Ритмічно згинати й розгинати пальці, покрутити кулачком). Пальці в хованки всі грались, Ось так, ось так, В кулачки всі заховались: Ось так, ось так.
Гра-інсценівка «Соління капусти»	Ми капусту чистим, чистим (різкі рухи прямими кистями рук, пальці з’єднані, долоні прямі).

	Ми капусту ріжем, ріжем (почергові постукування ребром однієї руки по долоні іншої). Ми капусту давим, давим (інтенсивно стискаємо пальці обох рук у кулаки). Ми капусту солим, солим (кінчики пальців обох рук зібрані разом, імітуємо посипання сіллю).

Завдання, які сприяють розвитку пальців рук

Щоб сприяти розвитку пальців рук і тим самим розвивати дитину, можна використати у роботі з дошкільниками та молодшими школярами такі види завдань:

1. *Масаж пальчиків* – впливає на активні точки, пов'язані з корою головного мозку. Щоденний масаж кисті рук дитини м'якими рухами та розминання кожного пальчика, долоньки, зовнішнього боку кисті, а також передпліччя дуже корисний. Він чудово активізує мовні центри мозку. Крім того, такий масаж позитивно впливає на імунітет, на загальний розвиток дитини, поліпшує контакт із нею.

2. *Ліплення із різних матеріалів* (солоне тісто, пластилін, глина). Окрім очевидного творчого самовираження, дитина розвиває гнучкість і рухливість пальців. Гра принесе задоволення незалежно від результату.

3. *Ванни з крупами*. Нехай дитина занурює руки у крупи, перебирає перемішані горох і квасолю, а потім і дрібніші крупи, пересипає їх з однієї посудини в іншу, розтирає в руках. Така ванна сприятиме розвитку координації пальчиків.

4. *Мозаїка*. При складанні різноманітних ігор – мозаїк покращується дрібна моторика рук малюка, розвивається кмітливість і творчі здібності.

5. *Ігри – шнуркування Марії Монтессорі* розвивають сенсомоторну координацію, дрібну моторику рук, просторове орієнтування, сприяють розумінню понять «угорі», «внизу», «справа», «зліва», формують навички шнуркування (шнуркування, зав'язування шнурка на бант), сприяють розвитку мови, розвивають творчі здібності.

6. *Ігри з гудзиками та намистинками*. Нанизування на нитку намистинок, застібання гудзиків, перебирання пальцями намиста – прості й корисні вправи для розвитку дрібної моторики рук.

7. *Пазли*. Яскраві картинки розвивають увагу, кмітливість, зір і дрібну моторику рук.

8. *Катання долонькою дерев'яних і гумових м'ячиків* по рівній поверхні. Таке заняття масажує долоні та покращує координацію рухів кисті.

9. *Ігри з прищіпками.* Чіпляння прищіпок до картонних кружечків чи інших предметів розвиває дрібну моторику трьох основних пальців руки: великого, вказівного й середнього.

10. *Плескання в долоні* тихо і голосно в різному темпі. Можна барабанити, постукувати всіма пальцями обох рук та столу.

11. *Малювання, розфарбовування, штрихування.*

12. *Вирізання ножицями.*

13. *Ігри з піском, водою.*

14. *«Резиночка».* Для цієї вправи можна використовувати резинку для волосся діаметром 4–5 см. Усі пальці вставляються в резинку. Завдання в тому, щоб, рухаючи всіма пальцями пересунути резинку на 360 градусів спочатку в один, потім в інший бік. Виконується однією, потім іншою рукою³⁷.

Таблиця 15

Зразкові вправи для рухової терапії. Фізкультхвилинки з віршованими текстами

<i>«Каченята»</i>	Раз-два – всі пірнають, Три, чотири – виринають, П'ять, шість – на воді. Кріпнуть крильця молоді, Сім, вісім – що є сили Всі до берега поплили, Дев'ять, десять – обтрусилась І за парти опустились.
<i>«Гори Карпати»</i>	Раз-два – піднімається гора, Три, чотири – це круті гірські схили, П'ять, шість – це орли дивний танець завели, Сім, вісім – це смерічки похилилися до річки, Всі до берега поплили, Дев'ять, десять – це вода з водоспаду витіка.
<i>«Буратіно»</i>	Буратіно потягнувся, Раз – нагнувся, два – нагнувся, Руки в сторону розвів – Мабуть, ключик загубив. А, щоб ключик відшукати, Треба нам навшпиньки встати.

³⁷ Вправи на розвиток дрібної та загальної моторики. URL: <http://kirc.kupyansk-rada.gov.ua/info/page/17011> (дата звернення: 22.04.2020).

Імітаційні вправи

Вправа 1	«Руки в гору піднімає – Вітер гілочки гойдає: То додолу пригинає. То до сонця розпрямляє». <i>Діти піднімають руки вгору, хитають ними вправо-вліво, нахиляються донизу, знову піднімають їх догори.</i>
Вправа 2	«Песик вже із ліжка встав, Головою похитав, Хвостиком він помахав, На горбочку покружляв». <i>Діти хитають головою повільно вправо-вліво, вверх-вниз, ніби крутять «хвостиком», кружляють навколо себе.</i>
Вправа 3	«Дуже дивно йде пінгвін – Не згинає ноги він, Спробуйте і ви, малята, Йти і ніжки не згинати». <i>Діти переступають з ноги на ногу, не згинаючи ніг.</i>
Вправа 4	«На носочках бігла мишка, Щоб не чула кроків кішка. Треба бігти тихо-тихо, Щоб не трапилося лихо». <i>Діти ходять на «носочках».</i>
Вправа 5	«А лелека без упину Вгору підніма коліна. Випрямивши гордо спину, Завмирає на хвилину». <i>Діти йдуть, слідкуючи за поставою, високо піднімаючи коліна.</i>
Вправа 6	«Зайчик лапки любо склав, Вгору весело скакав, Стрибне з ніжечки на ніжку. Наче біга по доріжці». <i>Діти складають руки перед собою, ніби лапки, стрибають на правій нозі, на лівій, на обох.</i>
Вправа 7	«Їжачок тут пробігав, І щоразу присідав. Під осиковим листочком він знайшов аж три грибочки». <i>Діти присідають, ніби знаходять грибочки.</i>
Вправа 8	«Гордовито, як орли, Ми махаємо крильми І ширяєм вправо, вліво, Так повільно, так красиво». <i>Діти розводять руки на рівні плечей, ніби крила, повільно повертають тулуб вправо, вліво.</i>
Вправа 9	«Ну й пригода у ката! Весь він мокрий не спроста: Впав до рибок на хвилинку – З лапок струшує краплинки».

Вправа 10	«Джміль старезний впав на спину – Розпрямити важко крила. Ніжками він дригає, Раз у раз підстрибує». <i>Діти, лежачи на спині, піднімають вгору руки та ноги і дригають ними.</i>
Вправа 11	«Що за зорі чарівні На морським глибокім дні? В небі сяють не такі! Звуться зіроньки – морські». <i>Діти лягають на спину, ноги прями, руки вздовж тулуба. Ноги й руки необхідно розвести, щоб тіло нагадувало морську зірку. У такому положенні завмерти, нормалізувати дихання. Вправа підходить для заключної частини заняття.</i>
Вправа 12	«Сім писклявих комарів Оточили малюків. Хочуть боляче вкусити, Та ми будемо їх бити». <i>Діти плещуть у долоні перед собою, під правим коліном, під лівим коліном³⁸.</i>

Вправи для розвитку дрібної моторики:

- розгладити аркуш паперу долонею правої руки, притримуючи його лівою, і навпаки;
- постукати по столу розслабленою п'ястю правої (лівої) руки;
- повернути праву руку на ребро, зігнути пальці в кулак, випрямити, покласти руку на долоню, зробити те саме лівою рукою;
- руки напівзігнуті, опираються на лікті (струшування по черзі п'ястями);
- руки перед собою, опора на передпліччя, по черзі змінювати положення правої і лівої п'ястей (зігнути-розігнути, повернути долонею до обличчя – до столу);
- зафіксувати лівою рукою праве зап'ястя, а долонею правої руки постукати по столу, погладити стіл тощо.

Вправи з розвитку рухів пальців рук:

- стиснути пальці правої руки в кулак, випрямити;
- зігнути пальці одночасно і по черзі;
- торкнутися по черзі всіма пальцями великого, з'єднати великий палець з усіма іншими по черзі;
- ритмічно постукати кожним пальцем по столу під рахунок «один, один-два, один-два-три»;

³⁸ Нагорна О. Особливості корекційно-виховної роботи з дітьми з особливими освітніми потребами : навч.-метод. посіб. Рівне, 2016. С. 83–84.

- звести і розвести пальці, зігнути і розігнути із зусиллям;
- багаторазово зігнути і розігнути пальці, легко торкаючись пучкою першого пальця інших.

Надзвичайно важливо сформувати в дитини різні способи утримання предметів (відповідно до їх розмірів, форм, матеріалів). Нечіткий, неточний захват і зміни в положенні великого і вказівного пальців ускладнюватимуть дитині будь-яку предметну діяльність, а також малювання, письмо. Саме тому потрібно змалечку розвивати у дітей правильні способи захвату іграшок і рухових дій з ними³⁹.

Гідротерапія

З метою збереження та зміцнення здоров'я використовуються різні загартувальні процедури: повітряно-сонячні ванни, водні види оздоровлення: обтирання, обливання, контрастний душ, плавання.

Одним із засобів корекції дітей із вадами опорно-рухового апарату є проведення систематичних занять з гідрокінезотерапії, які проводяться з урахуванням характерних особливостей захворювання та індивідуальностей дитини.

Основна мета загартувальних процедур: профілактика простудних захворювань; адаптація організму дитини до несприятливих зовнішніх впливів, фізичних, психічних навантажень; зміцнення м'язового корсету, вироблення правильної постави тіла; формування мотивації у дитини до здорового способу життя; покращення роботи дихальної, серцево-судинної, травної систем, обміну речовин, а також загальне зміцнення організму дитини.

Під час проведення загартувальних процедур необхідно дотримуватися принципів загартування, що є необхідними при роботі з дітьми:

- поступовість (поступове збільшення інтенсивності й тривалості впливу загартувального чинника);
- послідовність в застосуванні різних загартувальних впливів;
- щоденність і систематичність (проводити процедури регулярно за визначеною системою);
- комплексність (цілеспрямоване поєднання впливу кількох чинників, наприклад, повітря і води);
- індивідуальний режим (характер, інтенсивність, режим загартування повинні враховувати індивідуальні особливості дитини);

³⁹ Порошенко М. Організаційно-методичні засади діяльності інклюзивно-ресурсних центрів : навч.-метод. посіб. Київ, 2018. С. 204–205.

– негайне припинення процедури в разі виникнення в дитини негативних емоцій;

– постійний контроль стану здоров'я дитини та ефективності загартовувального впливу;

– ведення щоденника проведення процедур загартування, куди записується температура повітря, води, тривалість проведення заняття, емоційний стан дитини.

Одним із ефективних засобів фізичного виховання дітей з порушеннями опоро-рухового апарату є **гідрокінезотерапія**.

Метою занять з гідрокінезотерапії є покращення моторної функції, комунікативних властивостей, зміцнення загального здоров'я.

Завданнями корекційної роботи засобами гідрокінезотерапії є: встановлення контакту з дитиною, подолання емоційного дискомфорту; гальмування поведінкових розладів; корекція рухових розладів; розвиток зорово-моторної координації.

Під час занять з плавання слід дотримуватися принципів, які є обов'язковими при роботі з дитиною: поступовість в зростанні навантажень, у кількості вправ, у збільшенні тривалості заняття, у зниженні температури води; послідовність у застосуванні різних вправ; дотримання вимог до температури, чистоти води, ванни; негайне припинення заняття в разі виникнення в дитини негативних емоцій; проведення постійного контролю стану здоров'я дитини; ведення щоденника занять з гідротерапії.

Основні вправи у воді:

– сидіння на бортику із вільно спущеними ногами;

– лежання на животі, обіпершись руками на бортик та активно працюючи ногами;

– лежання на животі із прямими руками за допомогою реабілітолога та самостійно;

– лежання на спині за допомогою реабілітолога та самостійно;

– стояння самостійно та за допомогою реабілітолога;

– ходьба самостійно і за допомогою;

– ігри з плаваючими іграшками за пропозицією реабілітолога;

– довільна гра за пропозицією дитини;

– вихід з води.

Отже, систематичне застосування оздоровчих технологій сприяє зміцненню загального здоров'я дітей з порушеннями опорно-рухового

апарату, тим самим забезпечуючи ефективність навчально-виховного та реабілітаційно-розвивального процесу⁴⁰.

Кінезіотерапія

Кінезіотерапія або лікування рухом – напрямок фізичної терапії, який передбачає виконання активних і пасивних рухів, певних вправ лікувальної гімнастики та роботи на тренажерах для досягнення конкретного терапевтичного результату. Кінезіологія вивчає м'язовий рух, кінезіологічні вправи примушують рухатися під певною напругою, сприятливо впливаючи на суглоби. Заняття для дітей із ДЦП такого типу сприятливо впливають на лікування хвороби суглобів, зокрема допомагають одужувати хворим на поліартрит.

Таблиця 17

Кінезіологічні вправи⁴¹

<i>Гра «Гонки» (для дітей від 4 до 9 років)</i>	У гонках можуть приймати участь будь-які іграшки на колесах – наприклад, машинки, коники. До іграшки прив'язується шнурок, який дитина повинна намотувати на паличку. При намотуванні іграшка буде наближатися до дітей. Виграє той, чия машинка швидше доїде. Діти повинні бути поставлені в рівні умови – іграшки повинні бути на рівних відстанях і приблизно однакові за масою і легкістю ходу. Чим більша іграшка, наприклад, коники на колесах, тим більше зусиль потрібно докласти в грі, і тим більшим буде ефект від таких ігрових вправ.
<i>Гра «Торкнись кулака» (для дітей від 6 до 14 років)</i>	Це пальчикова гра розробляє суглоби рук. Грати можна стоячи, сидячи чи лежачи. Одна рука стискається в кулак і розвертається внутрішньою стороною до другої, яка впирається в цей кулак пальцями з відкритою долонею. Потім руки міняються місцями – кулак розтискається, а долоня стискається в кулачок. Вправу потрібно проводити швидко протягом однієї хвилини. Якщо проводяться змагання між декількома дітьми, перемагає той, хто зробить більше стискань кулака за одну хвилину.
<i>Гра «Чий стільчик»</i>	Гра розвиває увагу, реакцію, рухову точність. Гравців повинно бути на один більше, ніж стільців. Стільчики розставляють по колу спинками досередини. Гравці під музику рухаються довкола стільців, як тільки музика припиняється, гравець намагається зайняти місце на стільчику. Той, хто програв, буде стояти, не встигнувши сісти, і вибуває. Після цього потрібно забрати один стільчик, і гравців знову стає на один більше, ніж крісел. Таким чином, останні два гравця крутяться довкола одного стільчика, і переможець буде один – хто встигне сісти за після певного сигналу.

⁴⁰ Нагорна О. Особливості корекційно-виховної роботи з дітьми з особливими освітніми потребами : навч.-метод. посіб. Рівне, 2016. С. 51–53.

⁴¹ Ігрове лікування і реабілітація дітей з ДЦП. URL: <https://zarub.info/dcp/igry.html#i-6> (дата звернення: 22.04.2020).

5.3. Ігрова терапія

Ігрова терапія – це технологія психотерапевтичного впливу на дітей з використанням гри. Ігротерапія позитивно впливає на психо-емоційну сферу дитячого організму. У процесі гри діти опановують нові соціальні ролі та розкривають свій внутрішній світ⁴².

Під час занять з дітьми, які мають порушення опорно-рухового апарату, необхідно пам'ятати про правильну організацію рухового режиму під час ігор, занять, відпочинку.

Насамперед потрібно знайти правильну та зручну для дитини позу під час роботи за столом або гри. Такі діти швидко втомлюються, особливо під час активних дій, тому вони мають фізичну потребу у відпочинку.

Основними напрямками роботи є: розвиток навичок самообслуговування, практичної діяльності та підготовки руки дитини до письма. Опанування рухових навичок відбувається поетапно, потребує тривалого часу і терпіння, тож доцільно це робити під час цікавих ігор. На першому етапі важливо навчити дитину довільно брати й опускати предмети, перекладати їх із руки в руку, складати у певне місце, вибирати, порівнюючи свої рухові зусилля з характеристиками предмета⁴³.

Враховуючи той факт, що гра є найулюбленішим видом діяльності дітей, її можна використовувати для розвитку дрібної моторики дітей з ДЦП (штовхати, тягнути, перевертати предмет, тримати його і випускати з рук, грати з водою, опускати предмети в отвір у коробці, брати дрібні предмети двома пальцями, виконувати нескладні пальчикові ігри).

Правильно підібрані й добре організовані ігри (сюжетно-рольові, театралізовані, рухливі) сприяють усебічному гармонійному розвитку дітей з ДЦП, допомагають сформувати необхідні для життя уміння й навички⁴⁴.

⁴² Сорока О. Можливості комплексних арт-терапевтичних технологій у педагогічній реабілітації дітей з особливими потребами. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2017. № 1 (306). С. 189.

⁴³ Порошенко М. Організаційно-методичні засади діяльності інклюзивно-ресурсних центрів : навч.-метод. посіб. Київ, 2018. С. 203.

⁴⁴ Сорока О. Можливості комплексних арт-терапевтичних технологій у педагогічній реабілітації дітей з особливими потребами. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2017. № 1 (306). С. 190.

Ігри на зміцнення м'язів

Гра «Заборона на один рух» (віком від 6 до 14 років)	Діти шикуються або сідають на крісло чи підлогу, ставлячи руки на коліна. Ведучий показує різні рухи, діти повторюють за ним. Вправи повинні бути простими, щоб їх можна було робити швидко, і одночасно впливати на різні м'язи, щоб вони розминалися. Завчасно обумовлюється один рух, який виконувати не можна, замість нього потрібно плескати в долоні. За помилку нараховується штрафний бал, виграє той, у кого помилок менше. Крім хорошої фізичної розминки, розвивається реакція і увага.
Гра «Уважна вправа»	Гра дає дітям хороше навантаження. Ведучим повинен бути дорослий, який робить вправу, коментуючи її, а діти повторюють. Одна умова – коли ведучий каже «Я сказав» (чи «Я сказала»), діти роблять вправу, коли просто каже, що робити і робить вправу без «я сказав», то цей рух повторювати не потрібно. Наприклад, «я кажу руки вгору» – потрібно повторити рух руками вгору, потім команда «руки вниз» – виконувати не потрібно. Хто помилиться, вибуває з гри. Потрібно, щоб ведучий був уважним, а також обирають уважного суддю, також із дорослих, які будуть відводити в сторону дітей, які помилилися. Ті, хто програє, не повинні засмучуватися, оскільки гра проходить дуже швидко і її невдовзі можна буде розпочати з початку.

5.4. Музична терапія. Пісочна терапія

Ефективним засобом розвитку емоційно-почуттєвої сфери є *музикотерапія* – напрям психотерапії, що об'єднує ідеї гуманістичної особистісно-орієнтованої педагогіки з окремими психотерапевтичними технологіями та займається адаптацією технологій психотерапії до проблем дитячого віку (проблеми соціалізації, почуття неповноцінності, відчуженості у соціальних контактах, тривожності).

Музикотерапія має значні можливості для активізації розумової діяльності дітей з ДЦП, підвищення їхньої працездатності, самооцінки, емоційної саморегуляції, особистісного розвитку, корекції міжособистісних стосунків.

Музикотерапію можна проводити у рецептивній (пасивній), активній та інтегративній формах. Для дітей з ДЦП в умовах початкової школи перевага надається рецептивній музикотерапії, що може бути представлена комунікативною (спільне прослуховування музики, спрямоване на підтримку контактів взаєморозуміння і довіри) і регулятивною (яка сприяє зниженню нервово-психічного напруження) вадами.

Поєднання арт-терапії з музикотерапією дає змогу розвивати образний тип мислення. Для цього корисним є малювання під музику. Можна використовувати спокійну класичну музику для релаксації, а короткі і яскраві музичні фрагменти – для активізації уваги дітей. При цьому важливо враховувати їхній емоційний стан⁴⁵.

Музична терапія проводиться під час фізкультхвилинок, звукової гімнастики, самомасажу долонь рук, стоп ніг, як ранкове привітання, що дозволяє дитині позитивно налаштуватися на робочий день у навчальному закладі, чи як нагорода за добре виконане завдання. Або навпаки – мінорні звуки висловлюють негативне відношення до певного вчинку, поведінки. Такий спосіб дозволяє провести ефективне психологічне розвантаження дітей, допоможе і вчителю, і дитині уникнути негативних емоцій. Для привітання, поздоровлення можна використовувати мажорні звуки творів А. Моцарта, Й. Штрауса. Це заспокоїть дитину та налаштує її на відповідний настрій. Як фонову музику можна використовувати східні музичні мотиви на уроках із малювання, трудового навчання⁴⁶.

Бажаного терапевтичного ефекту можна досягти лише за умови щоденного впровадження музикотерапії під час різних видів діяльності – малювання, ліплення, конструювання, виконання фізичних вправ тощо. При цьому музичний супровід не тільки забезпечить створення цілющої атмосфери, особливого терапевтичного клімату, а й слугуватиме головним інструментом для реалізації необхідних змін у внутрішньому стані дітей⁴⁷.

Пісочна терапія

Однією з комплексних арт-терапевтичних технологій, яку можна проводити з дітьми з ДЦП, є *пісочна терапія* – це спосіб спілкування зі світом і самим собою; спосіб позбавлення внутрішнього напруження, що підвищує впевненість у собі та відкриває нові шляхи розвитку. Пісочна терапія дає можливість торкнутися внутрішнього, справжнього «Я», відновити свою психічну цілісність⁴⁸.

Організація занять у пісочниці має такі переваги для дітей з ДЦП: посилюється бажання дитини дізнаватися про щось нове, експериментувати і працювати самостійно; розвивається «тактильна

⁴⁵ Сорока О. Можливості комплексних арт-терапевтичних технологій у педагогічній реабілітації дітей з особливими потребами. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2017. № 1 (306). С. 191.

⁴⁶ Нагорна О. Особливості корекційно-виховної роботи з дітьми з особливими освітніми потребами : навч.-метод. посіб. Рівне, 2016. С. 44.

⁴⁷ Сорока О. Можливості комплексних арт-терапевтичних технологій у педагогічній реабілітації дітей з особливими потребами. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2017. № 1 (306). С. 192.

⁴⁸ Шик Л. Дикань Н. Гладченко О. Черкасова Ю. Пісочна терапія в роботі з дошкільниками. Харків : Вид. група «Основа», 2010. С. 8.

чутливість» як основа розвитку «ручного інтелекту», пізнавальні функції (сприйняття, увага, пам'ять, мислення), а також мова і моторика, предметно-ігрова діяльність, що в подальшому спричиняє розвиток сюжетно-рольової гри та комунікативних навичок дитини; зникає «негативна енергія»⁴⁹; створюється природне середовище, в якому дитина відчуває себе комфортно і захищено, проявляє творчу активність; «оживляються» абстрактні символи: літери, цифри, геометричні фігури; створюються можливості для реального програвання різних ситуацій разом з персонажами казкових ігор, умови для запобігання швидкої втомлюваності, зниження працездатності дітей⁵⁰.

Елементи пісочної ігротерапії можна використовувати в навчально-виховному та корекційно-розвивальному процесі початкової школи з метою активізації пізнавальної діяльності учнів з ДЦП, формування позитивно-емоційного ставлення до освітнього процесу, встановлення довірливих стосунків у системах «учитель – учень», «учень – учні», підвищення самооцінки, покращення психологічного самопочуття тощо. Дітям можна запропонувати досліджувати властивості предметів і геометричних фігур; вони можуть малювати на піску або створювати аплікації з кольорового піску або манки, вигадуючи композиції з використанням природних матеріалів. Важливим є те, що в процесі малювання на піску дитина позбавляється емоційної напруги, зникають страхи, комплекси, розвивається впевненість у собі⁵¹.

5.5. Інтерактивні та інформаційно-комунікаційні технології у роботі з дітьми із порушеннями опорно-рухового апарату

Інтерактивні технології розширюють пізнавальні можливості учнів в отриманні, аналізі та застосуванні інформації з різних джерел, сприяють переносу засвоєних умінь, навичок в різних сферах їх життєдіяльності.

Слід зазначити, що використання активних та інтерактивних методів роботи з дітьми із порушеннями опорно-рухового апарату має свої особливості, які потрібно враховувати в роботі.

1. Важливим фактором роботи є облік індивідуальних особливостей формування особистості при різних формах захворювання і правильна поведінка вчителя у відповідь на неадекватні форми реагування хворої

⁴⁹ Сакович Н. Технология игры в песок. Игры на мосту. Спб. : Речь, 2006. С. 91.

⁵⁰ Грабенко Т., Зинкевич-Евстигнеева Т. Коррекционные, развивающие, адаптирующие игры. Спб. : Детство-пресс, 2004. С. 7.

⁵¹ Сорока О. Можливості комплексних арт-терапевтичних технологій у педагогічній реабілітації дітей з особливими потребами. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2017. № 1 (306). С. 190–191.

дитини. Так, наприклад, для учнів з гіперкінетичною формою доволі характерні такі особливості поведінки, як підвищена збудженість, імпульсивність, дратливість. Тому вчителю в даному випадку рекомендується підтримувати рівний витриманий тон, проявляти доброзичливе, але вимогливе відношення. Прояви агресивності, афективні спалахи, психомоторне розгальмування характерні для більшості учнів з геміпаретичною формою ДЦП. Тому вчителю в даному випадку знадобиться вміння своєчасно відслідковувати початок конфлікту і тимчасово виключити учня із спілкування в групі, важливо не допускати грубості в спілкуванні з такою дитиною.

2. Діалогові форми взаємодії орієнтовані на спілкування обличчям до обличчя, тому традиційна розстановка парт, коли діти бачать потилиці сидячих, тут недоречна. Однак традиційне для тренінгу коло не завжди дозволяє учням з порушеннями опорно-рухового апарату брати активну участь у вправах через обмеження рухових функцій. Тому необхідні варіанти розстановки навчальних так, щоб дати можливість учням підтримувати потрібне положення опираючись на столи.

3. У зв'язку із недостатньою сформованістю мовних засобів, деякі учні намагаються різними способами уникнути ситуації вербального спілкування. Для попередження відмови розмовляти доцільно прийняти обов'язкові правила «заборони»: забороняється казати «вже все сказали», забороняється відмовлятися від повідомлення своєї думки, тощо.

4. Учні з порушеннями опорно-рухового апарату доволі часто мають супутні прояви порушень пізнавальної сфери, тому на відміну від учнів масових шкіл, де для початку діяльності достатньо повідомити завдання для кожної групи, в цьому випадку необхідно: продублювати повідомлення завдань записами на дошці; надрукувати пам'ятки для кожної групи; попросити учнів групи повторити завдання для усвідомлення його розуміння.

5. Для дітей з порушенням опорно-рухового апарату доцільно клас розбивати на групи, які формуються з урахуванням психофізичних можливостей і особливостей дефекту учнів (на відміну від масової школи, де групи формуються спонтанно).

6. У більшості таких дітей бідний словниковий запас, що спричиняє труднощі в спілкуванні, тому для стимуляції мовної активності необхідне використання алгоритмів, в яких відображена послідовність розумових та мовних дій. Наприклад: «Подія (що?), відбувалася в часі (коли?) і просторі (де?), із-за конкретної причини (чому?), відбувається таким чином (як?) і закінчується конкретним результатом (до чого привело?)».

7. Такі діти швидко стомлюються, в них порушується якість, концентрація та стійкість уваги. Це необхідно враховувати під час занять: зберігати помірний темп, чергувати різні форми діяльності, регулювати навантаження, строго слідкувати за часом для відпочинку – проводити обов'язкові фізкультхвилинки і нервово-психологічні розвантаження.

8. Темп виконання завдань учнями з руховими порушеннями, як правило повільний, працездатність – невисока у порівнянні із здоровими дітьми. Тому обсяг матеріалу, який дається для опрацювання в групах повинен бути невеликим. Наприклад, при заповненні таблиць, на відміну від здорових учнів, які заповнюють таблицю повністю, такі учні отримують завдання заповнити тільки її частину.

9. У процесі роботи в групах необхідна значна ступінь організуючої допомоги учителя. На початкових етапах вчитель стає членом однієї з груп і виконує спочатку роль лідера, потім, на наступному уроці – роль секретаря, потім – рядового члену команди. Його мета – особистим прикладом показати, що потрібно робити кожному члену групи.

10. Іноді, в процесі роботи групи виникають конфліктні ситуації, які не можна розглядати тільки з точки зору негативу. Розбір конфліктних епізодів допомагає класу усвідомити норми і правила взаємодії. Так поступово в процесі спілкування виробляються правила, необхідні для ефективної взаємодії школярів.

11. Введення інтерактивних методів на уроках з дітьми з порушеннями опорно-рухового апарату процес повільний, який потребує постійної рефлексії і обговорення результатів після кожного завдання. Наприклад: чи вдалося групі виконати завдання; чи легко було працювати в групі; хто був найактивніший, хто – пасивний; що допомагало і що заважало в роботі.

На початковому етапі головне не пошук змістових помилок, а хід взаємодії групи. Важливо в першу чергу підкреслювати позитивні якості членів групи, але звертати увагу і на негативні прояви поведінки учнів.

12. Ще один важливий момент – оцінювання результатів і контроль результативності. Традиційна модель оцінює кількість засвоєної інформації. У разі використання інтерактивних методів оцінювання значно розширюється. Учень може отримати додаткові бали за: гнучкість мислення і винахідливість; вміння долати труднощі; вміння коригувати свої недоліки; вміння оцінювати себе та інших за загальними критеріями; вміння зберігати оптимізм у складних ситуаціях; вміння переконувати; вміння допомагати іншим; при оцінюванні потрібно враховувати активність, старанність. Такий підхід до оцінювання створює ситуацію

успіху навіть для самих «слабких» учнів, допомагає їм повірити в свої сили і привчає їх працювати сумлінно.

13. Розподіл учнів по групах на різних уроках має змінюватися, головне зберегти рівноцінність заміни. Для створення атмосфери комфорту враховуються як симпатії учнів в даний час, так і приблизна інтелектуальна і фізична рівність груп. У випадках коли потрібно підготувати урок-конференцію, або для вирішення більш складної проблеми групи отримують завдання диференційовано з урахуванням складності. Така рухливість навчального складу груп дозволяє вчителю максимально ефективно вирішувати навчально-виховні завдання на уроці⁵².

Інформаційно-комунікаційні технології

Інформаційно-комунікаційні технології сприяють активізації пізнавальної діяльності, творчих здібностей, розширенню знань про навколишній світ на основі формування операційного мислення дітей з ДЦП, яке розглядається як сукупність ряду функціональних навичок і умінь (планування структурних дій, цілеспрямований пошук потрібної інформації, побудова інформаційної моделі, алгоритму дій і т.п.)⁵³.

Для дітей з порушеннями опорно-рухового апарату важливого значення набуває дистанційна форма навчання. У порівнянні з традиційним, дистанційне навчання з використанням інформаційно-комунікаційних технологій має ряд переваг, які особливо значущі для учнів з порушеннями опорно-рухового апарату: додання просторових обмежень; усунення часових обмежень – можливість навчання за більш гнучким та сприятливим графіком; розширення меж подання інформації – навчальні ресурси можна отримувати з різних джерел та у різних форматах; збільшення можливості активного залучення до участі в навчальному процесі, що може відбуватися за рахунок спрощення доступу до навчальної інформації, участі у віртуальних дискусіях тощо.

Види засобів ІКТ, що можуть використовуватись у дистанційному навчанні в умовах синхронної опосередкованої взаємодії:

Служби миттєвих повідомлень (наприклад, MSN Messenger, ICQ) – дозволяють обмінюватися даними в режимі реального часу.

⁵² Особливості використання активних та інтерактивних методів на уроках історії в умовах спеціальної школи-інтернату. URL: <https://vseosvita.ua/library/osoblivosti-vikoristanna-aktivnih-ta-interaktivnih-metodiv-na-urokah-istorii-v-umovah-specialnoi-skoli-internatu-112638.html> (дата звернення: 19.05.2020).

⁵³ Чеботарьова О. Корекційно-розвивальне забезпечення навчання школярів із порушеннями опорно-рухового апарату. Інклюзивні процеси в освіті : матеріали міжнародної конференції. 2016. С. 223.

Чат-групи/чат-кімнати – засоби синхронної комунікації, що дозволяють учасникам в режимі реального часу незалежно від їх місця знаходження спілкуватися, вести дискусії, обмінюватися інформацією, коментувати, ставити запитання, шляхом введення тексту за допомогою клавіатури. При цьому можливі як групові, так і приватні розмови між двома учасниками.

Аудіо-зв'язок – зручний спосіб взаємодії між двома або кількома десятками учасників шляхом усного мовлення в режимі реального часу.

Відео-зв'язок (відео-конференції) – дозволяють двом чи більше учасникам взаємодіяти в режимі реального часу засобами відео- та аудіо-зв'язку. Відеозв'язок забезпечує інтерактивне навчання, з можливістю як вербального, так і невербального спілкування⁵⁴.

Для дітей з паралічами, ДЦП, відсутністю або пошкодженням кінцівок варто використовувати такі *апаратні засоби: інструктивну дисплейну систему голови, мишу для стопи, стилус для керування ротом (MouthStic)*.

Великі корпорації такі як Microsoft, Google, Facebook та Youtube намагаються адаптувати власні платформи і зробити їх зручнішими для людей з особливими потребами. Так, службові програми для ОС Windows мають у своєму арсеналі спеціальні клавіші швидкого доступу, віртуальну клавіатуру, функцію прогнозування слів і можуть бути налаштованими як звукові попереджувальні сигнали або як екранні індикатори. Школярі з особливими потребами, насамперед, з руховими порушеннями, можуть використовувати такі функції як залипання клавіш (StickKeys), клавіша миші відмов (BounceKeys), тональність клавіш (ToggleKeys). Ці інструменти дозволяють досягти більшої швидкості введення даних і комфортності в обробці різноманітного візуального матеріалу.

Для учнів з порушенням функцій опорно-рухового апарату, сенсорний екран використовують як тренажер, за допомогою якого зміцнюють дрібні м'язи рук, вдосконалюють зорово-моторну координацію, розвивають керованість жестами і рухами тощо⁵⁵.

⁵⁴ Запорожченко Ю. Використання засобів ІКТ у дистанційному навчанні учнів з функціональними обмеженнями. *Інформаційні технології в освіті*. 2013. № 16. С. 77–79.

⁵⁵ Бондаренко Т. Використання інформаційно-комунікаційних технологій для забезпечення доступності і розвитку інклюзивної освіти. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2018. Том 67, № 5. С. 34–37.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Як Ви розумієте сутність поняття «здоров'язберігаючі технології»?
2. Що таке «пальчикові ігри» і для чого їх використовувати у роботі з дітьми із порушеннями опорно-рухового апарату?
3. Які завдання сприяють розвитку пальців рук?
4. Запропонуйте декілька вправ для розвитку дрібної моторики рук.
5. Яких принципів загартування потрібно дотримуватися під час проведення загартувальних процедур?
6. Які ігри можна використовувати у роботі з дітьми із ДЦП?
7. Які переваги пісочної терапії для дітей з порушеннями опорно-рухового апарату?
8. Розкрийте сутність поняття «кінезіотерапія».
9. Які особливості використання інтерактивних технологій у навчально-виховному процесі з дітьми із порушеннями опорно-рухового апарату?
10. Які апаратні засоби варто використовувати для дітей з порушеннями опорно-рухового апарату?

Рекомендовані джерела

1. Байда Л. Школа для кожного : навч. посіб. Київ, 2015. 60 с.
2. Бондаренко Т. Використання інформаційно-комунікаційних технологій для забезпечення доступності і розвитку інклюзивної освіти. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2018. Том 67, № 5. С. 31–43.
3. Вправи на розвиток дрібної та загальної моторики. URL: <http://kirc.kyryansk-rada.gov.ua/info/page/17011> (дата звернення: 22.04.2020).
4. Грабенко Т., Зинкевич-Евстигнеева Т. Коррекционные, развивающие, адаптирующие игры. СПб. : Детство-пресс, 2004. 64 с.
5. Запороженко Ю. Використання засобів ІКТ у дистанційному навчанні учнів з функціональними обмеженнями. *Інформаційні технології в освіті*. 2013. № 16. С. 75–82.
6. Колупасва А., Таранченко О. Педагогічні технології інклюзивного навчання. Харків : Ранок, 2018. 160 с.
7. Корнійчук М. Корекційне заняття з використанням піскової терапії. *Дитина з особливими потребами*. 2015. № 3. С. 13–16.
8. Нагорна О. Особливості корекційно-виховної роботи з дітьми з особливими освітніми потребами : навч.-метод. посіб. Рівне, 2016. 141 с.
9. Романова О. Діти з особливими потребами в школі: психолого-педагогічний супровід. Київ : Шк. світ, 2011. 128 с.
10. Сакович Н. Технология игры в песок. Игры на мосту. СПб. : Речь, 2006. 176 с.
11. Сорока О. Можливості комплексних арт-терапевтичних технологій у педагогічній реабілітації дітей з особливими потребами. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2017. № 1 (306). С. 186–195.
12. Чеботарьова О. Корекційно-розвивальне забезпечення навчання школярів із порушеннями опорно-рухового апарату. *Інклюзивні процеси в освіті* : матеріали міжнародної конференції. 2016. С. 222–227.

ТЕМА 6

ОСНОВНІ ТА ДОПОМІЖНІ ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

6.1. Специфіка роботи з дітьми зі порушеннями інтелектуального розвитку

6.2. Музикотерапія у роботі з дітьми із порушеннями інтелекту Танцювальна терапія. Ізотерапія як засіб реабілітації розумово відсталих дітей

6.3. Казкотерапія. Імаготерапія. Лялькотерапія

6.4. Здоров'язберігаючі технології. Ігрові технології у структурі психолого-педагогічного супроводу дітей з помірною розумовою відсталістю

6.5. Інтерактивні та інформаційно-комунікаційні технології у роботі з дітьми із порушеннями інтелектуального розвитку

Запитання і завдання для самоконтролю

Рекомендовані джерела

6.1. Специфіка роботи з дітьми зі порушеннями інтелектуального розвитку

Порушення інтелектуального розвитку – складна особливість перебігу розвитку дитини.

Інтелектуальна сфера – це розумові здібності дитини, які сприяють формуванню її активної життєвої позиції та забезпечують її життєдіяльність у соціумі.

Учитель має пам'ятати, що дитині з порушенням розумового розвитку досить складно сприйняти навчальну діяльність, оскільки вона вимагає від дитини не тільки сидіння за партою і слухання вчителя, виконання завдань, але й сприйняття та виконання завдань вчителя за допомогою мисленнєвих операцій.

Також у такого школяра недостатньо стійка мотивація та низький пізнавальний інтерес. У більшості випадків потреби дітей з порушеннями розумового розвитку стосуються задоволення безпосередніх потреб, які базуються на виконанні мимовільних бажань та дій (наприклад, на уроці дитині хочеться гратися, а не читати). Тому, розвиток довільності, який забезпечує формування здатності дитини до контролю за власними імпульсивними бажаннями та потребами і їх відповідність вимогам дорослих, має бути основним завданням для батьків і вчителя. Слід пам'ятати, що організація навчальної діяльності дитини має бути досить

обмеженою за змістом та регламентуватися у часі і, обов'язково, враховувати особливості психологічного розвитку.

У дитини з порушенням розумового розвитку недостатньо сформовані пізнавальні інтереси. Учитель має формувати у дитини вже з 1 класу навчально-пізнавальні мотиви.

До навчально-пізнавальних мотивів належать мотиви, які пов'язані з потребами дитини (мотивація змістом) та з інтересами до навчання, тобто її бажанням вчитися (мотивація процесом).

Водночас, варто пам'ятати, що недостатня активність до навчальної діяльності молодшого школяра з порушеннями розумового розвитку може також обумовлюватися такими його особливостями як швидка стомлюваність у процесі отримання та опрацювання інформації. Тому навчальне навантаження має бути помірним⁵⁶.

Первинна реабілітація та подальша соціалізація носять інтегральний характер, адже сама методологія передбачає вплив на особистість дитини в цілому та включає в себе п'ять взаємопов'язаних блоків: розвиток навичок соціального орієнтування; розвиток навичок здорового способу життя; розвиток навичок самообслуговування; розвиток позитивної комунікації; навчання побутовій ручній праці; навчання грамоті та елементарним математичним операціям (рахунку).

Діти з помірним ступенем порушень інтелектуального розвитку та з комплексними порушеннями потребують індивідуальної роботи, супроводу та спеціального ставлення.

Основна увага під час виховної та корекційно-розвиткової роботи приділяється організації повсякденного життя дітей та досягненню максимально можливих позитивних результатів у процесі їх соціально-побутової адаптації. З цією метою корекційним педагогам можливо слід відійти від звичної поурочної системи та запровадити навчальні заняття. Вони будуються за індивідуальним планом, залежно від особливостей розвитку і наявних навичок у дитини. Суттєва відмінність занять – атмосфера довіри й взаєморозуміння між педагогом та учнем. Тільки у такий спосіб дитина може відчувати впевненість і захищеність, що є обов'язковою умовою для сприйняття і розуміння матеріалу заняття. На основі емоційного контакту з учнем накопичується досвід «проживання», переживання подій, який згодом створює ефект тривалої позитивної взаємодії між дитиною і педагогом.

⁵⁶ Колупаєва А. Путівник для батьків дітей з особливими освітніми потребами : навч.-метод. посіб. Київ : ТОВ ВПЦ «Літопис –ХХ», 2010. С. 155–156.

До структури заняття слід включати усі педагогічні моменти – від догляду за дитиною до навчання загальноосвітнім предметам та корекції наявних порушень у розвитку. Саме заняття носить комбінований характер: педагоги, відчуваючи, що увага дітей виснажується, гнучко «перемикають» їх на інший вид діяльності (з урахуванням індивідуальних особливостей). Так, заняття з математики може поєднуватися з прослуховуванням музики або малюванням тощо. На заняттях, що спрямовані на формування навичок соціальної адаптації, спільно програватимуться ситуації вітання, прощання, сніданку, загальної гри, комунікації тощо. При цьому педагоги створюють атмосферу активної взаємодії між учнями. Набуті дітьми навички спілкування та соціально-трудова адаптація закріплюються на практиці. Спочатку діти виконують певні завдання за підтримки дорослого, а потім намагаються це робити самостійно.

Значне місце в системі розвитку дітей з помірною розумовою відсталістю займають індивідуальні заняття. Їх тривалість залежить від можливостей і здатності дитини до діяльності. Такі заняття проводяться за спільно розробленою педагогом, психологом і психіатром індивідуальною програмою.

Всі заняття – колективні (групові, класні) та індивідуальні – проходять в ігровій формі. При моделюванні гри задіюються улюблені дітьми образи і персонажі (тварини, казкові герої, ляльки, машини тощо). Навчальне та розвивальне навантаження по чергово змінюється з відпочинком, релаксацією.

Групи «особливих» дітей, зазвичай комплектуються не за віковим принципом, а в залежності від року навчання, з урахуванням психологічних особливостей, рівня розвитку та сформованості умінь дітей.

Отже, саме тому провідною ідеєю навчання і виховання «особливих» дітей – є розвиток особистості в цілому, на основі корекції й тренування окремих функцій дитини, формування соціально-адаптаційних навичок взаємодії⁵⁷.

⁵⁷ Чеботарьова О., Гладченко І. Особливості психолого-педагогічного супроводу дітей з помірною розумовою відсталістю в системі корекційно-розвивального навчання спеціального загальноосвітнього закладу : навч.-метод. посіб. Київ : ІСП НАПН України, 2016. С. 14–16.

6.2. Музикотерапія у роботі з дітьми із порушеннями інтелекту. Танцювальна терапія. Ізотерапія як засіб реабілітації розумово відсталих дітей

Музикотерапія – метод арт-терапії, що використовує як основний психокорекційний вплив музику. Музика може використовуватися як цілісний ізольований психокорекційний метод впливу (прослуховування музики, музикування. Вправи на релаксацію: «Світ звуків», «Біля моря», «Лісова галявина», «Проспівай голосну» тощо), так і додатковий музикальний супровід, що слугує засобом посилення впливу та ефективності інших методів.

Музикотерапію ефективно застосовують у роботі з дітьми із порушеннями інтелекту з метою розвитку комунікативних навиків, соціалізації, підвищення емоційного тону, зняття афективних поведінкових реакцій, подолання пасивності й інертності, регуляції психосоматичних процесів.

За формою організації та способу впливу музикотерапія може бути:

- рецептивною (пасивне сприйняття музики);
- активною (створення й вираження себе через музику);
- інтегративною (синтез музичного й начочно-образного сприйняття).

Музикотерапія має, окрім регулювальної й комунікативної функцій, головну – реактивну, спрямовану на досягнення катарсису⁵⁸.

Головна мета використання музикотерапії у психокорекції – досягнення максимальної релаксації, а також створення відповідного емоційного тла⁵⁹.

Методи, які застосовує сучасна музикотерапія є відповідними до актуальних проблем та потреб дітей з розумовою відсталістю. Так, у класифікації сучасних методів музикотерапії за критерієм переважаючої терапевтичної дії виокремлюють такі методи: методи, спрямовані на «реагування», а також емоційну активацію; тренінгові методи, які застосовуються у контексті поведінкової терапії; релаксаційні і регулятивні методи; комунікативні методи; творчі методи у формі інструментальної, вокальної, рухової імпровізації тощо⁶⁰.

Всі методичні прийоми музичної терапії базуються на почутті задоволення від звуку, тону, тембру мелодії, від інструменту у своїх руках

⁵⁸ Березка С. Особливості застосування арт-терапії в роботі з дошкільниками з порушеннями інтелекту. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2018. Випуск 1. Том 2. С. 210.

⁵⁹ Березка С. Аналіз ефективності застосування арт-терапевтичних методів для психокорекції дітей із порушеннями інтелектуального розвитку. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2018. Випуск 3. Том 1. С. 209.

⁶⁰ Копытин А. Основы арт-терапии. СПб. : Гиппократ, 1999. С. 92.

(якщо відбувається творення музичного твору), від повторення вдалого малюнку чи звуків (під час музичного малювання), від самоствердження під час роботи дитини з музикою.

Важливим показником успішності використання музичної терапії у роботі з дітьми із розумовою відсталістю є поява розуміння у них того, що музика є засобом вираження самих себе, своїх почуттів, емоцій, бажань. Якщо у дитини з розумовою відсталістю формується таке уявлення, воно стає частиною його «Я-концепції», усвідомлення себе «тут» і «зараз», як наслідок є базою для формування саморегуляції. Саме тому можна стверджувати, що музика допомагає цим дітям у самоусвідомленні себе і своїх вчинків, почуттів тощо. При вдалих музичних корекційних та психотерапевтичних заняттях у дітей з'являється впевненість у своїх вміннях, почуття радості і глибокого задоволення від таких занять.

Особливо важлива умова роботи психолога на музично спрямованих заняттях – звернення уваги на стан тіла дитини, почуття комфорту та дискомфорту. Спочатку, необхідно підбирати таку музику у запису, під яку можна було б рухатися. Буває так, що потрібно «керувати», спрямовувати дитину. Оскільки діти можуть соромитися проявити себе, особливо, якщо це групове заняття, або подібний ігровий досвід є новим, і потребує допомоги у його засвоєнні чи першому переживанні.

Таблиця 19

Вправи на розвиток емоційно-вольової сфери, саморегуляції, самоконтролю у роботі з дітьми із розумовою відсталістю

Вправа 1	Перед дитиною викладено декілька музичних інструментів на вибір. Вона має обрати той інструмент, який їй найбільше подобається (зовнішньо та за звучанням). Ставиться завдання: «Уяви, що ти не можеш говорити. А твій язик – це маракаси (або бубен, кастаньети – дивлячись, який інструмент обрала дитина). Розкажи (зіграй) мені, як ти радієш (сумуєш, злишся, боїшся, сердишся, дивуєшся, дружиш, тобі хтось не подобається)». На кожному занятті дитина має показувати від 1 до 4 почуттів або ситуацій, залежно від її стану, можливостей та сприйняття/несприйняття даної вправи. Вправа дає змогу зрозуміти сприймання дитиною різних емоцій, переживання їх, також можна діагностувати проблемні аспекти емоційної сфери та чуттєвого досвіду у спілкуванні з оточуючими.
Вправа 2	Ця вправа є аналогом першої, але проводиться у групі. Технологія подібна. Перед дітьми розкладені музичні інструменти, їм необхідно обрати той, який найбільше подобається. Потім психолог дає завдання без слів зобразити учасників у певній ситуації: настрій на певному уроці; настрій з друзями; настрій вдома (з сім'єю); показати, як сварився з кимось або, як любиш когось.
Вправа 3 «Ку-ка-рі-ку»	Приймає участь увесь клас. Це варіант музичної терапії із використанням власного тіла та звуків, які воно може створювати. Обирається ведучий. Він стає до класу спиною. Діти мають сказати

	«Ку-ка-рі-ку», а ведучий має вгадати, хто це був. При чому учнів необхідно попередити, щоб вони намагалися змінювати голос. Після того, як дитина нарешті вгадує, необхідно поцікавитись чи легко це вдавалося, як вона здогадувалася хто це був. Цей варіант гри гарно підходить для перерви або на початку заняття, як спосіб налагодження контакту та налаштування на спілкування, встановлення дружнього спілкування.
Вправа 4 «Жестове малюва ння»	Вправа проводиться індивідуально. Необхідно підготувати паперове полотно, розміром 2х2 метри, та застелити ним стіл, або ту робочу поверхню, де буде працювати дитина. Ввімкнути музику, одягнути пов'язку на очі дитини, в обидві руки дати крейду (з воску) або олівці. Дитина малює те, що відчуває під час прослуховування композиції, або малює на задану тематику (мій гнів, мій страх, моя радість тощо). Аналогом цієї вправи може бути положення дитини лежачи, але такий варіант потребує низки умов: довіри дитини, відсутність тілесних блоків, відсутність страху та тривожності, просторові можливості тощо. Після отримання малюнку, відбувається обговорення результату, почуттів, які виникали в ході роботи, бажання повторити чи домалювати щось у отриманому зображенні тощо. Варто відмітити, що підбір музичних композицій можна обирати із різних стилів: фольклорна музика, рок, класика, трансів твори, вальси, коліскові, музика стилю кантрі, танго, дитячі пісні тощо.

Виходячи з вправ, які запропоновані вище, варто підкреслити, що музичну терапію з дітьми із розумовою відсталістю можна використовувати у трьох варіантах:

1. Творення музики дитиною (власним тілом, за допомогою додаткових предметів чи музичних інструментів). Цей спосіб, зазвичай, є найбільш дієвим. Викликає інтерес, жвавість у процесі виконання та обговорення, задоволення від виконання та створює атмосферу довіри у групі.

2. Робота з вже готовими музичними композиціями. Малювання під ці композиції, ліплення, робота з піском тощо. Тобто музика тут відіграє роль допоміжного засобу. Часто цей спосіб залишається непоміченим дітьми, але виникають такі ситуації, коли дітей дратують фонові звуки під час бесіди, гри чи, наприклад, малювання.

3. Компонування (поєднання музичних відрізків в одну композицію та завдання змінювати рухову діяльність у відповідності із зміною ритму, темпу тощо). Досить складний вид музичної терапії у роботі з дітьми з розумовою відсталістю, оскільки вимагає довіри до класу та до психолога. Часто діти соромляться виконувати подібні рухи чи танець, боячись бути висміяними колективом однолітків.

Проводячи зазначені вправи музичної терапії з дітьми, варто зазначити, що найбільше їм імпонують вправи із використанням музичних інструментів та використання музики як фонового супроводу.

Музична терапія як один із психокорекційних та психотерапевтичних методів дає змогу встановлювати ефективний контакт з дитиною із розумовою відсталістю, допомагати їй проявити себе у колективі, зрозуміти свої почуття, потреби, естетичні вподобання⁶¹.

Танцювальна терапія

У поєднанні з музикотерапією широко застосовується танцювальна терапія. Танцювальна терапія є різновидом кінезотерапії (психокорекційний вплив рухами). Танцювальна терапія надає унікальну можливість дитині, яка має проблеми із самовираженням, комунікацією, а також порушення інтелекту. Особливості терапії танцем полягають у тому, що всі емоції, які дитина не висловлює накопичуються в тілі і лише за допомогою спеціальних рухів можливо вивільнити емоції та проблеми, які їх супроводжують. Танцювальна терапія, концентруючись на взаємозалежності психічних і фізіологічних процесів, допомагає дитині з порушеннями інтелекту пережити, розпізнати й висловити свої накопичені почуття та конфлікти. Також через рухливу взаємодію відбувається розвиток самосвідомості дитини, пропрацьовуються емоційні затиски та бар'єри, регулюється м'язова напруга та розслаблення, досліджуються альтернативні моделі поведінки. Багаторазове повторення рухів розширює руховий репертуар молодших школярів із порушенням інтелекту через активізацію «рухових нейронів», що пов'язані з мускулатурою тіла, а також сприяє побудові нових нейронних зв'язків, що розвиває спектр рухових можливостей. Кожен рух, який був показаний дитині і неодноразово нею повторений, відкриває можливість для створення особливого виду відносин (який реалізується шляхом використання невербальної мови), а також сприяє розвитку навичок комунікації й встановленню особливого емоційного контакту з оточуючими⁶².

Танцювальна терапія просто необхідна у роботі вчителя, як метод психічного розвантаження, оскільки під час музики дитина розслаблюється і самопроявляється. Важливо правильно підібрати музику та гучність

⁶¹ Прокопенко О. Психокорекційне подолання порушень емоційно-вольової саморегуляції підлітків з розумовою відсталістю засобами музичної терапії. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. 2013. Вип. 22 (1). С. 241–244.

⁶² Березка С. Особливості застосування арт-терапії в роботі з дошкільниками з порушеннями інтелекту. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2018. Випуск 1. Том 2. С. 210.

звучання, оскільки діти з розумовою відсталістю емоційно неврівноважені і велика насиченість звуку чи руху надзвичайно їх втомлює. Щодо підбору музики, тут потрібно враховувати інтерес та зацікавлення дітей, тому що якщо музика не влаштовує їх, це може призвести до пригнічення, агресії чи навіть конфлікту.

Танцювальна терапія сприяє підвищенню показників продуктивності діяльності. За учнями спостерігаються прояви гарного настрою, позитивна налаштованість та яскравість емоцій. Вірно підібрані музичні твори сприяють розвитку мови, почуття дружелюбності. Як відомо сприйняття музики здійснюється в основному за допомогою слухової системи. При активному сприйнятті музичних творів спостерігається зміна внутрішніх фізіологічних процесів дитини, оскільки ЦНС має здатність засвоювати музичні ритми. Завдяки музичній стимуляції зменшується рухова реакція але підвищується лабільність зорового аналізатора, покращує пам'ять, підвищує рівень розвитку емоційної сфери дитини, а також оживляються умовні рефлексії. Спостерігається покращення серцево-судинної системи, ритм дихання. Таким чином, на наступний день рівень емоційності дитини позитивно підвищений та спостерігається мозкова активність⁶³.

Різновидом танцювальної терапії є *корекційна ритміка* – вид активної музично-танцювальної терапії, в основі якого лежить синтез музично-ритмічно-рухливого впливу. У цьому випадку регуляцію дій забезпечує музика, яка є ідеальним взірцем організованого руху і дає чіткі уявлення про співвідношення часу, простору й руху. Корекційна ритміка заснована на чотирьох напрямках: загальнооздоровчому, загальноосвітньому, виховному та корекційно-розвивальному.

Психогімнастика – метод реконструктивної психокорекції, який має на меті пізнання та корекцію порушень розвитку особистості дитини. У вузькому значенні психогімнастика складається з ігор, психологічних етюдів, в основі яких – використання рухової експресії як основного засобу комунікації групи. У більш широкому тлумаченні психогімнастика розглядається як курс спеціально організованих занять, спрямованих на психокорекцію психоемоційного напруження та розвиток емоційно-особистісної сфери дитини з порушенням інтелекту⁶⁴.

⁶³ Ясінко Н. Корекційно-розвивальна робота з розумово відсталими дітьми в умовах літнього оздоровчого відпочинку. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. 2013. Вип. 22 (1). С. 282.

⁶⁴ Березка С. Особливості застосування арт-терапії в роботі з дошкільниками з порушеннями інтелекту. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2018. Випуск 1. Том 2. С. 211.

Ізотерапія як засіб реабілітації розумово відсталих дітей

Найпоширенішою в психокорекційній роботі з дошкільниками і молодшими школярами є ізотерапія.

Ізотерапія – це широкий пласт арт-терапевтичних методик, психокорекційний вплив яких здійснюється за допомогою образотворчого мистецтва: малювання, ліплення, декоративно-прикладного мистецтва тощо.

Ізотерапія застосовується при наявності психосоматичних розладів і особистісних порушень: емоційна депривація, переживання почуття самотності, підвищена тривожність, страх, низька дизгармонічна самооцінка, наявність конфліктних міжособистих стосунків⁶⁵.

Застосування ізотерапії дуже ефективно, коли є різновікова група і від вихователя вимагається згуртованості у розвитку групи дітей. Слід звертати увагу на те, наскільки дитина активно і охоче розглядає картинку чи процес малювання. Формування пізнавальних інтересів розумово відсталих дітей передбачає компенсування їхньої дифузності, епізодичності, слабкості, що зумовлені первинним дефектом, а також психологічне розвантаження кожного учня. Під час такої роботи відбувається взаємодія вихователя з учнями, формування пізнавальних інтересів.

Проведення малюнкової терапії з молодшими школярами здійснюється у формі спеціальних занять, де дітям пропонують різні завдання. О. Карабанова виділяє п'ять типів завдань, які використовують у практиці проведення малюнкової терапії:

– *предметно-тематичний тип* – основою зображення є людина та її взаємодія з навколишнім предметним світом і людьми. Темі малювання можуть бути вільними або заданими: «Моя родина», «Моє улюблене заняття», «Ким я буду» тощо;

– *образно-символічний тип* – в основі якого лежить малювання, пов'язане з морально-психологічним аналізом абстрактних понять «Добра», «Зла», «Щастя», у вигляді образів, створених уявою дитини, а також зображенням емоційних станів і почуттів – «Радість», «Гнів», «Подив»;

– *вправи на розвиток образного сприйняття, уяви й символічної функції* – завдання, засновані на принципі проєкції: «Чарівні плями», а

⁶⁵ Юрків Я. Арт-терапевтичні методики як засіб реабілітації розумово відсталих дітей. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2007. № 2. С. 60–61.

також відтворення в зображенні цілісного об'єкта то його осмислення – «Малювання по крапках»;

– *ігри-вправи з образотворчими матеріалами* (фарбами, олівцями, папером, пластиліном, крейдою та ін.), вивчення їх фізичних властивостей та експресивних можливостей: «Малювання пальцями», експериментування з кольором, пластиліном, тістом (створення найпростіших форм та їхнє «знищення» по типу ігор «руйнування-будівництво»);

– *завдання на спільну діяльність* – можуть включати завдання всіх чотирьох зазначених вище видів, колективне малювання, спрямоване на корекцію проблем спілкування з однолітками, поліпшення дитячо-батьківських взаємин.

Проведення малюнкової терапії реалізується на заняттях із педагогом у директивній і недирективній формах. При директивній формі перед дитиною ставиться завдання у вигляді теми малювання й надається допомога на етапі пошуку форми вираження теми. При недирективній формі дитині надається воля у виборі теми й форми зображення та емоційна підтримка, а при необхідності – технічна допомога в додаванні виразності дитячому малюнку⁶⁶.

Терапія малюнком здійснюється через проєкцію особистості дитини, у символічній формі показує бачення й ставлення дитини до світу. Це зумовлює необхідність розмежування в дитячому малюнку тих особливостей, що зумовлені рівнем розумового розвитку дитини і ступенем оволодіння технікою малювання, тих особливостей малюнка, що відображають особистісні характеристики дитини⁶⁷.

Залежно від завдань, реалізованих на різних етапах розгортання процесу образотворчої діяльності дитини, О. Карабанова виділяє чотири основних етапи:

- 1) попередній, орієнтовний етап – дослідження обстановки, образотворчих матеріалів;
- 2) вибір теми малювання, емоційне включення в процес малювання;
- 3) пошук адекватних форм вираження, активне експериментування;

⁶⁶ Юрків Я. Арт-терапевтичні методики як засіб реабілітації розумово відсталих дітей. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2007. № 2. С. 61.

⁶⁷ Березка С. Особливості застосування арт-терапії в роботі з дошкільниками з порушеннями інтелекту. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2018. Випуск 1. Том 2. С. 212.

4) розвиток форм у напрямку все більш повного самовираження, їхня конкретизація, вирішення конфліктної травмуючої ситуації в символічній формі⁶⁸.

Ізотерапія є ефективним засобом психокорекції страхів, тривожності, низької самооцінки, агресивності та гіперактивної поведінки дітей з порушеннями інтелекту. Окрім того, вона сприяє розвитку дрібної моторики рук, просторового мислення, творчості, гнучкості щодо роботи з різним матеріалом, естетичних почуттів, самосприйняття й самоповаги, комунікативних здібностей. До різновидів ізотерапії також зараховують ігри з різними неструктурованими матеріалами: пісочна терапія; ігри з глиною; ігри з солоним тістом; ігри з водою.

Усі ці види ізотерапії мають додаткові специфічні функції, оскільки робота з піском, глиною, водою, має сама по собі психокорекційне значення і сприяє «заземленню» негативної енергії.

Ігри з неструктурованим матеріалом знімають психоемоційне напруження, агресію, тривожність, страхи, забезпечують загальну гармонізацію психоемоційного стану дитини з порушенням інтелекту, а також сприяють розвитку дрібної моторики рук, тактильної чуттєвості, емоційно-вольової та пізнавальної сфер, комунікативних навичок, а також формуванню предметно-ігрової діяльності⁶⁹.

Застосування ізотерапії в реабілітаційній роботі з розумово відсталими дітьми дозволяє одержати позитивні результати: створюються сприятливі умови для розвитку спілкування замкнених дітей; забезпечується ефективне емоційне реагування (соціально прийнятними формами – у дітей з агресивними проявами); виявляється вплив на усвідомлення дитиною своїх переживань, розвиток довільності й здатності до саморегуляції, формування позитивної «Я-концепції», упевненості в собі за рахунок соціального визнання цінності продукту, створеного дитиною⁷⁰.

⁶⁸ Юрків Я. Арт-терапевтичні методики як засіб реабілітації розумово відсталих дітей. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2007. № 2. С. 61.

⁶⁹ Березка С. Особливості застосування арт-терапії в роботі з дошкільниками з порушеннями інтелекту. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2018. Випуск 1. Том 2. С. 212.

⁷⁰ Юрків Я. Арт-терапевтичні методики як засіб реабілітації розумово відсталих дітей. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2007. № 2. С. 61.

6.3. Казкотерапія. Імаготерапія. Лялькотерапія

Для дошкільників та молодших школярів з порушеннями інтелекту доцільно використовувати казкотерапію. Терапія казкою передбачає психологічну підготовку дитини до складних емоційних ситуацій, символічне реагування на емоційні та фізіологічні стреси, прийняття в символічній формі своєї фізичної активності.

Ця методика дає позитивні результати в роботі з дітьми із проблемами, що мають різні емоційні ускладнення, складності в комунікативно рефлексивних процесах, прийнятті своїх почуттів (сорому, провини, облудності).

Казкотерапія особливо актуальна для дітей початкової школи. Учні з діагнозом олігофренія, як і нормотипові діти, спілкуються з оточуючими, прагнуть аналізувати, стараються самостійно висловлюватися, збагачувати словниковий запас. Під час читання казки у дітей формується вміння слухати, опановувати прослухане. Завдяки роботі над образними порівняннями активізується словник дітей даної категорії. Значні труднощі у вивченні образних порівнянь відчувають учні з підвищеною збудливістю. Вони дуже відволікаються на сторонні асоціації і створюють неоднорідні контамінації елементів різних порівнянь. При застосуванні даної методики необхідна терплячість вихователя⁷¹.

Варіації роботи з казкою:

- читання казки та її обговорення;
- малювання за мотивами казки;
- програвання казки чи епізодів за ролями чи за допомогою ляльок;
- створення власної казки;
- завершення незакінченої казки (з потрібним кінцем)⁷².

У казкотерапії можливо як використання вже готових казок (народних, авторських), після сприйняття яких проводиться бесіда з дитиною, у якій події казки зв'язуються з особистим досвідом дитини, з її проблемами, так і складання соціальним педагогом спеціально спрямованого сюжету, що зачіпає проблемну ситуацію дитини. Останній варіант казки за структурою й змістом повинен бути пов'язаний з життям і труднощами дитини. Особливе значення надається підбору персонажів для казки й встановленню відносин між ними. У казку включаються герої

⁷¹ Ясінко Н. Корекційно-розвивальна робота з розумово відсталими дітьми в умовах літнього оздоровчого відпочинку. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. 2013. Вип. 22 (1). С. 282.

⁷² Березка С. Особливості застосування арт-терапії в роботі з дошкільниками з порушеннями інтелекту. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2018. Випуск 1. Том 2. С. 211.

відповідно до реальних учасників конфлікту, і між ними встановлюються символічні відносини, схожі з реальними.

Перераховані варіанти казок моделюються соціальним педагогом з урахуванням актуальної ситуації й подаються в різній інтерпретації: аналіз, твір, оповідання з наступним малюванням сюжету, інсценування за допомогою лялькового персонажа, розігрування казки в пісочниці та ін.). Використання того чи іншого виду казок у реабілітаційній роботі з дошкільниками з проблемами визначається варіантом відхилення в розвитку. Тому з перерахованих казок соціальний педагог вибирає варіант, що відповідає можливостям дитини⁷³.

Казкотерапія виконує різні терапевтичні та психокорекційні цілі (залежно від виду казки і способу роботи з нею). Дитина ототожнює себе з різними героями казки, емоційно за них уболює, що забезпечує можливість ефективної психокорекції поведінкових розладів, дає змогу легко засвоїти норми та правила поведінки, розвиває морально-етичні почуття й регулює особливості міжособистісної взаємодії дитини з порушенням інтелекту.

Робота з казкою дає можливість здійснювати безболісно психокорекцію гіперактивних, сором'язливих, агресивних, невпевнених, замкнених і демонстративних дітей з порушенням інтелектуального розвитку.

За допомогою механізму сублімації казка дає можливість у безпечному вигляді для дитини оволодіти засобами вираження накопиченої негативної енергії в соціально прийнятній формі, пропонує дитині альтернативні способи вирішення різних життєвих ситуацій.

Казкотерапія дає можливість пропрацювати власні почуття, страхи молодших школярів із порушеннями інтелекту, корегувати рівень тривожності й психосоматичні захворювання (наприклад, енурез). Казка не лише вчить дитину співчувати, радіти, хвилюватися за інших, а й стимулює розвиток мовленнєвого контакту, сприяє соціалізації дитини з порушеннями інтелекту. Також використання казкотерапії в роботі з дітьми, що мають порушення інтелекту, дає можливість розвивати зв'язну мову, активізувати та розвивати словниковий запас, накопичити соціальний досвід і соціально доступні форми поведінки, формувати цілеспрямовану діяльність, корегувати пізнавальні процеси та емоційно-вольову сферу.

⁷³ Юрків Я. Арт-терапевтичні методики як засіб реабілітації розумово відсталих дітей. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2007. № 2. С. 65.

Імаготерапія. Лялькотерапія

Імаготерапія – це усі види арт-терапії в основі яких лежить театралізація психокорекційного процесу.

Імаготерапія в психореабілітаційній роботі з дітьми із різними варіантами відхилень застосовується в індивідуальній та груповій формах.

Головна мета проведення імаготерапії – не публічний виступ дітей перед глядачами як завершальна форма роботи, а поглиблення й фіксація психотерапевтичного ефекту.

Імаготерапію рекомендують застосовувати в роботі з дітьми, які мають інтелектуальні порушення, за наявності таких проблем:

- емоційна неврівноваженість;
- неадекватна оцінка себе в ситуації спілкування;
- установки, що заважають спілкуванню;
- тривожність і страхи;
- проблеми в спілкуванні⁷⁴.

У якості лікувальних і реабілітаційних факторів імаготерапії можуть бути: відволікання, емоційна підтримка, навчання нових способів поведінки, позитивні установки, радість колективної творчості, зміцнення почуття впевненості в собі, «самоврядування», катарсис тощо⁷⁵.

Імаготерапія дає можливість сформувати в дитини з порушеннями інтелекту позитивні установки, нові способи поведінки та взаємодії, надати відчуття емоційної підтримки, коректувати самооцінку, розвивати самоконтроль. Провідним механізмом психокорекційного впливу є катарсис.

Імаготерапія з молодшими школярами, що мають порушення інтелектуального розвитку, частіше за все застосовується у вигляді *лялькотерапії*.

Види ляльок у цьому випадку залежать від мети психокорекції та можливостей дітей. Загалом виокремлюють такі *види ляльок*: ляльки-мотанки, пальчикові, ростові ляльки, ляльки-маріонетки, площинні ляльки, ляльки-іграшки⁷⁶.

Для дітей з порушеннями інтелекту краще застосовувати їхню улюблену іграшку або іграшку, яка є прототипом їхнього улюбленого

⁷⁴ Березка С. Особливості застосування арт-терапії в роботі з дошкільниками з порушеннями інтелекту. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2018. Випуск 1. Том 2. С. 211–212.

⁷⁵ Юрків Я. Арт-терапевтичні методики як засіб реабілітації розумово відсталих дітей. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2007. № 2. С. 64.

⁷⁶ Березка С. Особливості застосування арт-терапії в роботі з дошкільниками з порушеннями інтелекту. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2018. Випуск 1. Том 2. С. 212.

казкового персонажа. Психокорекційний вплив базується на ідентифікації дитини з референтним для неї образом. У розгортанні сюжету видуманої історії важливим є зростаюча напруга на початку й позитивне вирішення її наприкінці. У лялькотерапії важливо, щоб соціальний педагог зумів довести напругу й переживання дитини в процесі вистави до максимуму, після чого вони повинні перейти в нову форму – розслаблення. Однак необхідність досягнення катарсису не припускає доведення дитини до істерики. Щоб уникнути такого ефекту, не можна «затягувати» розповідь, варто змінити її сюжетну лінію залежно від стану дитини, а також характеру наявних порушень⁷⁷.

Різновидом імаготерапії є *психодрама*, в якій необхідно грати імпровізовані ролі під керівництвом психолога на психотравмувальну тему. Успішний результат психодрами полягає в досягненні катарсису та переосмисленні психотравмувальної ситуації. Через наявність великої кількості імпровізації психодрама є складною для використання з дітьми дошкільного віку, які мають порушення інтелекту. Тому в спеціальній психології використовують її модифікацію – *образно-рольову драмтерапію*.

У цьому виді імаготерапії розігрування відбувається за ролями, а під час самого програвання здійснюється реконструкція поведінкових реакцій. Роль у цьому випадку виступає як «психокорекційний образ», підбирається залежно від індивідуальної проблематики та продуктивних форм взаємодії, які необхідно досягти. Розігрування ролей спрямовано на корекцію старих патологічних комунікативно-поведінкових стереотипів. Образно-рольова драмтерапія допомагає вирішити різноманітний спектр проблемних ситуацій, однією з основних умов ефективності при цьому є правильно підібрана роль⁷⁸.

⁷⁷ Юрків Я. Арт-терапевтичні методики як засіб реабілітації розумово відсталих дітей. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2007. № 2. С. 64.

⁷⁸ Березка С. Особливості застосування арт-терапії в роботі з дошкільниками з порушеннями інтелекту. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2018. Випуск 1. Том 2. С. 212.

6.4. Здоров'язберігаючі технології. Ігрові технології у структурі психолого-педагогічного супроводу дітей з помірною розумовою відсталістю

Формування мотиваційних установок на здоровий спосіб життя у розумово відсталих учнів є головною умовою і чинником збереження та зміцнення їхнього здоров'я, забезпечення працездатності, гарного самопочуття, соціальної адаптації.

На фізичний розвиток, рухові здібності, здатність до навчання і пристосовність до фізичного навантаження впливають такі чинники: ступінь інтелектуальної недостатності; супутні захворювання; вторинні порушення; особливості психічної і емоційно-вольової сфери дитини.

У дітей даної категорії спостерігається психомоторне недорозвинення. Це проявляється в уповільненому темпі розвитку локомоторних функцій, непродуктивності рухів, руховому неспокої, метушні. Рухи збіднені, скуті, незграбні, що перешкоджає у формуванні механізмів бігу, стрибків, метання. Специфічні особливості моторики обумовлені насамперед недоліками вищих рівнів регуляції. Відсутність або обмеження рухової активності гальмує природний розвиток дитини, викликаючи ланцюг негативних реакцій організму: послаблюють опірність до простудних і інфекційних захворювань. Поступовість і доступність дидактичного матеріалу під час занять фізичними вправами створюють передумови для оволодіння дітьми різноманітними руховими уміннями, ігровими діями, необхідними у життєдіяльності дитини для розвитку фізичних якостей і здібностей.

Існують такі форми занять з фізичного виховання учнів з порушеннями інтелекту:

- уроки фізичної культури;
- заходи з фізичного виховання в режимі дня, як в першій половині дня, так і в позаурочний час (ранкова гігієнічна гімнастика, рухливі ігри на свіжому повітрі, прогулянки, пальчикова гімнастика, ритмічна гімнастика);
- фізкультурно-масова робота (фізкультурні гуртки, походи, змагання, фізкультурні свята);
- заняття лікувальною фізкультурою;
- фізкультура під музичний супровід;
- загартування.

Крім уроків фізкультури, учні із порушенням інтелектуального розвитку мають щодня виконувати ранкову гімнастику. Педагогам необхідно створити усі необхідні умови для активного відпочинку та

емоційної розрядки на уроках і перервах, проводячи рухливі ігри та динамічні години.

При цьому всі форми роботи з фізичного виховання повинні бути узгоджені між собою та являти собою єдину систему. Саме для того, щоб досягти впливу фізкультурно-оздоровчих технологій на фізичний розвиток дитини потрібно підбирати правильні засоби і методи, які відповідають вимогам корекції недоліків розвитку дітей з порушенням в інтелектуальному розвитку.

З молодшими школярами із порушеннями інтелекту доцільно проводити корекційно-навчальні ігри в русі та використовувати методику «Алфавіт рухів тіла». Суть даної методики полягає в поєднанні комплексу рухових дій «алфавіта рухів тіла» і рухливих ігор в процесі навчання дітей. «Алфавіт рухів тіла» складається з 33 рухових поз, які являють собою букви абетки. Таким чином, учитель може вести урок, чергуючи розумові та фізичні види діяльності учнів, вивчати і закріплювати навчальний матеріал на рівні емоційного усвідомлення, підвищувати загальну працездатність дітей. Особливо ефективно використовувати такі ігри на етапах повторення, закріплення та перевірки домашнього завдання. Дану методику можна використовувати також на уроках ритміки, на заняттях з ЛФК і корекційної ритміки, як в індивідуальній так і в груповій формі. Також доцільним буде використання у режимних моментах ранкової гімнастики на організаційних перервах в урочний та позаурочний час.

Дана методика сприяє покращенню показників рухової пам'яті, функціонального стану серцево-судинної системи дитячого організму, підвищенню гнучкості та швидкості бігу⁷⁹.

Несформованість навичок здорового способу життя у розумово відсталій дитині може негативно позначитися на міжособистісних стосунках, а також у дитини можуть з'являтися шкідливі звички. Тому потрібно постійно і цілеспрямовано здійснювати роботу з дітьми, яка б стимулювала пізнавальну діяльність, впливала на мотиваційну сферу. Ефективність процесу формування мотиваційних установок на здоровий спосіб життя залежить від організації профілактичної роботи негативних звичок і формування навичок охорони та зміцнення фізичного здоров'я, планування фізкультурно-оздоровчої діяльності⁸⁰.

⁷⁹ Гречана О. Фізкультурно-оздоровчі технології для дітей з особливостями інтелектуального розвитку. Дні науки – 2010 : збірник студентських наукових статей. Суми : Видавництво СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2010. С. 162–163.

⁸⁰ Щербина Ю. Розвиток мотиваційних установок на здоровий спосіб життя у розумово відсталих дітей. Корекційна та інклюзивна освіта очима молодих науковців : матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції студентів та молодих учених. Суми : Вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2013. С. 351.

Ігрові технології у структурі психолого-педагогічного супроводу дітей з помірною розумовою відсталістю

У розвитку особистості дитини найбільш вагомим значення набуває ігрова діяльність – предметні, дидактичні, рухливі, театралізовані, будівельно-конструктивні та сюжетно-рольові гри.

Гра як здоров'яорієнтована педагогічна технологія у структурі психолого-педагогічного супроводу дітей з помірною розумовою відсталістю реалізує наступні завдання:

- освітні (розширення обсягу інформації, усвідомлення, практичного використання знань, формування конкретних предметних умінь);
- корекційно-розвиваючі (формування та розвиток уяви, уваги, пам'яті, мисленнєвих операцій, мовлення, творчих здібностей);
- виховні (виховання самостійності, волі, формування моральних, естетичних якостей особистості, виховання співпраці, колективізму, товарищескості, емпатійності по відношенню до інших учасників гри, зміна установок, соціальних цінностей);
- абілітаційно-стимулюючі (стимулювання мотивації, емоційного включення та пізнавального інтересу);
- релаксаційні (зниження фізичних і психічних навантажень, створення позитивного емоційного комфорту);
- діагностичні (оцінювання та моніторинг набутих життєвих компетенцій);
- соціалізуючі (долучення до норм і цінностей суспільства; адаптація до умов середовища, інтеграція тощо).

Необхідно пам'ятати, що ігрова форма навчання обумовлюється ігровою мотивацією, яка виступає як засіб спонукання, стимулювання дітей до навчальної діяльності. Тому, у структурі психолого-педагогічного супроводу дітей з помірною розумовою відсталістю з метою успішного використання ігрових прийомів та ситуацій на уроках необхідно враховувати наступне:

- дидактична мета ставиться перед дітьми у формі ігрового завдання;
- навчальна діяльність підпорядковується правилам гри;
- навчальний матеріал використовується в якості засобу гри;
- у навчальну діяльність вводиться елемент змагання, що трансформує дидактичне завдання в ігрове;
- успішне виконання дидактичного завдання поєднується з ігровим результатом;

– місце та роль ігрової технології у навчальному процесі, поєднання елементів гри і навчання певним чином залежать від розуміння педагогом функцій та класифікації педагогічних ігор.

Вагомим принципом психолого-педагогічного супроводу дітей з помірною розумовою відсталістю виступає реалізація комплексного підходу до організації здоров'яорієнтованого навчання на основі ігрової взаємодії учнів початкових класів, що визначається наступними напрямами:

1. Ознайомлення з довкіллям з метою формування уявлень про об'єкти навколишньої дійсності та подальшого відображення у грі їх зовнішніх і внутрішніх властивостей, функціональних особливостей.

2. Формування пізнавальних дій та навичок просторового орієнтування.

3. Навчання прийняття ігрового образу, ролі.

4. Розвиток сенсомоторних процесів та психомоторики, що обумовлює точність виконання ігрової дії, моделі ігрової поведінки.

5. Оволодіння різними засобами міжособистісного спілкування та розвитку, функцій мовлення.

У структурі психолого-педагогічного супроводу дітей з помірною розумовою відсталістю технологія навчального процесу на основі гри характеризується певною етапністю, а саме:

1 етап. Орієнтація. Учитель представляє тему, завдання, ознайомлює з основними уявленнями, що використовуються, надає характеристику ігрових правил, імітації, загального перебігу гри.

2 етап. Підготовка до проведення. Учитель озвучує сценарій, зупиняючись на ігрових завданнях, правилах, ролях, ігрових діях і процесі в цілому. Відбувається розподіл ролей між учасниками гри, здійснюється адаптація та «репетиція» гри у скороченому вигляді.

3 етап. Проведення гри. Учитель організовує проведення власне гри. У процесі якої фіксуються ігрові дії, роз'яснюються ситуації, що викликають труднощі, демонструється спосіб виконання ігрових дій.

4 етап. Обговорення гри (підсумок). Учитель надає оглядову характеристику процесу гри. Обговорюються труднощі. Педагог спонукає дітей до рефлексії – аналізу власних дій, вчинків, мотивів, вчить співвідносити їх із загальнолюдськими цінностями, а також з діями, вчинками, мотивами інших людей. Особлива увага приділяється процесу порівняння, імітації з відповідними явищами реального світу природи (соціуму).

Таким чином, успішність процесу навчання дітей з помірною розумовою відсталістю визначатиметься поетапністю переходу від предметних навчальних ігор до конструктивних і сюжетно-рольових. Послідовне включення дитини до ігрової взаємодії під час навчання сприятиме формуванню усіх компонентів провідної діяльності – цільового, мотиваційного, змістовного, операційного, результативного⁸¹.

Предметні ігри

Варіанти таких забав може бути безліч з різними предметами, з урахуванням віку дитини. Це і звичайні ігри в пісочниці (набирання піску, формування фігурок, закопування і викопування тощо), і заняття з кубиками, пірамідками та конструкторами, одягання ляльок. А також більш складні: вирізання формочками печива з тіста, приготування бутерброда тощо. Головне – це зацікавленість дитини і постійний коментар та алгоритмізація дій дорослими.

Сюжетно-рольові ігри

Сюжетно-рольові ігри – непросте заняття для таких дітей, оскільки їм складно: зрозуміти правила гри, норми поведінки і взаємодії у групі учасників, ототожнювати себе з певним персонажем, фантазувати та зображувати певні дії персонажів, тривалий період часу вмотивовано займатись цією діяльністю тощо.

Саме тому необхідно поступово привчати дитину до подібних ігор, починаючи з найпростіших (зображення різних персонажів з дитячих віршиків), переходячи до традиційних «доньки-матері», а згодом до складних, що моделюють соціальні ситуації («магазин», «школа» тощо).

В процесі таких ігор у дитини розвивається емоційно-вольова сфера: діти вчаться контролювати емоції, повідомляти про них дорослим, розпізнавати їх у інших людей, вчитися чекати, виконувати дії в певний час тощо.

Розвиток соціальних навичок

Учитель та батьки мають збагатити досвід дитини позитивними враженнями від спільної з іншими людьми діяльності, виробити соціальні вміння та навички (адекватні уявлення про оточуючий світ, знання норм і правил поведінки), вміння взаємодіяти з іншими, вести діалог, навчити просити про допомогу і повідомляти про свої потреби та проблеми, товаришувати тощо. Залежно від віку, форма занять та їх зміст може змінюватись. Окрім цього, такі ігри і вправи справлятимуть й інші впливи

⁸¹ Чеботарьова О., Гладченко І. Особливості психолого-педагогічний супроводу дітей з помірною розумовою відсталістю в системі корекційно-розвивального навчання спеціального загальноосвітнього закладу : навч.-метод. посіб. Київ : ІСП НАПН України, 2016. С. 74–77.

(розвиватимуть мислення, пам'ять, увагу, мовлення, координацію рухів, готуватимуть дитину до навчальної діяльності).

Гра «Чарівний м'ячик»

Дорослий і дитина сідають на підлозі в коло і кидаючи/перекочуючи м'ячик один одному, називають кольори, які присутні в їхньому одязі (вимовляють по черзі назви тварин, предмети побуту, меблі, імена тощо).

Гра «Складаємо картину»

Варіант гри: складання в правильному порядку серії малюнків, що ілюструють певну подію.

Гра «Що звідки?»

Необхідно підготувати малюнки із зображеннями різних громадських місць (продуктовий магазин, аптека, магазин іграшок, магазин одягу тощо) та набір карток із зображенням різних предметів.

Завдання: «доставити товар» у відповідне місце. Дорослий і дитина можуть по чергово виконувати ролі «працівника магазину» та «постачальника товару». Дорослі можуть створювати ситуації «доставки» не того товару і відповідно будувати діалог на цій основі (чому не підходить? а що потрібно?)⁸².

6.5. Інтерактивні та інформаційно-комунікаційні технології у роботі з дітьми із порушеннями інтелектуального розвитку

Враховуючи психофізичні особливості дітей з порушенням інтелектуального розвитку, зокрема стан усного мовлення, невміння чітко, змістовно, правильно висловлювати власну думку, доречно на уроках створювати комунікативні ситуації, де ситуативність вважають однією з важливих особливостей діалогічного мовлення, що сприяє залученню їх до різних видів комунікації. Позитивну мотивацію учнів допомагають забезпечувати створені педагогом «ситуації успіху», занурившись у яку діти отримують задоволення від спілкування, пов'язані з переживаннями реального успіху.

Діалогові технології передбачають впровадження різних видів і форм роботи з учнями. Їх часто поєднують з засобами інтерактивних технологій, які доступні для дітей з інтелектуальними порушеннями. Найбільш актуальними стали відповіді на евристично спрямовані запитання, що стосуються окремих уривків прочитаного твору, бесіда, виразне читання окремих епізодів – діалогів з наступним обговоренням, складання

⁸²Порошенко М. Організаційно-методичні засади діяльності інклюзивно-ресурсних центрів : навч.-метод. посіб. Київ, 2018. С. 217–219.

асоціативного ланцюжка (герої, події, наслідок). Діти полюбляють творчі інтерактивні завдання, такі як «Обери позицію», «Ключові слова»; метод «Сенкан»; відгадування загадок; ілюстрування прочитаного з подальшою демонстрацією малюнків «Малюнковий колаж», інсценізацію епізодів з прочитаних творів та їх коментування тощо.

Використання інтерактивних технологій допомагає забезпечити «зону психологічного комфорту», що запобігає зниженню уваги впродовж уроку, активізує активність, підвищує комунікативні навички, враховуючи рівень навчальної підготовленості учнів.

Наприклад, гру «Вірю – не вірю!» можна використовувати на будь-якому етапі уроку. Її завдання полягає в аргументації власної думки щодо запропонованого твердження⁸³.

Для розв'язання комплексних завдань засвоєння нового, закріплення матеріалу, розвитку творчих здібностей, формування загально-навчальних вмінь на уроках соціально-побутового орієнтування використовуються ділові ігри як один із методів навчання. Вони дають можливість учням зрозуміти навчальний матеріал з різних позицій, стати учасником конкретних професійних чи суспільних відносин, удосконалюються вміння використовувати свої знання на практиці.

У сучасній практиці використовуються різні модифікації ділових ігор: імітаційні, операційні, рольові ігри, діловий театр тощо. Охарактеризуємо ці моделі:

– *імітаційні* – імітують події, конкретну діяльність учнів. Сценарій імітаційної гри, крім сюжету подій, містить інші структури і призначення імітованих процесів та об'єктів;

– *операційні ігри* – допомагають відпрацювати конкретні специфічні операції. Наприклад розв'язання проблемної ситуації. За допомогою конкретної ситуації формуються уміння і навички індивідуального чи групового розв'язання поставлених завдань. Позитивним моментом тут є високий ступінь наближеності до реального життя, швидкість проведення, багатоваріантність (можливі різні варіанти ситуації і їх легко змінити) і багатоцільовий характер використання;

– *рольові ігри* – сприяють відпрацюванню тактики поведінки, дій, виконання функцій та обов'язків конкретної особистості. Для проведення гри з використанням ролі розробляється модель ситуації, розподіляються ролі;

⁸³ Щербанюк Г. Використання інноваційних технологій навчання на уроках української літератури та в позакласній роботі з дітьми з особливими освітніми потребами. URL: http://imso.zippo.net.ua/wp-content/uploads/2019/04/statja_20190404_6.pdf (дата звернення: 20.05.2020).

– *діловий театр* – передбачає написання сценарію, де описується конкретна ситуація, функції та обов’язки дійових осіб, їх задачі⁸⁴.

Інтерактивна гра слугує ефективним способом корекції порушень психофізичного розвитку учнів, урізноманітнює навчання, створює умови для формування та виявлення позитивних емоцій.

Інформаційно-комунікаційні технології

Учні з інтелектуальними порушеннями – це діти, для яких характерною є основна загальна особливість – порушення складних форм пізнавальної діяльності.

Відтак використання інформаційних технологій в навчанні означеної категорії дітей уможлиблює вирішення двох надважливих завдань: навчити дітей користуватися таким технічним засобом діяльності як комп’ютером та використовувати інформаційні технології задля розвитку дитини з інтелектуальними порушеннями та корекції. Означені технології в інклюзивному навчанні в органічному поєднанні з традиційними засобами навчання й виховання стають запорукою підвищення якості освіти й виховання, сприяючи корекції порушень розвитку учнів з порушеннями інтелектуального розвитку, створюють сприятливі умови для забезпечення індивідуального підходу до навчання.

Виробленню правильної поведінки сприяють заняття учнів з комп’ютером, знайомство з основами інформатики та інформаційних технологій, вивчення правил поведінки з комп’ютером, засвоєння правил навчальних комп’ютерних ігор тощо.

Використання інформаційних технологій допомагає в ігровій формі виконати щоденну рутину роботи, скажімо, одягнути людину з урахуванням погодніх умов, приготувати обід на кухні, знайти помилки в зображеннях тощо.

Застосування інформаційних технологій на корекційно-розвивальних заняттях в інклюзивному навчанні уможливить під час роботи зі спеціальними комп’ютерними іграми чи під час виконання завдань отримати певні знання та закріпити їх з соціально-побутового орієнтування.

Організація та проведення Інтернет-проектів, як форми роботи, яка здебільшого можлива лише з використанням інформаційних технологій,

⁸⁴ Овчарук Т. Ділова гра як метод навчання соціально-побутового орієнтування розумово відсталих школярів. URL: [http://elar.ipho.edu.te.ua:8080/bitstream/123456789/4825/1/%D0%B7%](http://elar.ipho.edu.te.ua:8080/bitstream/123456789/4825/1/%D0%B7%20) (дата звернення: 20.05.2020).

сприяє спілкуванню учнів з порушеннями інтелектуального розвитку з іншими школярами у позаурочний час.

Використання спеціальних комп'ютерних програм, орієнтованих на учнів з інтелектуальними порушеннями реалізується через засоби дружнього інтерфейсу програм, звуковий супровід ігор, кольорову гаму навчально-ігрового поля, можливість використовувати завдань різного рівня складності.

Завдяки застосуванню інформаційних технологій забезпечується розвиток інтересу учня, оскільки комп'ютер є привабливим для школярів технічним засобом навчання⁸⁵.

Стосовно програмного забезпечення створеного для роботи з дітьми з порушеннями інтелекту, то найбільш популярними є адаптовані до їхніх можливостей і потреб технології для роботи з текстом (текстові редактори), які забезпечують розширення словника дітей, сприяють підвищенню мотивації до навчання та роботи з текстом зокрема, полегшують виконання основних навчальних завдань.

У таблиці 20 представлені комп'ютерні програми для корекційно-розвивальних занять із молодшими школярами з порушеннями інтелектуального розвитку⁸⁶.

Таблиця 20

Комп'ютерні програми для корекційно-розвивальних занять із молодшими школярами з порушеннями інтелектуального розвитку

Назва гри	Зміст
Jr. DoctorGame	Комп'ютерна гра, певний аналог рольової гри «Лікарня». Діти в ролі лікаря допомагають героям відомих казок одужати та здобути перемогу над шкідливими бактеріями.
Jr. VetGame	Аналог попередньої гри, тільки в цій дитина стає ветеринаром та лікує звірів – тигрів, жирафів, пінгвінів, собак і котів. Гра розвиває логіку й допомагає здобути певний практичний досвід догляду за тваринами.
MyABCD	Комплекс програм для вивчення літер англійського алфавіту, цифр та арифметичних дій у межах двох десятків, а також музичних інструментів.
CreativepainterGame	Гра для вивчення живопису й оволодіння початковими навичками малювання.
Gagarin	Дитяча комп'ютерна гра, яка розвиває логіку, фантазію, дозволяє ознайомити з елементарними поняттями з астрономії.

⁸⁵ Чупахіна С. Особливості використання інформаційних технологій в роботі з дітьми із інтелектуальними порушеннями. *Міжнародний мультидисциплінарний журнал «ЛОГОС. Мистецтво наукової думки»*. 2019. № 5. С. 80–82.

⁸⁶ Чупахіна С. Застосування інформаційних технологій у корекційно-розвитковій роботі з дітьми з інтелектуальними порушеннями: зарубіжний досвід. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2020. № 1 (95). С. 39–49.

Наразі у навчанні дітей з порушеннями інтелектуального розвитку досить часто використовують такі комп'ютерні технології, як навчальні комп'ютерні ігри, наприклад, «Ігри для Тигри», «Видимая речь», тренажери для відпрацювання усного рахунку, закріплення правопису та усного мовлення, мультимедійні програми для ознайомлення з навколишнім середовищем.

Використання комп'ютерних технологій у навчанні дітей з порушеннями інтелектуального розвитку сприяють формуванню їхніх життєвих компетентностей, що дозволяє дітям у подальшому використовувати набуті знання і навички у повсякденному житті. В першу чергу, це стосується навичок рахунку, письма, заповнення ділових паперів, заповнення тестових завдань тощо⁸⁷.

Вирішальним стає завдання використання інформаційних технологій з їх перевагами – можливість індивідуалізації корекційно-розвивального навчання дітей з інтелектуальними порушеннями в умовах класу, забезпечення кожній дитині урахування рівня розвитку, темпу і способу засвоєння знань, надання можливості самостійної продуктивної діяльності, забезпеченої покрокової системної допомоги.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Розкрийте сутність поняття «інтелектуальна сфера».
2. Охарактеризуйте особливості роботи з дітьми зі порушеннями інтелектуального розвитку.
3. Яка мета використання музикотерапії у роботі з дітьми із порушеннями інтелекту?
4. Які функції виконує музикотерапія?
5. Які виокремлюють методи музикотерапії за критерієм переважаючої терапевтичної дії?
6. У яких варіантах можна використовувати музичну терапію з дітьми із розумовою відсталістю?
7. Назвіть позитивні характеристики танцювальної терапії у роботі з дітьми із порушенням інтелекту. Що є різновидом танцювальної терапії?
8. Дайте визначення поняття «психогімнастика».
9. Як ви розумієте поняття «ісотерапія»? Назвіть різновиди ісотерапії.
10. Виокремте п'ять типів завдань, які використовують у практиці проведення малюнкової терапії?
11. Які Ви знаєте варіації роботи з казкою? Розкрийте терапевтичну і психокорекційну функції казкотерапії.
12. Як Ви розумієте поняття «імаготерапія» та, яка головна мета її проведення?
13. Які Ви знаєте різновиди імаготерапії?
14. Назвіть форми занять з фізичного виховання учнів з порушеннями інтелекту.

⁸⁷ Трикоз С. Використання комп'ютерних технологій у навчанні дітей з порушеннями інтелектуального розвитку. *Цифрова компетентність сучасного вчителя нової української школи* : зб. матеріалів всеукр.наук.-практ. семінару. 2019. С. 99.

15. Що ви знаєте про методику «Алфавіт рухів тіла»?
16. Запропонуйте вправи з розвитку мовлення дітей із порушеннями інтелекту.
17. Які переваги використання інтерактивних технологій у роботі з дітьми із порушеннями інтелекту?
18. Які комп'ютерні технології доречно використовувати у навчанні дітей з порушеннями інтелектуального розвитку?

Рекомендовані джерела

1. Березка С. Аналіз ефективності застосування арт-терапевтичних методів для психокорекції дітей із порушеннями інтелектуального розвитку. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2018. Випуск 3. Том 1. С. 206–211.
2. Березка С. Особливості застосування арт-терапії в роботі з дошкільниками з порушеннями інтелекту. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2018. Випуск 1. Том 2. С. 208 – 213.
3. Гречана О. Фізкультурно-оздоровчі технології для дітей з особливостями інтелектуального розвитку. *Дні науки – 2010 : збірник студентських наукових статей*. Суми : Видавництво СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2010. С. 161–164.
4. Копытин А. Основы арт-терапии. СПб. : Гиппократ, 1999. 360 с.
5. Овчарук Т. Ділова гра як метод навчання соціально-побутового орієнтування розумово відсталих школярів. URL: <http://elar.ipho.edu.ua:8080/bitstream/123456> (дата звернення: 20.05.2020).
6. Прокопенко О. А. Психокорекційне подолання порушень емоційно-вольової саморегуляції підлітків з розумовою відсталістю засобами музичної терапії. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. 2013. Вип. 22 (1). С. 237–245.
7. Трикоз С. Використання комп'ютерних технологій у навчанні дітей з порушеннями інтелектуального розвитку. *Цифрова компетентність сучасного вчителя нової української школи : зб. матеріалів всеукр.наук.-практ. семінару*. 2019. С. 99–100.
8. Чеботарьова О., Гладченко І. Особливості психолого-педагогічного супроводу дітей з помірною розумовою відсталістю в системі корекційно-розвивального навчання спеціального загальноосвітнього закладу : навч.-метод. посіб. Київ : ІСП НАПН України, 2016. 148 с.
9. Чупахіна С. Застосування інформаційних технологій у корекційно-розвитковій роботі з дітьми з інтелектуальними порушеннями: зарубіжний досвід. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2020. № 1 (95). С. 39–49.
10. Чупахіна С. Особливості використання інформаційних технологій в роботі з дітьми із інтелектуальними порушеннями. *Міжнародний мультидисциплінарний журнал «ЛОГОС. Мистецтво наукової думки»*. 2019. № 5. С. 79–84.
11. Щербина Ю. Розвиток мотиваційних установок на здоровий спосіб життя у розумово відсталих дітей. Корекційна та інклюзивна освіта очима молодих науковців : матеріали І Міжнародної науково-практичної конференції студентів та молодих учених. Суми : Вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2013. С. 349–351.
12. Юрків Я. Арт-терапевтичні методики як засіб реабілітації розумово відсталих дітей. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2007. № 2. С. 59–65.

ТЕМА 7

ОСНОВНІ ТА ДОПОМІЖНІ ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ ДІТЕЙ З РОЗЛАДАМИ АУТИСТИЧНОГО СПЕКТРУ (РАС)

7.1. Специфіка роботи з дітьми, які мають розлади аутистичного спектру. Технологія «Створення ситуації успіху»

7.2. Ігротерапія у роботі з дітьми з РАС

7.3. Музикотерапія. Танцювальна терапія

7.4. Ізотерапія. Пісочна терапія

Запитання і завдання для самоконтролю

Рекомендовані джерела

7.1. Специфіка роботи з дітьми зі порушеннями розладу аутистичного спектру. Технологія «Створення ситуації успіху»

Аутизм – це важкий психічний розлад, крайня форма самоізоляції. Виражається захворювання у відході від контактів з дійсністю, бідністю вираження емоцій. Аутисту властиве неадекватне реагування і дефіцит соціальної взаємодії.

Характеристика особливостей малоконтактних дітей: невміння організувати спільну гру та встановлювати дружні стосунки з однолітками; відсутність чуйності до людей, байдужість до проявів любові, фізичного контакту; уникнення емоційних прихильностей, негативістичні реакції на прохання; недостатність очного контакту і мімічного реагування; підвищений рівень тривоги від контакту з іншими людьми⁸⁸.

Під час спостереження за дитиною з РАС може здаватися, що у неї взагалі відсутня потреба в комунікації. Саме тому формування соціально-комунікативних навичок є одним із найважливіших завдань у навчанні та вихованні аутичних дітей.

Коли дитина з аутизмом йде до школи й опиняється у колективі ровесників, важливо, щоб увага педагогів була сфокусована не лише на тому, щоб сприяти освітньому розвиткові дитини, але й, щоб допомогти їй в інтеграції у колектив, сприяти її соціальному розвитку.

⁸⁸ Колупаєва А., Савчук Л. Діти з особливими потребами та організація їх навчання. Київ : Видавнича група «АТОПОЛ», 2011. С. 46.

Методичні можливості навчання:

– Прості підказки та інструкції (типу «Пригости дітей печивом» або «Жахи: добрий день», коли вітаєшся із дорослими), пояснення дитині правил соціальної взаємодії, моделювання соціальної поведінки з боку батьків. Інколи виконання таких елементів може підкріплюватися згідно з принципами поведінкової терапії позитивним заохоченням (наприклад, за певну «соціальну» поведінку).

– Моделювання соціальної взаємодії через гру з іграшками (наприклад, програвання теми дня народження у ведмедика), через перегляд й обговорення мультфільму, казки, рольові ігри, ляльковий театр тощо.

– Соціальні історії – розбиті на прості фрагменти (своєрідна абетка спілкування) ілюстровані ситуації соціальної взаємодії (привітання, у магазині, сусіди, на майданчику).

Для задоволення освітніх потреб таких дітей необхідно приділити значення корекції уваги.

Скоригувати увагу учнів зазначеної категорії можна, якщо:

– завдання пропонувати в ігровій формі, щоб зацікавити дітей, викликати в них позитивну мотивацію;

– ставити перед дітьми посильні завдання;

– дотримуватися рекомендацій щодо застосування наочного матеріалу та технічних засобів навчання;

– дозувати обсяг і темп матеріалу, що вивчається;

– ділити матеріал, який вивчається, на логічно завершені частини, групуючи його на основі подібних ознак;

– використовувати «зорові опори»;

– по можливості дотримуватися використання навчальних алгоритмів;

– орієнтувати дітей на мовленнєву регуляцію в процесі виконання письмових, вимірювальних та графічних робіт;

– оцінюючи відповіді, враховувати порушення мислення, мовлення і пам'яті учнів даної категорії;

– у процесі виконання дітьми завдань, враховувати стан їхньої працездатності;

– забезпечити комфортну атмосферу для спілкування і навчання⁸⁹.

⁸⁹ Нагорна О. Особливості корекційно-виховної роботи з дітьми з особливими освітніми потребами : навч.-метод. посіб. Рівне, 2016. С. 35–37.

Специфічні правила взаємодії з аутичними учнями:

1. Дайте дитині час для відповіді.
2. Сприймайте позитивно будь-яку спробу комунікації з боку дитини, навіть неадекватну. Не давайте неочікуваних завдань.
3. Під час фронтальної роботи звертайтеся в класі до аутичної дитини на ім'я, якщо потрібно, торкніться її. Тільки тоді учень буде виконувати фронтальне завдання.
4. Коли дитина запитує, будьте впевнені, що відповідаєте передусім на її наміри, а не на слова. Коли слова дитини не мають ніякого сенсу, подумайте, що вона мала на увазі.
5. Під час дитячої сварки вчитель має вербалізувати думки іншої дитини, оскільки аутисти не можуть поставити себе на місце іншого та розпізнати його думки, наміри, почуття.
6. Перш ніж висловлювати власні думки, пристосовуйтеся до думок дитини, вербалізуйте їх.

Методика пропедевтичної роботи з учнями молодших класів

Пропедевтика з невербальними аутичними дітьми має подвійну мету: формування фундаментальних загально навчальних навичок, спрямування уваги на вчителя, дидактичний матеріал, сидіння за партою тощо; корекція несприятливих для навчального процесу форм поведінки.

Робота в цей період проводиться з дитиною індивідуально. Важливим станом є розвиток потреби візуального контакту. Контакт очима дає змогу навчити спрямовувати увагу на завдання, спостерігати за моделлю поведінки вчителя. Ні в якому разі не слід примушувати аутичну дитину дивитися в вічі. Розвивайте саме потребу в контакті.

На наступному етапі роботи з формування комунікативних навичок використовуються два основні прийоми:

1. Мовленнєвий тренінг, який охоплює вербальне розуміння та іменування експресивного мовлення.
2. Мовленнєвий тренінг із використанням тестів, який називають тотальною, або синхронною комунікацією.

В обох випадках початковою метою є засвоєння назв 5–6 предметів, дій, важливих у повсякденному житті.

На наступному етапі можна зробити домашній альбом-щоденник. У ньому містяться картинки, слова, короткі речення, які мають відображати події, але не поведінку дитини. Учитель (вихователь) записує разом з дитиною, що було зроблено в будні дні, малює картинки та інше.

У пропедевтичний період застосовують музичну та ритмічну стимуляції, які створюють базу для діагностичних взаємодій.

Корекційно-педагогічна допомога при аутизмі:

- Підвищувати рівень спеціальних знань педагогом про аутизм.
- Здійснювати індивідуальний підхід з урахуванням таких проявів аутизму, як ранимість, втомлюваність, нерівномірність мовленнєвих і моторних навичок, повільність реакцій, труднощі сприйняття фронтальної роботи, труднощів при відповідях біля дошки.

- Учителю не слід поспішати з висновками, потрібно зрозуміти причини порушень поведінки і невдач у навчанні.

- Необхідно пам'ятати, що робота з аутичною дитиною – ледве не найскладніше, що є в сучасній спеціальній педагогіці⁹⁰.

Корекційно-виховний процес з дітьми із аутизмом є досить довготривалим та потребує постійного пошуку шляхів корекції захворювання та формування моделі соціальної поведінки дитини. Проте, дотримуючись певних рекомендацій можливо досягнення успіху.

У таблиці 21 представлено рекомендації щодо організації та здійснення корекційно-виховного процесу з дітьми із аутизмом⁹¹.

Таблиця 21

Рекомендації щодо організації корекційно-виховного процесу з дітьми із аутизмом

<i>Рекомендовано</i>	<i>Не рекомендовано</i>
Використання «знайомого» простору.	Часте використання нових предметів, зміна середовища, зовнішніх сенсорних подразників.
Чітке формулювання завдання.	Перевтомлювати як фізично так і емоційно.
Розвиток навичок самообслуговування, формування соціальної моделі поведінки.	Очікування самостійного «природного» розвитку.
Формування системи заохочення.	Попередження виникнення у дитини негативного досвіду, негативних соціальних взаємодій.
Розвиток потреби в комунікативній взаємодії з оточуючими.	Маніпулювання дітьми, демонстрація негативного, зверхнього ставлення.
Навчання розбивати на певні етапи для полегшення засвоєння та розуміння наступності дій.	Пропонування навчального матеріалу, виконання запланованого завдання в цілому.

⁹⁰ Седнева В. Основи корекційної роботи з учнями, які мають особливості психофізичного розвитку : метод. рекоменд. Миколаїв : ОШПО, 2011. С. 18–20.

⁹¹ Нагорна О. Особливості корекційно-виховної роботи з дітьми з особливими освітніми потребами : навч.-метод. посіб. Рівне, 2016. С. 37.

Загальні рекомендації щодо розвитку мовленнєво-комунікативної сфери:

- Розвивати здатність встановлювати і підтримувати контакт з оточуючими людьми.
- Навчати керувати власною поведінкою під час спілкування.
- Вчити правильно вступати у процес взаємодії, підтримувати спілкування.
- Розширювати коло спілкування, налагоджувати правила взаємодії через наслідування навичок дорослого.
- Вчити оптимально використовувати вербальні й невербальні комунікативні засоби.
- Розвивати спостережливість, вміння оцінювати свої стосунки з людьми.
- У початкових класах розвивати читацькі вміння за допомогою методу заучування написаних слів (глобального читання), озвучувати власні бажання за допомогою складання речення з карток з окремими словами тощо.
- Формувати комунікативні навички шляхом розвитку мовлення, розуміння мови (вербальні або візуальні засоби, за допомогою конкретних понять або образних символів; за допомогою жестів або письма; використання засобів допоміжної комунікації).

Загальні рекомендації щодо розвитку когнітивної сфери:

- Підтримка нормального розвитку (соціалізація, розвиток комунікації, моторних навичок, уяви).
- Добір завдання за принципом максимальної зрозумілості для дитини та мінімальної інструкції.
- Використання засобів мистецтва (малювання, ліплення, колаж), ігор з водою та іншими предметами побуту.
- Розширення уявлень про навколишній світ (за тематичними блоками з використанням малюнків тощо).
- Впровадження візуальної підтримки, що дає змогу отримати сталі й незмінні орієнтири, які поступово скеровують різні прояви дітей. Використання різновидів візуальної підтримки (розклади, правила, алгоритми дій тощо).
- Вдосконалення моторики (рухливі ігри, вправи з використанням спортивного обладнання, маніпулювання предметами тощо).

– Розвиток пізнавальних процесів (спонукання до зацікавлення довкіллям; опанування технік читання, писання, лічби тощо).

Загальні рекомендації щодо розвитку емоційно-вольової сфери:

– Встановлення меж дозволеної поведінки для дитини не тільки під час занять і в родинному колі.

– Дитину з розладами аутистичного спектру необхідно навчити поважати дорослого та орієнтуватися на нього. Незважаючи на те, що такі діти, начебто, не звертають увагу на інших людей, більшість з них, з притаманною їм кмітливістю і спостережливістю, дуже швидко навчаються керувати своїм оточенням, чинити свавілля, роблячи лише те, що хочуть самі. Як наслідок, діти підпорядковують своїм бажанням дії дорослих, легко маніпулюють ними.

– Усвідомлено маніпулювати поведінкою дитини з розладами аутистичного спектру, після чого вона має зробити вибір: 1) підтримувати подібні прояви й залишити все в незмінному стані; 2) припинити їх, і тоді всі дорослі, як справжні вихователі, послідовно і систематично дають їй зрозуміти, що вона – дитина, і має слухатися дорослого, мати повагу до нього, бути уважною, коли він щось робить або говорить.

– Відслідковувати особливі поведінкові прояви дитини, а також фіксувати ситуації, коли у неї з'являється проблемна поведінка.

– Для формування в дитини соціальних якостей доцільно застосовувати такі підходи та методи: «Терапія з однолітками», «Соціальні історії», «Структурована гра», «Тренінг комунікативних умінь», «Відеомоделювання».

Для надання психолого-педагогічної допомоги дітям з розладами аутистичного спектру слід використовувати *спеціальне обладнання*:

– засоби з обтяжувачами: жилети, манжети, килимки, пристосування («вужик»);

– різноманітне приладдя: еспандери (для п'ястей рук, різні за формою та сенсорними властивостями), сенсорні м'ячі, спеціальні пристосування («лабіринт» – м'який килимок з кулькою в середині), масажери, масажні м'ячі;

– сенсорні мішки («Яйце сови») м'який мат, балансири («пелюстка лотосу», доріжки рівноваги, балансувальні «камінці», балансир «Змійка», балансувальні дошки⁹².

⁹² Порошенко М. Організаційно-методичні засади діяльності інклюзивно-ресурсних центрів : навч.-метод. посіб. Київ, 2018. С. 184–186.

Технологія «Створення ситуації успіху»

Процес виховання особистості з розладами аутистичного спектру є складним і суперечливим, особливо в тих випадках, коли дитина втратила віру у власні можливості. За таких умов педагогу доцільно використати технологію «Створення ситуації успіху».

Її трактують як цілеспрямоване, організоване поєднання умов, за яких створюється можливість досягнути значних результатів у діяльності як окремої особистості, так і колективу загалом.

Базовими завданнями педагога при запровадженні даної технології є: співтворчість, визнання самоцінності особистості, створення педагогічних ситуацій, заохочення, пошук, саморегуляція. Педагогічна технологія «Створення ситуації успіху» включає створення різноманітних прийомів, за допомогою яких розгортають роботу з різними категоріями учнів. Цінність та ефективність даної технології полягає у застосуванні педагогічних прийомів, таких як: «Емоційний сплеск», «Даю шанс», «Навмисна помилка», «Радість пізнання».

Для правильної реалізації технології необхідно дотримуватися визначених критеріїв технологічного підходу: системності, діагностичності, алгоритмічності тощо.

Алгоритмічність дає підстави вважати створення ситуації успіху технологією. Розрізняють декілька етапів створення ситуації успіху:

- 1) діагностико-цільовий;
- 2) мотиваційний;
- 3) організаційний;
- 4) підсумковий.

Основні етапи технології та діяльність учасників на кожному з них представлені в таблиці 20.

Під час *діагностико-цільового* етапу вчитель здійснює педагогічні вимірювання рівня розвитку виховних якостей школярів.

Таблиця 22

Основні етапи технології «Створення ситуації успіху»

Назва етапу	Діяльність учасників
1. Діагностико-цільовий	Проведення діагностичних процедур, визначення цілей.
2. Мотиваційний	Формування в учнів установки на досягнення успіху.
3. Організаційний	Визначення завдань, створення умов для їх успішного виконання.
4. Підсумковий	Аналіз відповідності результату визначеній меті.

З урахуванням отриманих результатів формулюються цілі; визначається, які уміння чи якості необхідно розвинути.

На етапі *мотивації* вчитель повинен формувати в школярів установку на успіх. Допомогти у цьому педагог може такими словами:

- У тебе неодмінно вийде!
- Ти справишся!
- Ти маєш продовжувати роботу.
- У тебе є вроджений хист до цієї роботи!

Під час *організаційного* етапу визначаються завдання, які має виконати учень, та створюються умови для їх успішного виконання. Учителеві варто пропонувати легкі завдання, які школяр гарантовано виконає, щоб уникнути ризиків гірко розчарування дитини.

На *підсумковому* етапі необхідно використати результат як стимул для подальшої роботи, адже учні з аутизмом недооцінюють свої здібності і можливості, не знають, що здатні впоратися зі складним завданням. Якщо переконати дітей у наявності таких здібностей та можливостей, то найчастіше стрімко зростає їхня працездатність та пошукова активність.

Необхідно акцентувати увагу, що не можна відразу пропонувати дитині складні завдання, адже у разі невдачі школяр може ще більше замкнутись у собі.

Упровадження технології «Створення ситуації успіху» вимагає від учителя високого рівня педагогічної майстерності. Він має визначити таке завдання, яке повинно бути посильним для учня, адже школяр має відчувати позитивні емоції. Може трапитися, що, незважаючи на докладені зусилля, завдання не вдасться виконати. Тоді учитель має підбадьорити дитину, пояснивши їй, що робота виконана набагато краще, ніж раніше, навіть якщо прогресу не було. У цьому якраз і полягає суть створення ситуації успіху: запевнити школяра, що він уже став успішним, і тим самим створити стимул для особистісного вдосконалення й самореалізації⁹³.

⁹³ Янкович О., Беднарик Ю., Анджеевська А. Освітні технології сучасних навчальних закладів : навч.-метод. посіб. Тернопіль : ТНПУ ім В. Гнатюка, 2015. С. 90–92.

7.2. Ігротерапія у роботі з дітьми з РАС

Взаємодію з дитиною з аутизмом необхідно будувати в залежності від діагнозу і реальних можливостей самої дитини. Корекційна робота повинна вестися в декількох напрямках одночасно, серед яких одним з пріоритетних є ігрова діяльність (уміння і бажання дитини грати).

У нормі існують такі форми ігрової поведінки:

- *маніпулятивна гра* (дитина катає, крутить, підкидає іграшку, не звертаючи уваги на її «функції»);
- *упорядкування* (розкладання предметів у певному порядку – один на одного, в ряд, один в інший і т.д.);
- *функціональна гра* (використання предметів і іграшок відповідно з їх функцією (наприклад, причісування ляльок іграшковим гребінцем));
- *символічна гра* (дитина використовує об'єкт, заміщаючи ним інший об'єкт (наприклад, дитина скаче на паличці, як на коні)); дитина наділяє об'єкт властивостями, яких той не має («У цієї ляльки брудне обличчя»), дитина відноситься до відсутнього об'єкту так, ніби він присутній («Якщо чашка порожня, грає, ніби вона наповнена водою»).

При аутизмі ігрова діяльність має своєрідний характер. Її характерною ознакою є те, що зазвичай дитина грає сама, переважно використовуючи не ігровий матеріал, а предмети побутового вжитку. Вона може довго і одноманітно грати зі взуттям, шнурками, папером, вимикачами, дротами тощо. Сюжетно-ролеві ігри з однолітками у таких дітей не розвиваються. Спостерігаються своєрідні патологічні перевтілення в той чи інший образ у поєднанні з аутичним фантазуванням. При цьому дитина не зауважує оточуючих, не вступає з ними в мовний контакт. Гра дітей з РАС (розладами аутичного спектру), як правило, нефункціональна, несоціалізована, позбавлена сюжету і символічних рис, монотонна, і складається з багаторазово повторюваних маніпуляцій з іграшками (які використовуються не за призначенням) або з неігровими неструктурованими матеріалами (палички, вода, пісок, шматочки тканини, шматки паперу).

Тому таких дітей треба вчити грати, починаючи з розвитку предметно-ігрових дій, заснованих на особистісному інтересі дитини до тієї чи іншої іграшки або ситуації. При цьому обов'язково повинні враховуватися ігрові переваги дитини: для заняття – на перших порах береться улюблена або добре знайома дитині іграшка. Дорослий пропонує дитині здійснювати предметно-ігрові дії за наслідуванням, неодноразово повторює їх і супроводжує мовними коментарями. У подальшому дію з

іграшкою переводять до сюжетно-відображувальної гри. Для становлення сюжетної гри дітей навчають грати спочатку поряд з партнером, а потім разом зі своїм однолітком. Лише поступово дітей у ході гри об'єднують в мікрогрупи.

Гра дітей в колективі тісно пов'язана з їхніми уявленнями про взаємини між людьми. Тому необхідно постійно формувати і збагачувати уявлення дітей про способи спілкування людей між собою. Гра виховує соціально прийнятні норми взаємин між людьми, навчає підпорядковувати свою поведінку вимогам ситуації і нормам моралі.

У ході подальшого навчання ці уявлення збагачуються знаннями дітей про різні професії, про значущість кожної професії для людського суспільства.

Робота з аутичними дітьми починається з найелементарніших завдань:

1. Вчити дітей спостерігати за предметно-ігровими діями дорослого і відтворювати їх за підтримки дорослого, наслідуючи його дії.

2. Вчити дітей обігравати іграшки.

3. Виховувати у дітей інтерес до виконання предметно-ігрових дій за наслідуванням і показом дій дорослого.

4. Виховувати у дітей емоційне ставлення до предмету або іграшки, яка обігрується.

5. Виховувати у дітей інтерес до рухливих ігор.

6. Вчити дітей брати участь в інсценуваннях епізодів знайомих казок.

7. Вчити дітей грати поруч, не заважаючи один одному.

У роботі з аутичними дітьми слід користуватися елементами таких перевірених програм як:

«More Than Words» («Більше, ніж слова»), згідно з якою, дитина спілкується не тільки з допомогою слів. Існує багато шляхів взаємодії, різною мірою відповідних соціальним нормам. Проте все, що дитина робить, навіть хитання, бігання туди-сюди або рух своїми пальцями перед обличчям, повідомляє що-небудь про нього, навіть якщо це ненавмисне спілкування.

RDI (Relationship Development Intervention) перша систематизована програма втручання, спеціально призначена для допомоги дітям, які зазнають труднощів, не дозволяють їм досягти вміння будувати відносини природним чином. З її допомогою діти отримують приклади того, що соціальні відносини можуть приносити радість і позитивні емоції.

Соціальні історії, відомі також під назвою «сценарії з життя» «Social Scripts». З їх допомогою діти долають невміння усвідомлювати почуття, точки зору або плани інших людей⁹⁴.

Таблиця 23

Дидактичні та корекційні ігри-вправи

<i>Ігри-вправи на розвиток імітації</i>	1. Наслідувати ходу тварин. 2. Наслідувати різні положення тіла. 3. Послідовно наслідувати декілька простих дій. 4. Імітувати силу звуку й зміни темпу.
<i>Ігри-вправи на розвиток сприйняття</i>	1. Гра в доміно. 2. Послідовно розкласти фігури. 3. Читати окремі слова.
<i>Ігри-вправи на розвиток грубої моторики</i>	1. Кинути м'яч через спину. 2. Кинути м'яч так, щоб він високо підстрибнув. 3. Слонова хода. 4. Біг з картоплиною. 5. Балансування на балці. 6. Біг зі складними перешкодами. 7. Ударити биткою по предмету, підвішеному на рівні плечей. 8. Пробігти, зображуючи тачку. 9. Тягти важкий предмет. 10. Перетягання каната. 11. Стрибки «Петрушки» 12. Стрибки з качалкою. 13. Гра в «Класики».
<i>Ігри-вправи на розвиток дрібної моторики</i>	1. Загвинтити гайку на болт. 2. Вирізати серветку. 3. Розвісити білизну на мотузці. 4. Закріпити кнопки на корковій дошці.
<i>Ігри-вправи на координацію рук і очей</i>	1. Відрізати відзначені смужки паперу. 2. Вирізати прості малюнки без допомоги. 3. Нагвинтити 3 гайки на болти однакового розміру. 4. Нагвинтити 3 гайки різного розміру на відповідні болти. 5. Шнурівка. 6. Обводити за пунктирною лінією великі букви. 7. З'єднати крапки в кола й чотирикутники. 8. З'єднати крапки в діагональні лінії й хрести. 9. Намалювати прості геометричні фігури (за допомогою шаблона й без нього). 10. Домалювати прості геометричні фігури до предметів. 11. Писати різні слова. 12. Домалювати відсутні деталі. 13. Розташувати на корковій дошці 12 кнопок за зразком. 14. Писати цифри. 15. Провести лінію по лабіринті. 16. Малювати просту фігуру людини без допомоги. 17. Малювати предмети однакової категорії.

⁹⁴ Ігротерапія і корекційна робота з дітьми-аутистами. URL: <http://dyvokray.org.ua/diti-z-osoblivimi-potrebami/247-igraterapija-i-korekcijsna-robot-a-z-ditmi-autistami> (дата звернення: 23.04.2020).

Ігри-вправи на розвиток пізнавальної діяльності	1. Знайти предмет, відмінний від інших. 2. Усвідомити плин доби. 3. Скласти фігуру людини. 4. Сортувати продукти харчування за їхніми властивостями. 5. Упорядкувати картинки. 6. Реагувати на питання. 7. Орієнтація на аркуші паперу.
Ігри-вправи на розвиток мовлення	1. Назвати 3 прості геометричні фігури (коло, трикутник, квадрат). 2. Назвати призначення предметів домашнього побуту. 3. Відповідати односкладовими пропозиціями на прості питання щодо часу доби. 4. Порахувати без допомоги до 5... 5. Назвати кольори. 6. Розповісти з невеликою допомогою про недавно пережиту подію. 7. Описати без допомоги 4-5 деталей картинки. 8. Правильно використати слова «учора», «сьогодні», «завтра». 9. Перелічити дні тижня.
Ігри-вправи на розвиток самобслуговування	1. Швидке вдягання. 2. Самостійне готування їжі. 3. Користування краном і душем.
Ігри-вправи на розвиток соціальних відносин	1. Виконувати домашню роботу. 2. Удосконалювання гри на уяву. «Що мені потрібно?». 4. Самостійно малювати. 5. Самостійно малювати, дотримуючись письмових вказівок. 6. Відрізняти свої речі від речей інших членів родини. 7. Відповідати на телефонний дзвінок. 8. Самостійно додержуватися письмових вказівок.

Найкращою є терапія, яка поєднує різні підходи, комбінації та способи лікування. Одним із методів в цій нозології є *сенсорна корекція*.

Організація простору для навчання, ігор та спілкування в сенсорній кімнаті, елементи якої можуть бути присутні у спеціально облаштованій в школі кімнаті релаксації.

Освітлення

У світлій сенсорній кімнаті має бути вікно для провітрювання приміщення. Але потрібно використовувати штори чи жалюзі для приглушення денного світла.

У темній сенсорній кімнаті доречним буде використання світильників та нічників.

Активні ігри та спорт

Тренажери, різного типу гойдалки розвинуть відчуття рівноваги, допоможуть зміцнити м'язи, потренувати вестибулярний апарат та посприяють фізичному розвитку дитини. А граючись у басейні з кульками, дитина не лише отримає позитивні враження, а й зможе вивчати кольори.

Меблі

Після ігор та занять можна відпочити на м'яких та зручних пуфах, ігрових диванах та кріслах мішках.

Розслаблення та релаксація

Для цього підійде темна сенсорна кімната, спрямована на розслаблення, зняття стресу та відновлення емоцій. Атмосфера має бути затишною та спокійною.

Безпека

Меблі та модульні конструкції повинні бути створенні з м'яких матеріалів, не мати гострих кутів. Всі частини легкі, міцні і компактні.

Якщо створити відповідні умови – дитині буде комфортно. Вона із задоволенням повернеться сюди знову і буде брати участь у всіх заняттях та іграх.

Сенсорні ігри допоможуть дитині краще відчутти, побачити та розпізнати світ. Зроблять це не нав'язливо і без шкоди для неї. Через гру передаються позитивні емоції, є можливість контактування та спілкування з іншими людьми. Важливу роль відіграють іграшки. З їх допомогою дитина пізнає різні відчуття: зорові (колір, розмір, форма предметів); слухові (звуки, музика); тактильні (фактура матеріалу, отвори в іграшках, шнурівки); нюхові (запах їжі, природних матеріалів); смакові (смак різних продуктів); рухові (орієнтація в просторі, рівновага).

Іграшки необхідно обирати за принципом особливостей дитини. Вони мають бути простими та безпечними, не ламатись. А якщо так сталось, то все повинно легко виправляти, коректуватися в процесі гри.

Види сенсорних ігор:

– з *кольором* (малювання фарбами на папері, камінчиках, склі дозволять задіяти не лише зорові відчуття, але й тактильні. Розфарбувати воду і таким чином вивчати кольори. А щоб було ефектніше, додати трохи мила чи шампуню і отримати кольорову піну);

– з *водою* (вода дуже позитивно впливає на емоційний стан, допомагає розслабитись. Варіантів для ігор є безліч: переливання води по різних посудинах, створення фонтану, поставивши руку під струмінь води, ігри з лійками та інші. А якщо задіяти стіл-ванну і підключити фантазію, то ванна «перетвориться» на озеро, море та й навіть океан);

– з *крупам* та іншими природними матеріалами (Такі ігри чудово розвивають дрібну моторику рук, що допоможе розвитку мови. Можна створити сенсорні коробки, де будуть задіяні не лише природні матеріали, а й улюблені іграшки дитини. Це можуть бути невеличкі машинки, фігурки

з конструктора. Дітям з аутизмом дуже подобається вирізання аплікацій, малювання на манці, піску. Під час заняття з сипучими матеріалами буде зручно використати спеціальний стіл з підсвіткою, який точно зацікавить дитину і скоротить ваш час на прибирання. А можна скористатись і простою картонною коробкою чи мискою);

– *з світлом і тінями* (використовуючи лампу, ліхтарик чи, в окремих випадках свічку, можна створити справжній театр тіней на стіні. За допомогою дзеркала погратися з сонячними зайчиками. А дзеркальна сфера точно приємно вразить молодших школярів);

– *рольові ігри* (такі ігри добре розвивають соціальні навички. Граючись, дитина не тільки уявляє себе в іншому образі, а й приміряє на себе інші відчуття та емоції. У грі можна зробити те, що страшно в реальному світі. Так, копіювання лікаря, продавця, вчителя дозволить адаптуватись до певної ситуації в соціумі. А також допоможе здружитись з іншими дітками, відтворюючи разом, наприклад, казку. Тут в пригоді стане магнітна дошка та декілька магнітів-звірят. А з будиночком можна розіграти будь яку казку)⁹⁵.

Сенсорна гра «Кольорова вода»

Мета: дати дитині нові відчуття збагаченні позитивними емоціями.

Для гри знадобиться: 4–5 (з часом кількість можна збільшити) пластикових прозорих склянок та пластикові глибокі тарілки, фарби та пензлі.

Педагог набирає у склянки воду ставить перед дитиною. Потім бере на пензлик фарбу якогось основного кольору (синій, зелений, червоний та ін.). Можна взяти фарбу кольору який любить дитина. Капає фарбу у воду або повільно опускає пензлик. Подивіться як гарно, узорами розтікається фарба у воді. Учитель коментує це емоційною фразою: «Дивись, як гарно!». Дитина може взяти у нього пензлик і спробувати зробити теж саме. Учитель коментує дії дитини: «(ім'я дитини) набравши червону фарбу і зробивши гарний узор у воді. Дивись, як гарно у тебе вийшло!». Коли у склянках вода стане брудною можна її перелити у тарілку і почати вже на темній воді робити узори (дуже гарно буде виглядати помаранчева та червона фарби на темному фоні, а сам візерунок буде більш чітким). Головне: учитель не повинен забувати емоційно коментувати те, що відбувається та наголошувати, що саме дитина робить (наголошувати на «авторстві» дії).

⁹⁵ Сенсорні ігри для корекційної роботи з дитиною-аутистом. URL: <https://inkluzia.com.ua/censorni-igri-dlya-korektsiynoyi-roboti-z-ditinou-autistom/> (дата звернення: 23.04.2020).

Сенсорна гра із звуками

Матеріали: невеликі коробочки, різні крупи (гречка, пшоно, манка горох, сочевиця, квасоля різного розміру).

Учитель розміщує крупи у різні коробочки (коробочок з однаковою крупою має бути 2). Треба потрясти коробочкою звертаючи увагу дитини на звучання, нехай вона спробує знайти коробочку, яка звучить так само.

Рухливі ігри

«Рукавички» (включення аутичних дітей у групову роботу)

Для гри потрібні вирізані з паперу рукавички, кількість пар дорівнює кількості пар учасників гри. Ведучий розкидає рукавички з однаковим орнаментом, але не розфарбовані, по приміщенню. Діти розходяться по класу. Відшукують свою «пару», відходять у куточок і за допомогою трьох олівців різного кольору намагаються якнайшвидше розфарбувати зовсім однакові рукавички.

Діти відразу бачать і розуміють доцільність своїх дій (шукають пари). Педагог спостерігає, як організують спільну роботу пари, як поділяють олівці, як при цьому домовляються. Проводити гру рекомендується в два етапи. На першому етапі діти тільки шукають парну рукавичку. Програвши подібним чином кілька разів, можна переходити до другого етапу: знайшовши пари, учасники гри розфарбовують парні рукавички.

«Друзки на ріці» (створення спокійної, довірливої атмосфери)

Учасники встають у два довгих ряди, один напроти іншого. Відстань між рядами повинна бути більше витягнутої руки. Це – Вода однієї ріки.

По ріці зараз попливуть Дружки. Перша дитина, перша Дружка, починає рух. Вона сама вирішить, як буде рухатися. Наприклад, заплюще очі і попливе прямо. А Вода плавно допоможе руками Друзці знайти дорогу. Можливо, Дружка попливе не прямо, а буде крутитися. Вода повинна і цій Друзці допомогти знайти дорогу. Може бути, Дружка, залишивши очі відкритими, буде рухатися хаотично чи колами. Вода повинна і їй допомогти. Коли Дружка проходить до кінця Ріки, вона стає поруч з останньою дитиною і чекає, поки не припливе наступна, котра встає навпроти першої. Тим самим вони складають Ріку і поступово продовжують її. Так, неспішно, Ріка буде блукати по класі, поки всі діти не пропливуть по Ріці, зображуючи Дружки.

Діти самі можуть вирішити, як вони в якості «Друзок» будуть «рухатися по Воді»: повільно чи швидко. Діти, що будуть Водою, повинні потренуватися припиняти і направляти найрізноманітніші Дружки. Аутичній дитині не обов'язково бути в ролі Дружки.

«Полювання на тигрів» (формування умінь планувати свої дії в часі)

Група учасників встає в коло. Той, що водить, виходить за коло, стає спиною до групи і починає голосно рахувати до 10. У цей час учасники передають один одному маленького іграшкового тигра. Після закінчення рахунку той, у кого знаходиться тигр, витягаючи руки вперед, закриває тигра долоньками. Інші учасники роблять те ж саме. Задача того, що водить – знайти тигра.

Як правило, аутичним дітям важко відразу включитися в гру, тому спочатку необхідно дати їм можливість поспостерігати за ходом гри зі сторони.

«Покажи ніс» (допомогти дітям відчутти й усвідомити своє тіло)

Раз, два, три, чотири, п'ять,

Починаємо ми грать.

Ви дивіться, не позіхайте

І за мною усі повторюйте,

Що я вам зараз скажу

І при цьому покажу.

Учитель, називаючи частини свого тіла, показує їх на собі, кладе на них руку. Діти повторюють за ним рухи, показуючи на названі частини тіла.

Потім учитель починає «плутати» дітей: називати одну частину тіла, а показувати іншу. Діти повинні помітити це і не повторити невірні рухи.

«Хто я?» (розвиток уявлень і уяви дитини)

Дорослий по черзі надягає на себе атрибути представників різних професій (лікар, артист, диригент, дресирувальник, міліціонер і т.д.). Дитина повинна відгадати, хто це був.

«Придумки» (навчити дітей розпізнавати різні емоції)

Дорослий просить дитину придумати невелику розповідь, орієнтуючись на картинки. Він говорить: «Я почну придумувати історію, а ти продовжиш її. До цієї історії в нас уже намальовані картинки. Наприклад, Таня вийшла в двір гуляти. Вона взяла м'яч. Настрій у неї був от такий (педагог показує на картку № 1...). Як ти думаєш, що відбулося?» «Потім Таня...» (педагог показує картку № 2...)

«Покажи по-різному» (навчити дітей розпізнавати і показувати різні відчуття і дії, ознайомити їх зі словами-антонімами)

І етап гри. Дорослий говорить:

— От я заходжу у ворота високі (і супроводжує свої слова показом), а от я заходжу у ворота... (дорослий пригинається). Які? (Дитина повинна назвати антонім до слова «високі».)

— Я несу легкий пакет (показує), а тепер я несу (показує)... Який пакет?

— Я йду повільно, а от я йду... Як?

— Я гуляю, мені спекотно. Але от подув вітер, і мені...

— Я дивлюся сумну виставу. А тепер дивлюся...

II етап гри. Усі дії виконує дитина, а дорослий коментує чи встанови правила гри, наприклад: «Якщо я скажу, що ворота високі, то ти йдеш, як звичайно, а якщо я скажу, що ворота низькі, то ти пригинаєшся тощо.

«Сонячний зайчик» (розвиток уваги й уміння орієнтуватися в просторі)

«До нас у гості прийшов Сонячний зайчик. Знайди, де він знаходиться (педагог включає ліхтарик і світить ним на стінку). А тепер зайчик буде рухатися. Запам'ятай, як він рухався, і намалюй його шлях». Дитина стежить поглядом за рухом світлової плями, а потім замальовує траєкторію шляху зайчика на папері.

Замість ліхтарика можна використовувати лазерну вказівку, а в сонячний день – дзеркальце.

Ігри за партами

Оскільки аутичні діти болісно сприймають зміну обстановки, то всі індивідуальні ігри, що зазначені вище, рекомендується проводити за партами. Крім того, для аутичних дітей (за умови, що з ними уже встановлений контакт) будуть корисні дихальні і релаксаційні вправи⁹⁶.

Якщо ігри будуть супроводжувати ритмічними віршиками-забавлянками чи дитячими піснями, дітям буде веселіше та цікавіше і це допоможе привернути їх увагу.

Гра в м'яч (розвиток крупної моторики)

Гра в м'яч може принести велике задоволення дитині. Почніть з звичайного перекочування м'яча вперед-назад. Це просте завдання розвиває важливі навички зорового стеження за об'єктами, а також формує моторні навички у міру того, як дитина рухається слідом за рухом м'яча. Інші види діяльності включають в себе: удари ногою по м'ячу, ведення м'яча, відбиття м'яча від підлоги, відбиття м'яча руками і ловлю м'яча.

⁹⁶Діти-аутисти. URL: <https://psihol.jimdofree.com/%D0%BD%D0%B0-%D0%B4%D0%BE%D0%BF%D0%> (дата звернення: 23.04.2020).

Терапевтична гра з ватою

Матеріали: Вата.

Вата є дуже ніжним і приємним на дотик матеріалом. Ігри з нею можуть справляти терапевтичну дію на дитину. Можна з дитиною нарвати вату та пограти у «сніжки», покидати шматочки до гори та подути на них і коментувати «Дивись сніг іде!». У ході ігор з ватою постійно емоційно коментуйте те, що відбувається та коментуйте дії дитини.

Символічна гра (на розвиток уяви)

Символічні ігри часто є проблемою для аутичних дітей. Багатьом з них буде легше працювати над своєю уявою, якщо подібні ігри будуть припускати рухову активність. Наприклад, бігати по кімнаті з розставленими руками – «Літаємо як літак», стрибати – «Стрибаємо як кролик» та ін⁹⁷.

При виборі ігор для дітей з аутизмом важливо:

- щоб ігри для дітей були простими і доступними, вони не мають викликати у них напруження і відштовхування;
- бажано, щоб це було щось знайоме, з чим вже грались раніше;
- розпочинати з найелементарніших ігор і переходити до складніших;
- під час заняття індивідуально підходити до кожної дитини, допомагати, підтримувати, підказувати, повторювати по декілька разів, якщо це буде потрібно⁹⁸.

Ігрові методи корекції

Широке визнання щодо корекції розвитку при аутизмі знайшов метод «*Son-Rise*» («схід сонця» чи «виховання сина»), відомий також за назвою «*Метод вибору*», який розробили Баррі та Самарія Кауфман у процесі пошуку ефективних шляхів взаємодії з власним однорічним сином.

Основна ідея методу – опора на власну мотивацію дитини. Головні зусилля спрямовано на поступове насичення зовнішніми стимулами життя аутичної дитини, послідовні заняття з якою обов'язково дають позитивні результати.

За методом «*Son-Rise*», найбільш важливий засіб, здатний підтримувати навчання й надихати дитину, – уміння дорослих подивитися на ситуацію її очима. Приєднання дорослих до стереотипної поведінки дитини дає ключ до розуміння такої поведінки. Це полегшує встановлення

⁹⁷ Давоян Є. Обдарованість дитини-аутиста: корекційно розвивальна програма. URL: http://elibrary.kdpu.edu.ua/bitstream/0564/239/1/korektsiyno-rozvivalna_programa.pdf. (дата звернення: 29.04.2020).

⁹⁸ Сенсорні ігри для корекційної роботи з дитиною-аутистом. URL: <https://inkluzia.com.ua/censorni-igri-dlya-korektsiynoyi-roboti-z-ditinou-autistom/> (дата звернення: 23.04.2020).

очного контакту, розвиває взаємодію та дає можливість долучитися до гри дитини.

Широко відомі дієві принципи методу «Son-Rise»:

– Приєднання дорослого до стереотипної поведінки дитини дає ключ до розуміння такої поведінки. Це полегшує встановлення очного контакту, розвиває взаємодію й дає можливість долучитися до гри дитини.

– Створення безпечного простору для роботи і гри, де ніщо не відвертає уваги дитини, підтримує атмосферу, найсприятливішу для навчання та розвитку.

– Підґрунтям навчання й оволодіння навичками є опора на власну мотивацію дитини.

– Навчання через гру сприяє ефективній, осмисленій взаємодії і комунікації.

– У основі навчання і освоєння навичок лежить опора на власну мотивацію дитини.

– Навчання через гру зумовлює ефективну й осмислену взаємодію та комунікацію.

– Ентузіазм і зацікавленість дорослого залучають дитину до спілкування і пробуджують у неї стійкий інтерес до взаємодії та навчання.

– Безоцінкове й оптимістичне ставлення дорослого дають дитині відчуття радості, посилюють її увагу й мотивацію протягом усієї програми.

Метод «Floortime», або «ігровий час» (буквальний переклад – час, проведений на підлозі) розробив американський дитячий психіатр Стенлі Грінспен (Stanley I. Greenspan).

Грінспен виокремлює шість стадій розвитку дитини:

- 1) інтерес до світу (досягається до трьох місяців);
- 2) прихильність (до п'яти місяців);
- 3) двостороння комунікація (до дев'яти місяців);
- 4) усвідомлення себе (до півтора років);
- 5) емоційні ідеї (до двох з половиною років);
- 6) емоційне мислення (до чотирьох років).

На думку автора методу, аутисти зазвичай не проходять усі стадії, а зупиняються на одній з них. Завдання «ігрового часу» – допомогти дитині пройти через усі стадії.

Дорослий підхоплює зацікавленість та ініціативу дитину так, начебто сам найбільше цікавився саме тим, на що дитина звертає увагу.

Якщо дитина хаотично бігає по приміщенню, дорослий може в ігровому стилі почати ловити її руками, або створювати їй перепони. Якщо дитина до чогось тягнеться, дорослий прагне допомогти їй сказати, що

вона хоче, а якщо вона бере якусь іграшку, дорослий бере подібну, щоб грати разом.

Дорослий підхоплює навіть дивну стереотипну діяльність дитини, наприклад, коли їй подобається терти якимось предметом по склу; для встановлення з нею контакту педагог (або хтось із батьків) стає поруч і теж починає терти по склу, або закриває скло, і дитина вимушена на це відреагувати – почати терти скло у іншому місці, або терти руку педагога, або терти скло по черзі з педагогом – усі ці варіанти вже будуть початком контакту.

Коли ж дитина зайнята певними маніпуляціями з предметами, то дорослий звертається до неї (начебто від імені іграшки) із запитанням або своїм коментарем. Одна з головних цілей – побудова двосторонньої комунікації.

Метод «Floortime» відрізняє від звичайної гри те, що дитина весело проводить час, а батьки (або педагоги) «працюють».

Педагог не пропонує нових ідей у грі, але розвиває ідеї дитини, а також ставить питання, видає себе нетямущим і спонукає дитину пояснювати, уточнювати, а значить, аналізувати ігрові ситуації. Тільки в тому разі, коли дитина перериває спілкування, педагог може втрутитися й запропонувати нові ідеї.

С. Грінспен радить не переривати дитину навіть якщо дитина вводить в гру агресивні мотиви. На його думку, якщо дитина таким чином виявляє себе, вона вчиться не боятися себе і своїх емоцій, а педагог допомагає їй обігравати їх і в такий спосіб керувати ними⁹⁹.

Продумана й послідовна корекційна робота, розпочата з раннього віку дитини, уможлиблює найефективніший вплив на її розвиток.

7.3. Музикотерапія. Танцювальна терапія

Музикотерапія є одним з основних засобів встановлення контакту з дитиною з аутизмом, вона допомагає дитині адаптуватися, включитися у взаємодію з оточуючими, організувати свою поведінку, підвищує настрій та мотивацію до спілкування. Також музику можна використовувати для зняття у дітей напруги та страхів¹⁰⁰.

⁹⁹ Скрипник Т. Феноменологія аутизму : монографія. Київ : Вид-во «Фенікс», 2010. С. 150–154.

¹⁰⁰ Базима Н., Семенова В. До проблеми корекції аутистичних порушень у дошкільників. *Логопедія*. 21013. № 4. С. 10.

Доречність застосування музичної терапії для дітей з аутичним типом розвитку зумовлено кількома чинниками:

1) більшість дітей з аутичним типом розвитку мають чудовий слух і особливий потяг до музики;

2) як відомо, однією з головних проблем у разі налагодження взаємодії з аутичною дитиною недостатнє зосередження та коливання її уваги, перебування на «своїй хвилі». Особливо ж підібрана музика привертає увагу й організує відносну стійкість процесу сприймання аутичної дитини;

3) властива дітям з аутичними розладами більша прихильність до предметів, ніж до людей зумовлює ефективність налагодження діалогу з ними опосередковано, наприклад, через музичні інструменти.

За вдалих музичних спроб у аутичних дітей з'являється впевненість у своїх вміннях, почуття радості і глибокого задоволення. Усі методичні прийоми музичної терапії в роботі з аутичними дітьми мають базуватися на почутті задоволення – від звуку, від інструмента у руках, від повторення вдалого ритмічного малюнку чи звуків, від самовиявлення в безпечному середовищі.

Музика здатна показати тривожній дитині з аутизмом дорогу з хаосу до порядку, слугувати засобом вираження її потреб на досяжному для неї рівні. Для цього стихійна свобода дитини має бути упорядкована, мати надійні орієнтири та надавати відчуття особистого успіху.

Головне завдання музичних занять: налагодити слухо-вокальну, слухо-рухову та зорово-рухову координацію, здатність синтезувати їх в одній діяльності.

Набуваючи музичного досвіду, дитина стає спроможною поглибити і «підключити» до контакту слухове, зорове й тактильне сприймання, а також руховий контроль і здатність оволодівати простором. Тренування процесу контролю над рухами і сприйманням – одне з великих надбань, яке можна досягнути через музичні заняття¹⁰¹.

Спеціалісти рекомендують наступні музичні твори для коригування емоцій та стану дітей з аутизмом.

Щоб зняти внутрішній конфлікт та проблеми бажано прослуховувати такі твори: Симфонію №5, до мінор, I частина, Симфонію №3, мі бемоль мажор, «Героїчна», I частина (Л. Бетховен); «Лебедине озеро», «Танець маленьких лебедів», вальс №1 (П. Чайковський).

Стимулювати діяльність, стабілізувати особистість допоможе Італійське капричіо, Концерт для фортепіано з оркестром сі бемоль мінор,

¹⁰¹ Скрипник Т. Феноменологія аутизму : монографія. Київ : Вид-во «Фенікс», 2010. С. 158.

I частина, Симфонія №6, сі мінор, «Патетична», III частина (П. Чайковський); Концерт для фортепіано з оркестром №2, до мінор, III частина (С. Рахманінов); Симфонія №3, ре мажор, «Хафнер-симфонія», частина I, Симфонія №36, до мажор (Для Лінца) (В. А. Моцарт).

Якщо є прояви психічної та соматичної втомленості, рекомендують для прослуховування «Кофейну кантату» (Й. С. Бах), «Музику на воді» (Г. Гендель).

Зменшити тривогу допоможе прослуховування таких творів як «Веселі пісні» (Ф. Шуберт), мелодійні арії з опер (Дж. Верді).

Якщо у дитини помічено депресивний стан, прослуховують: Симфонічна увертюра «Егмонт» (Л. Бетховен), Сюїта з опери «Кармен» (Ж. Бізе).

Фахівці зазначають, що для того, щоб створити у дитини з аутизмом спокійний настрій, використовують повільну музику, а швидко мажорну музику використовують для створення радісного настрою¹⁰².

Танцювальна терапія

Одним із засобів допомоги дітям з РАС є танцювально-рухова терапія (ТРТ), яка є інноваційною і посідає вагомe місце у житті, оскільки подобається дітям. Виникла у 40-х роках ХХ століття завдяки новаторським зусиллям Меріан Чейс (м. Вашингтон США). Метою ТРТ є розширення рухового діапазону дитини. Танцювальна терапія не обмежується вивченням певних рухів. Її заняття значно відрізняються від занять із певного виду танців, адже в цьому випадку педагог не презентує спеціального танцювального матеріалу, який треба вчити. Він зосереджує свою увагу на руховому репертуарі, який має та чи інша дитина. Це стає основою, на яку спиратиметься корекційно-навчальна робота.

Педагог допомагає дитині розширити руховий діапазон, працює з нею як із особистістю, що виражає себе в рухах та поведінці. Терапевт, імітуючи рухи дитини, намагається їх віддзеркалити та увійти в її емоційний стан для того, щоби зрозуміти її якнайглибше, налагодити стосунки. Віддзеркалюючи рухи дитини, терапевт пропонує дитині розширити свої рухи, спробувати рухатися в інший спосіб, розширювати звичні рухові патерни. Заняття з танцювальної терапії дозволяє дітям «побачити» одне одного, навчитися спілкуватися на різних рівнях, віднайти контакт із природою¹⁰³.

¹⁰² Застосування музикотерапії у неврології та психіатрії. URL: <http://ronmb.org.ua/articles/zastosuvannya-muzikoterapiyi-u-nevrologiyi-ta-psihiatriyi.html> (дата звернення: 29.04.2020).

¹⁰³ Базима Н., Семєнова В. До проблеми корекції аутистичних порушень у дошкільників. *Логопедія*. 21013. № 4. С. 12–13.

7.4. Ізотерапія. Пісочна терапія

Для аутичних дітей заняття з використанням арт-терапевтичних засобів – це не просто можливість виявити себе, але й спосіб соціальної адаптації.

Завдання занять «Малювання» для аутичних дітей має:

1) підняти психічний тонус дитини, створити позитивний емоційний настрій;

2) дати соціально прийнятний вихід агресивності та негативним почуттям, адже робота над малюнками і картинами – безпечний спосіб зняття напруження, зменшення страхів, агресії, жорсткості, стереотипної поведінки;

3) налагодити стосунки між дитиною і педагогом: спільна участь у художній діяльності може сприяти формуванню відносин емпатії та взаємної підтримки;

4) створити умови для розвитку мовлення;

5) розвинути відчуття внутрішнього контролю: робота над малюнками, картинами чи ліплення передбачають упорядкування кольору й форм;

6) сконцентрувати увагу на відчуттях: заняття образотворчим мистецтвом створюють багаті можливості для експериментування з кінестетичними і зоровими відчуттями в плані розвитку здатності до їх сприймання, стимуляції розвитку сенсомоторних умінь і просторової орієнтації;

7) підвищити самооцінку та адаптаційні здібності до повсякденного життя. Одне з наслідків удалого малювання – відчуття задоволення, яке виникає внаслідок виявлення прихованих талантів і розвитку;

8) отримати матеріал для інтерпретації та діагностичних висновків;

9) розвинути художні здібності.

Процес малювання вимагає узгодженої участі багатьох психічних функцій і завдяки цьому розвиває чуттєво-рухову координацію. Саме тому науковці схильні розглядати такі заняття з дітьми як один зі шляхів гармонізації психіки дитини.

На початку занять діти пізнають властивості різних матеріалів. Основне при цьому є стан задоволення від використання самих матеріалів. Заняття спрямовано на вивільнення творчої енергії дітей.

В ізостудії можливі такі види роботи: малювання фломастерами, олівцями, восковою та звичайною крейдою; акварельними, гуашевими, масляними, акриловими фарбами. Варто навчати дітей певним технічним

прийомам, наприклад, проводити пензликом лінію, а не просто зафарбовувати аркуш паперу. Деякі діти повністю концентруються на цій роботі й роблять її дуже повільно, а деякі все роблять швидко. У такому разі можна сказати, що на цьому занятті будемо працювати тільки з одним аркушем паперу. А коли дитина закінчуватиме свою роботу, можна їй запропонувати ще раз подивитися на неї, просушити, показати іншим. Варто також провадити виставку робіт, зроблених дітьми на заняттях¹⁰⁴.

Одним з найбільш дієвих ігрових методів арт-терапії фахівці вважають спільне малювання, в ході якого дорослий разом з дитиною малює різноманітні предмети, ситуації з життя дитини та її сім'ї, різноманітні сюжети зі світу людей та природи. Таке малювання обов'язково супроводжується емоційними коментарями. Доречно наголосити на тому, що використання спільного малювання під час корекційних занять можливе лише після налагодження емоційного контакту між дитиною із РАС та дорослим¹⁰⁵.

Малювання на тему «Мій страх» (подолання страхів)

Дитину просять подумати, чого вона найбільше боїться, й намалювати свій страх. Це може бути абстрактний малюнок або зображення конкретного об'єкта страху.

Коли виконання малюнку закінчено, дитина коротко пояснює, чого вона боїться, що вона зобразила. Після цього її просять розірвати аркуш із малюнком на дрібні шматочки й повідомляють, що тепер вона перемогла свій страх, що її тривоги більше не існує.

Малювання з теми «Чарівні люстерка»

Дитині пропонується намалювати себе у трьох дзеркалах, але не простих, чарівних: у першому – маленьким та переляканим; у другому – великим та веселим; у третьому – сильним, який нічого не боїться.

Після задаються питання: яка людина найпривабливіша? На кого ти зараз схожий? У яке дзеркало ти частіше дивишся?¹⁰⁶

Вільне малювання

Необхідні матеріали: фарби, олівці, фломастери, пастель (краще, щоб дитина сама обрала якими матеріалами їй хотілось би зробити малюнок), ватман А1 формату (раніше дитина могла малювати на невеликих аркушах

¹⁰⁴ Скрипник Т. Феноменологія аутизму : монографія. Київ : Вид-во «Фенікс», 2010. С. 159–160.

¹⁰⁵ Рибак Ю., Мурашук О. Сучасні психолого-педагогічні технології роботи з дітьми із розладами спектру аутизму. *Науковий часопис імені М. П. Драгоманова. Спеціальна психологія*. 2012. Випуск 21. С. 411.

¹⁰⁶Ігротерапія і корекційна робота з дітьми-аутистами. URL: <http://dyvokray.org.ua/diti-z-osoblivimi-potrebamii/247-igroterapija-i-korekcijna-robita-z-ditmi-autistami> (дата звернення: 23.04.2020).

і тому великий формат може викликати нові емоційні відчуття). У вільному малюванні дитина може виражати себе та свій емоційний стан. Сам процес малювання приносить задоволення та позитивні емоції. Тут дитина виступає «автором», завдання вчителя наголошувати на цьому, та коментувати емоційні прояви.

Доповнення простих малюнків та малювання по контуру

Така вправа допоможе розвитку координації рук і очей.

Обладнання: папір, олівці, фломастери. Учителю необхідно приготувати декілька простих малюнків предметів які дитина добре знає. У кожному з малюнків необхідно не домалювати певну важливу частину. Починати вправу краще з того, що вчитель вказівним пальцем дитини обводить малюнок по контуру. Коли підійдете до відсутньої деталі педагог каже: «Тут чогось не вистачає!». Він допомагає дитині домалювати відсутню деталь. З часом дитина зможе самостійно домальовувати відсутні частини.

Також можна запропонувати дитині наступне: на аркуші паперу, крапками зображений контур певного предмету, нехай вона спробує обвести крапки і впізнати зображення.

Спільне малювання

Обладнання: ватман, олівці, фарби, фломастери, пензлики, пастель.

Учитель разом з дитиною зображує різні предмети, ситуації з життя дитини та ін. Малювання супроводжується емоційним коментарем. Спільне малювання дає нові можливості у ознайомленні дитини-аутиста з навколишнім світом, допомагає розвитку комунікацію так як дитина у ході малювання взаємодіє з дорослим. Розпочинати спільне малювання слід з предметів, які є значущими для дитини супроводжуючи зображення емоційним коментарем. Потім коли дитина «насититься» стереотипним малюнком потрібно вводити нові елементи (можна для початку змінити матеріал малювання, наприклад олівці на фарби). Поступово долучати дитину до роботи (якщо вона відразу не малювала з вами). Педагог може запропонувати їй обирати матеріал малювання. Потім учитель може запропонувати домалювати якусь деталь. Згодом слід почати вводити сюжет. Зображуваний предмет тепер розміщується у середні сюжету. Поступово потрібно розширяти сюжет, вводячи нові деталі (давати дитині нові уявлення про навколишній світ). Далі можна перенести отримані знання в інші ситуації (програти сюжет іграшками).

Малювання пальцями

Обладнання: пальчикові фарби, пастель, дрібні крупи, пісок, борошно.

Малювання пальцями буде сприяти розвитку координації рук та очей. Учитель насипає борошно у тарілку або невисоку коробку, бере вказівний палець дитини і робить ним на борошні лінію. З часом зменшує контроль над пальцем дитини. У ході занять емоційно коментує те що відбувається, наголошує на «авторській» дії дитини.

Малювання фігури людини

Обладнання: папір, олівці, фломастери, кольоровий папір.

Учитель сідає поруч з дитиною, кладе перед нею та перед собою папір. Каже: «Дивись як ми малюємо голову!» та намалюйте на аркуші паперу коло. Якщо у дитини не виходить він допомагає їй. Так само малюють інші частини. Педагог продовжує емоційно коментувати дії дитини¹⁰⁷.

Пісочна терапія

Робота з піском в контексті арт-терапії – це невербальна форма психотерапії. Але, незважаючи на «невербальність» цього виду терапії, за правильної позиції терапевта через пісок можна налагодити справжнє спілкування з дитиною.

Поняття «пісочна терапія» було запропоновано К. Юнгом, психотерапевтом, засновником аналітичної психотерапії та описано представниками юнгіанської школи (Е. Вейнріб Д. Калфф, Е. Нойман та інші). Основний її принцип полягає у використанні піску, води і спеціальних атрибутів (дерев'яного ящика чітко визначеного розміру – пісочниці та набору дрібних іграшок). Кожного разу при контакті з піском відбувається своєрідне занурення у безсвідоме. М. Ловенфельд розглядала піскову психотерапію як символічну гру, що створює комунікацію між свідомим і несвідомим. Покращення функціонального стану емоційної та особистісної сфер людини відбувається саме за рахунок встановлення зв'язку між свідомим і безсвідомим у символічній формі, що дозволяє торкнутися найглибших переживань.

Доведено, що пісок і вода, як природні матеріали, наділені унікальними властивостями і здатні викликати образи певного характеру, якими не наділені ні один з матеріалів, які застосовуються в арт-терапії.

Дітям зазвичай складно самостійно створювати картини з піску, особливо – дітям з аутистичними порушеннями. Вони не можуть, як діти, що розвиваються нормально, починати спонтанно будувати міста і башти,

¹⁰⁷ Давоян Є. Обдарованість дитини-аутиста: корекційно розвивальна програма. URL: http://elibrary.kdpu.edu.ua/bitstream/0564/239/1/korektsiyno-rozvivalna_programa.pdf. (дата звернення: 29.04.2020).

привносити в картини іграшки. Всьому цьому їх необхідно навчати, адже якщо таких дітей залишити самих біля пісочниці, то велика частина піску виявиться на підлозі, в роті або у волоссі дітей.

При застосуванні піскової терапії у роботі з аутичними дітьми необхідно дати дитині можливість відчутти пісок на дотик, покопати його, пропустити крізь пальці, показати властивості сухого і мокрого піску, показати як виглядає суміш піску і води і пояснити, що з неї виліпити нічого не вийде, якщо не використати рівномірну кількість води та піску. Також для гри з піском можна використовувати сюжетні іграшки і необхідно усі дії супроводжувати мовленням. Терапія піском сприяє розвитку комунікативних та соціальних навичок, емоційної сфери, розвитку сенсомоторних навичок, розвитку мовлення¹⁰⁸.

Метод піскової психотерапії найефективніше справляється із вимогами до створення безпечного комунікативного середовища для дитини з особливими освітніми потребами, оскільки спрямований на активізацію самозцілюючих функцій психіки, на екстеріоризацію несвідомого через використання символів та базових елементів. Пісочниця, будучи своєрідним «контейнером», що витримує усі позитивні і негативні афективні переживання дитини, впливає на формування відчуття безпеки і довіри на емоційному рівні¹⁰⁹.

Під час роботи з піском особливо задіюється тактильна чутливість, «мануальний інтелект» дитини: використання піску як матеріалу образотворчої роботи передбачає певний «діалог» рук з піском і водою, створення конкретних візуальних образів-продуктів творчої діяльності.

У пісковій терапії можна застосовувати такі дії: пересипання піску, переливання води; зволоження піску, замішування «тіста»; ліплення з піску; виливання формочок; відбиття ручок, ніжок; закопування ручок, ніжок; створення картин з використанням предметів; розігрування гри «Свято з чаєм і тортом».

Отже, робота з піском як оригінальний різновид арт-терапії створює умови для зняття внутрішньої напруги в аутичній дитини, активізує її уяву, сприяє доланню звички стереотипно відтворювати ті самі послідовності тощо¹¹⁰.

¹⁰⁸ Базима Н., Семенова В. До проблеми корекції аутистичних порушень у дошкільників. *Логопедія*. 21013. № 4. С. 11–12.

¹⁰⁹ Рибченко Л. Застосування корекційних технологій в роботі з дітьми із аутизмом. *Науковий часопис*. 2017. Вип. 34. С. 84.

¹¹⁰ Скрипник Т. Феноменологія аутизму : монографія. Київ : Вид-во «Фенікс», 2010. С. 161–162.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Які характерні особливості малоконтактних дітей?
2. Назвіть специфічні правила взаємодії з аутичними учнями.
3. Запропонуйте практичні рекомендації щодо розвитку мовленнєво-комунікативної та когнітивної сфер дітей з аутистичним синдромом.
4. Які Ви знаєте педагогічні прийоми технології «Створення ситуації успіху»?
5. У чому виявляється своєрідний характер ігрової діяльності при аутизмі?
6. Які програми слід використовувати у роботі з аутичними дітьми?
7. Опишіть, як має бути облаштований простір для навчання, ігор та спілкування в сенсорній кімнаті?
8. Назвіть види сенсорних ігор.
9. Запропонуйте 3 рухливих гри для аутичних дітей.
10. Які є ігрові методи корекції розвитку при аутизмі?
11. Якими чинниками зумовлено використання музичної терапії для дітей з аутичним типом розвитку?
12. Які твори варто прослуховувати, щоб зняти внутрішній конфлікт та проблеми?
13. Які завдання занять з малювання для аутичних дітей?
14. Які дії можна застосовувати у пісковій терапії?
15. У чому користь танцювальної терапії для дітей з аутизмом?

Рекомендовані джерела

1. Андруник В., Шестакевич Т., Пасічник В., Кунанець Н. Інформаційні технології навчання дітей з аутизмом. URL: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/44550/2/2018n901_Andrunyk_VInformation_technology_for_76-88.pdf (дата звернення: 21.05.2020).
2. Базима Н., Семенова В. До проблеми корекції аутистичних порушень у дошкільників. *Логопедія*. 21013. № 4. С. 8–13.
3. Байда Л. Школа для кожного : навч. посіб. Київ, 2015. 60 с.
4. Давоян Є. Обдарованість дитини-аутиста: корекційно розвивальна програма. URL: http://elibrary.kdpu.edu.ua/bitstream/0564/239/1/korektsiyno-rozvivalna_programa.pdf (дата звернення: 29.04.2020).
5. Діти-аутисти. URL: <https://psihol.jimdofree.com/%D0%BD%D0> (дата звернення: 23.04.2020).
6. Застосування музикотерапії у неврології та психіатрії. URL: <http://ronmb.org.ua/articles/zastosuvannya-muzikoterapiyi-u-nevrologiyi-ta-psihiatriyi.html> (дата звернення: 29.04.2020).
7. Ігротерапія і корекційна робота з дітьми-аутистами. URL: <http://dyvokray.org.ua/diti-z-osoblivimi-potrebami/247-igroterapija-i-korekciyna-robot-a-z-ditmi-autistami> (дата звернення: 29.04.2020).
8. Колупаєва А. Путівник для батьків дітей з особливими освітніми потребами : навч.-метод. посіб. Київ : ТОВ ВПЦ «Літопис –ХХ», 2010. 363 с.
9. Колупаєва А., Савчук Л. Діти з особливими потребами та організація їх навчання. Київ : Видавнича група «АТОПОЛ», 2011. 274 с.
10. Нагорна О. Особливості корекційно-виховної роботи з дітьми з особливими освітніми потребами : навч.-метод. посіб. Рівне, 2016. 141 с.

11. Порошенко М. Організаційно-методичні засади діяльності інклюзивно-ресурсних центрів: навчально-методичний посібник. Київ, 2018. 252 с.
12. Рибак Ю., Мурашук О. Сучасні психолого-педагогічні технології роботи з дітьми із розладами спектру аутизму. *Науковий часопис імені М. П. Драгоманова. Спеціальна психологія*. 2012. Випуск 21. С. 409–412.
13. Рибченко Л. Застосування корекційних технологій в роботі з дітьми із аутизмом. *Науковий часопис*. 2017. Вип. 34. С. 79–85.
14. Сенсорні ігри для корекційної роботи з дитиною-аутистом. URL: <https://inkluzia.com.ua/censorni-igri-dlya-korektsiynoyi-roboti-z-ditinou-autistom/> (дата звернення: 23.04.2020).
15. Седнева В. Основи корекційної роботи з учнями, які мають особливості психофізичного розвитку : метод. рекомендації. Миколаїв : ОШПО, 2011. 36 с.
16. Скрипник Т. Технології психолого-педагогічного супроводу дітей з аутизмом в освітньому просторі : навч.-наоч. посіб. Київ : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2015. 56 с.
17. Скрипник Т. Феноменологія аутизму : монографія. Київ : Видавництво «Фенікс», 2010. 320 с.
18. Тур М. Каністерапія як засіб реабілітації дітей і дорослих з порушеннями психічного та інтелектуального розвитку. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/11724/1/90.pdf>. (дата звернення: 24.04.2020).
19. Федій О. Естетотерапія: навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 256 с.
20. Янкович О., Беднарик Ю., Анджесвська А. Освітні технології сучасних навчальних закладів : навч.-метод. посіб. Тернопіль : ТНПУ ім В. Гнатюка, 2015. 212 с.

ТЕМА 8

ОСНОВНІ ТА ДОПОМІЖНІ ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ ДІТЕЙ ІЗ ЗАТРИМКОЮ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ (ЗПР)

8.1. Специфіка роботи з дітьми із затримкою психічного розвитку

8.2. Ігротерапія у роботі з дітьми із затримкою психічного розвитку

8.3. Музикотерапія. Ізотерапія

8.4. Ейдотехнології у корекційній роботі з дітьми із затримкою психічного розвитку

8.5. Казкотерапія як ефективний метод роботи з дітьми із затримкою психічного розвитку

Запитання і завдання для самоконтролю

Рекомендовані джерела

8.1. Специфіка роботи з дітьми із затримкою психічного розвитку

Затримка психічного розвитку (ЗПР) – це порушення нормального темпу психічного розвитку, в результаті чого дитина, яка досягла шкільного віку, продовжує залишатися в колі дошкільних, ігрових інтересів. При ЗПР діти не можуть включатися в шкільну діяльність, сприймати шкільні завдання і виконувати їх. Вони ведуть себе в класі так, як в умовах гри в групі дитячого садка або в сім'ї.

Рекомендації вчителю щодо здійснення корекційної навчальної та виховної роботи:

– допомагайте дітям з ЗПР оволодіти різноманітними знаннями про навколишній світ, розвивайте в них спостереження і досвід практичного навчання,

– формуйте вміння самостійно добувати знання і користуватися ними;

– акцентуйте увагу на розвиток спостережливості, формуванні навичок і вмінь самостійно оволодівати знаннями та користуватись ними;

– шукайте такі види завдань, які максимально стимулюють активність дитини;

– виявляйте прогалини у знаннях з метою їх поступового заповнення, аби не допустити посилення відставання від інших учнів;

– створюйте атмосферу позитивного і дружнього ставлення до дитини у колективі;

– адаптуйте завдання з урахуванням особливих освітніх потреб дитини;

- використовуйте поетапну інструкцію, додавайте письмові інструкції до завдання, формуйте в собі вміння планувати свою діяльність, поступово підвищуйте темп роботи дитини;
- проводьте лікувально-оздоровчі заходи;
- міняйте види діяльності на уроці з метою відпочинку;
- здійснюйте індивідуальний підхід, індивідуальну допомогу;
- давайте завдання з опорою на зразки;
- проводьте доступніший інструктаж щодо виконання завдань;
- для закріплення нового матеріалу давайте багаторазові вказівки і вправи;
- проводьте динамічне спостереження за просуванням кожної дитини;
- під час навчання дитини звертайте увагу на стан різних сторін її психічної діяльності: пам'яті, уваги, мислення, мовлення, темпу роботи, вміння поборювати перешкоди;
- у разі необхідності учень повинен відвідувати логопедичні заняття;
- проводьте індивідуальні корекційні заняття, на заняттях використовуйте різноманітні види практичної діяльності¹¹¹;
- подавайте зміст навчального матеріалу невеликими частинами, використовуючи мультисенсорний підхід (слуховий, візуальний, маніпуляційний). Якомога більше повторюйте та закріплюйте вивчене;
- заохочуйте учня, підтримуйте позитивну мотивацію до навчання;
- дещо сповільніть темп навчання, зважаючи на знижені психічну витривалість і розумову працездатність учня. Будьте терплячими, якщо учневі необхідно пояснити чи показати щось багаторазово. Віднайдіть оптимальний варіант взаємодії з ним (поясніть новий матеріал до уроку, на занятті дайте письмовий тезовий план, алгоритм дій тощо);
- розчленовуйте завдання на окремі невеликі частини. Якщо необхідно – складайте письмовий алгоритм поетапного виконання завдання. Усні інструкції давайте по одній, доки учень не навчиться утримувати у пам'яті одразу кілька;
- практикуйте прикладне застосування набутих учнем знань;
- спільно з учнем покроково аналізуйте виконання завдання;
- урізноманітнюйте навчальну діяльність, однак, забезпечуйте плавний перехід від одних видів діяльності до інших;

¹¹¹ Седнева В. Основи корекційної роботи з учнями, які мають особливості психофізичного розвитку : метод. рекомен. Миколаїв : ОППО, 2011. С. 17–18.

– завдання мають відповідати можливостям учнів та виключати відчуття стійких невдач;

– надавайте учням достатньо часу для виконання завдання та практичного застосування нових умінь і навичок, водночас, надто тривале виконання однієї справи може стомити його;

– не перекладайте подолання проблем у навчанні виключно на батьків. Допомагайте їм усвідомлювати найменші успіхи учня та закріплювати їх. Учні з труднощами у навчанні потребують не авторитарних підходів у сімейних стосунках, а виваженого, доброзичливого ставлення до дитини;

– подолання труднощів у навчанні – це результат спільної тривалої та копіткої роботи педагогів, психологів, батьків і навіть терапевтів¹¹².

Загальні рекомендації щодо розвитку мовленнєво-комунікативної сфери:

– мовленнєве або невербальне схвалення (усмішка, аплодування, похвала тощо); фізичний контакт (дотик до плеча, потиск руки, обійми тощо); забезпечення доступу до улюблених занять; нагороди тощо;

– мотивація дитини до розповіді про побачене на прогулянці, в парку, на вулиці, що сприятиме розвитку зв'язного мовлення; навчання говорити виразно, дослухатися, як говорять дорослі; під час читання оповідання (казки) створення правдивої картини сюжету (хвилювання дівчинки, яка заблукала в лісі, радість зайчика, котрий знайшов свою маму тощо), що викликатиме у дитини відповідні почуття й безпосередньо впливатиме на її мовленнєвий та емоційний розвиток;

– пояснення виконання завдання на схожих зразках з використанням наочного матеріалу; демонстрування зразків дії або відповідей з метою формування навичок відповіді за аналогією; надання вибору дії (відповіді з 2-3 варіантів); виконання завдання разом з дитиною;

– використання коротких, чітких і зрозумілих коментарів стосовно всього, що відбувається з дитиною та навколо неї в момент взаємодії. Мета таких коментарів – покращення орієнтування дитини в навколишньому середовищі, формування зв'язку між об'єктами, діями і їх вербальним позначенням, формування та активація мовленнєвої активності.

¹¹² Колупаєва А., Савчук Л. Діти з особливими потребами та організація їх навчання. Київ : Видавнича група «АТОПОЛЬ», 2011. С. 41–42.

Загальні рекомендації щодо розвитку когнітивної сфери:

– проводити заняття з розвитку всіх видів сприймання, особливо зорового та слухового, на базі яких розвиваються вищі психічні функції. Так збагачуються різноманітні знання про навколишній світ і розуміння зв'язків між предметами та явищами, розвивається мислення й мовлення дітей;

– під час навчання необхідно розвивати працездатність, уміння зосереджувати увагу та цілеспрямовано працювати: ставити перед собою мету, усвідомлювати способи її досягнення, адекватно оцінювати результати;

– доцільно розвивати навчальну мотивацію, бажання вчитися, віру дитини у власні можливості;

– розвивати пізнавальну діяльність. Спеціально вчити розрізняти та називати колір, форму, розмір предметів, їх розташування у просторі, застосовувати ці знання практично; виділяти та пояснювати просторові відношення між предметами, використовувати це у практичній діяльності;

– формувати вміння орієнтуватися в сторонах предметів, які знаходяться перед дитиною – визначати орієнтири на аркуші паперу, в альбомі; вміти знаходити верх і низ, правий і лівий бік тощо. Розуміння просторових відношень впливає і на мовленнєвий розвиток дитини;

– формувати вміння працювати за інструкцією, послідовно виконувати завдання. Таку роботу можна проводити під час конструювання, малювання. Разом з дитиною слід аналізувати зразок, визначити послідовність складання конструкції, здійснення окремих дій малювання. Для розвитку дитини із ЗПР корисні заняття ліпленням. Виготовлення навіть простих фігурок з пластиліну чи глини потребує узгоджених рухів і актів сприймання, аналізу зразка за різними ознаками та відтворення цих ознак у виробі. Крім того, робота з пластичним матеріалом розвиває дрібні рухи кисті руки, що позитивно впливає не тільки на вдосконалення рухових функцій, а й на інші функції, зокрема, мовлення.

Загальні рекомендації щодо розвитку емоційно-вольової сфери:

– похвала, підтримка, надання допомоги, створення психологічного комфорту дають змогу дитині повною мірою реалізувати свій потенціал;

– підтримка найменших позитивних проявів у навчанні, спілкуванні, поведінці;

– створення умов, за яких проблеми психічного розвитку дитини не перешкоджають досягненням у навчанні;

– виявлення сильних сторін, здібностей дитини і використання їх для компенсації порушень розвитку;

– допомога у побудові взаємин з однолітками;

– моделювання ситуацій, у яких дитина здобуває позитивний досвід адекватних емоційних реакцій, дотримання норм поведінки тощо¹¹³.

Важливо, щоб батьки дитини з ЗПР стали активними учасниками корекційно-розвивального процесу, повірили в можливості своєї дитини і позитивний результат корекційної роботи.

Для вчителя класу, вихователя групи повинні стати правилами: відвідування сім'ї дитини, спостереження за нею в домашніх умовах, спілкування і взаємодія з батьками вдома.

8.2. Ігротерапія у роботі з дітьми із затримкою психічного розвитку

У дітей із затримкою психічного розвитку ігрова діяльність відстає у розвитку. Тривалий час дитина затримується на діях з предметами, а рольові ігри засвоює значно повільніше і недостатньо продуктивно. Рольові ігри у неї досить одноманітні за змістом і мало розгорнуті за сюжетом. Якщо ж дитина починає гру зі своїми ровесниками, то під час розгортання сюжету швидко «зісковзує» з відведеної їй ролі, порушуючи правила, а отже і саму гру. Тому діти її або не беруть у гру, або відводять другорядні ролі. Неспроможність дитини дотримуватися правил гри часто пов'язана з хворобливою розгальмованістю. Розгальмованій дитині дуже важко зосередитися, виконувати необхідні дії у заданій послідовності, утримуватися від зайвих дій, або чергувати їх, відповідно до сюжету гри. Пасивна, загальмована дитина уникає колективних ігор. Тому й ігри такої дитини стереотипні (часто це лише маніпулювання предметами).

Зважаючи на знижену активність дитини із затримкою психічного розвитку, ініціативу щодо організації гри має перебрати на себе дорослий – він придумує сюжет гри. До того ж, завдання дорослого полягає у стимулюванні активності дитини, як під час підготовки, так і у процесі гри. Для того, щоб дитина успішно виконувала призначену їй роль, вона має добре уявляти сюжет гри. Зважаючи на обмежений рівень уявлень дитини про навколишню дійсність, взаємини між людьми, це їй зробити важко.

¹¹³ Порошенко М. Організаційно-методичні засади діяльності інклюзивно-ресурсних центрів : навч.-метод. посіб. Київ, 2018. С. 186–188.

Тому, коли дорослий запропонував дитині гратися, наприклад, у гру «Продуктовий магазин», то перед початком гри такий магазин обов'язково слід відвідати, звернути увагу дитини на те, що там робить продавець, касир, як поведуться покупці. Нехай дитина сама заплатить гроші й отримає покупку. Дорогою додому потрібно ще раз поговорити про те, що відбувається у магазині, а прийшовши додому, почати гру. Домовляючись з дитиною, хто яку роль виконуватиме, що буде «грошима» і «чеками», а що «продуктами», дорослий стимулює її активність, спонукає виявляти ініціативу.

Так само можна гратися «в аптеку», «пошту» чи «поліклініку», попередньо їх відвідавши. Ці ігри не лише збагачують знання та уявлення дитини про навколишній світ, а й готують до життя у суспільстві. До того ж, під час гри у дитини виробляється вміння дотримуватися певних правил – виконувати дії у заданій послідовності, утримуватися від зайвих дій, чергувати їх відповідно до правил. Ці компоненти довільної поведінки у дітей із ЗПР дуже часто недорозвинені¹¹⁴.

Таблиця 24

Ігри у роботі з дітьми із затримкою психічного розвитку¹¹⁵

Гра «Закрий!»	Мета: вчити сприймати, порівнювати, виділяти предмети схожі та відмінні за формою. Матеріал: дві баночки контрастного розміру, маленькі та великі кульки (кришечки). Хід: Показати дитині дві баночки, вказати, що одна баночка велика, а друга – маленька. Потім продемонструвати маленькі і великі кульки. Великі кульки потрібно зібрати у велику баночку, а маленькі – в маленьку (показ). Після виконання завдання попросити закрити баночки відповідними кришечками.
Гра «Де звучить?»	Мета: розвиток зорової і слухової уваги, навичок орієнтування у просторі. Матеріал: будь-яка іграшка, яка створює звук. Хід: Показати іграшку дитині. Поторохтїть іграшкою, щоб дитина звернула на неї увагу, а потім іграшка відводиться в сторону і знову торохтїть. Дитина із закритими очима повинна вказати напрям звідки іде звук. Гра повторюється 2–3 рази.
Гра «Хто як говорить?»	Мета: спонукати дитину повторювати звуконаслідувальні слова. Матеріал: іграшки добре відомих дитині тварин або їх зображення. Хід: Показати дитині по черзі іграшки, назвати їх. Запитати: Як говорить котик? (мяу-мяу). Собака? (гав-гав) тощо.
Гра «Прищепки»	Мета: корекція дрібної моторики пальців. Матеріал: прищепки, аркуш картону/лінійка/мотузка, силуети

¹¹⁴ Гра дитини із затримкою психічного розвитку. URL: <https://sadmria14.jimdofree.com> (дата звернення: 30.04.2020).

¹¹⁵ Розвивальні ігри та вправи для дітей із затримкою психічного розвитку. URL: <http://kirc.kupyansk-rada.gov.ua/info/page/16913> (дата звернення: 30.04.2020).

	одягу. Хід: Прищепки в грі використовуються як тренажер для пальчиків. Вирізати з паперу декілька силуетів різного одягу (кофтинка, спідниця, шкарпетки, сорочка та ін.). Попросити дитину допомогти Вам розвісити білизну на мотузку за допомогою прищіпок. Якщо у Вас немає часу виготовити силуети – можна прищіпки чіпляти на міцний аркуш паперу чи широку лінійку.
Гра «Оплески»	Мета: розвиток фонематичного сприйняття. Хід: Дитина має плеснути в долоні стільки разів, скільки предметів знаходиться на столі; Дорослий повільно ритмічно плескає в долоні – дитина повинна відтворити кількість оплесків. Примітка: спочатку кількість предметів та оплесків має не перевищувати 3. З часом кількість і темп оплесків збільшується.
Гра «Збери фігуру»	Мета: удосконалити вміння розташовувати предмети в спадаючому за величиною порядку; правильно називати деталі за величиною (великий, менший, найменший). Матеріал: вирізані з картону/паперу частини сніговика, ялинки. Хід: Розкласти перед дитиною деталі сніговика. Запропонувати зібрати його, починаючи з найбільшого круга.
Гра «Весела пташка»	Мета: закріпити знання про розташування предметів в просторі; розуміння та вживання простих прийменників в, на, під, за. Матеріал: дві іграшки-пташки, іграшкові меблі (шафа, стіл, стілець). Хід: а) Дві пташки, Ваша і дитини, літають. Дитина повторює дії за Вами. б) Ви говорите, куди полетіла пташка – вгору, вниз, а дитина виконує дію. в) Дія навпаки: «А зараз пташка літатиме, а ти скажеш, куди вона полетіла». г) Запропонуйте заховати пташку за шафу, в шафу, посадити на стіл, стілець, під стілець і т. д.
Гра «Хто більше побачить?»	Запропонувати дітям уважно розглянути картинку і перелічити, що вони бачать на ній.
Гра «Знайдіть помилку»	У цієї гри багато варіантів, які пропонуються відповідно до класу: – знайти фігуру, яку поклали не на своє місце. Викладається декілька видів карток, підібраних за певними геометричними фігурами, проте серед трикутників лежить квадрат, між ромбами — прямокутник тощо; – сказати, що неправильно. Пропонують кілька думок, частина з яких — алогічні; – прочитати пропозиції і знайти помилкові думки. (Наприклад: заєць уміє літати; взимку холодно; на сосні вирости червоні яблука; у собаки народилися телята тощо).
Гра «Фігури»	Зображені фігури 3– 4 видів (трикутник, коло, квадрат, ромб). Усього 5–10 рядів по 10 фігур у кожному ряді. Фігури в ряду розташовані довільно. Потрібно: розкласти фігури, як показано на зразку; розставити значки тільки у квадратах і трикутниках; поставити значки в ромбах і підкреслити всі квадрати.
Гра «Предмети»	Дається таблиця з предметами 5–10 рядів по 8 у кожному. Предмети розташовані довільно. Потрібно: – викреслити всі гриби; – викреслити всі м'ячики;

	– викреслити всі ялинки червоним олівцем, а м'ячки — синім – викреслити всі м'ячки і підкреслити ялинки.
Гра «Відгадай і намалюй»	На дотик відгадати фігури, що знаходяться в мішечку (пласкі, з картону або фанери), назвати їх, а потім намалювати. Розкласти геометричні фігурки, однакові з тими, що лежать у мішечку. Ви покажете будь-яку фігуру і просите дістати з мішечка таку ж.

8.3. Музикотерапія. Ізотерапія

Музика – специфічне художнє відображення об'єктивної дійсності, що має важливе значення для розвитку дитини із затримкою психічного розвитку, її морально-естетичного виховання та підвищує рівень сформованості соціально-педагогічної підтримки. Музика має викликати в дитині визначену вібрацію, яка стимулює певну психологічну реакцію.

В своїх працях американський вчений К. Фопель указує, що музична стимуляція підвищує лабільність зорового аналізатора, покращує пам'ять, оживляє умовні рефлексії, а значить і підвищується рівень сформованості соціально-педагогічної підтримки дитини.

Прослуховування музики має стимулювати молодшого школяра із затримкою психічного розвитку до створення власного творчого продукту, тому що це пов'язано безпосередньо з емоційно-образною сферою. Музика має відповідати вже наявному настрою або здатна змінювати його в позитивний бік.

Сучасний науковець Л. Куненко стверджує, що саме музика В. Моцарта сприяє покращанню пам'яті, підвищує інтелектуальний індекс, підсилює творчі процеси у дітей. За припущенням дослідника, цей феномен пояснюється тим, що початок творчої діяльності В. Моцарта як композитора припадає на вік шести років, тому його музика ідентична природному репертуарові просторово-часових фігур раннього головного мозку. Тобто саме вона позитивно впливає на функціонування дитячої розумової діяльності та всього організму в цілому.

Музично-ритмічна діяльність зміцнює та вдосконалює руховий апарат дитини, формує точність, ритмічність рухів, сприяє вдосконаленню просторових уявлень. Музичний ритм регулює діяльність нервової системи, викликає рефлекторне засвоєння ритму життєдіяльності організму, створює бадьорий настрій, виховує активну увагу¹¹⁶.

Ізотерапія – це терапія образотворчою діяльністю, в першу чергу малюванням, яка використовується для психологічної корекції

¹¹⁶ Лисенкова І. Використання арт-терапевтичних методик у роботі з дітьми передшкільного віку із затримкою психічного розвитку. *Наука і освіта*. 2013. № 3. С. 96.

психосоматичних порушень у дітей з проблемами в навчанні та соціальною адаптацією¹¹⁷.

Арт-терапевтичні методики дозволяють створити оптимально сприятливі для дитини із ЗПР ситуації спілкування і вмотивувати її до комунікації.

Використання ізотерапевтичної методики забезпечує розвиток чуттєво-рухової координації, що стимулює узгодження міжпівкулевої взаємодії. Під час малювання активізується діяльність обох півкуль, завдяки яким функціонує конкретно-образне мислення та абстрактно-логічне. Малювання не просто сприяє розвитку зору, рухової координації, мовлення, мислення, але й узгоджує їх взаємодію.

Фахівці вважають малювання дієвим засобом зняття напруги, за рахунок повернення до примітивних форм функціонування і задоволення несвідомих бажань. Здійснюється це шляхом свідомої творчої діяльності і відбувається в процесі сублімації через вираз у символічному виді внутрішніх конфліктів і неусвідомлених прагнень.

Ізотерапія представлена комплексом малюнкових технік, зокрема хаотичний малюнок (каракулі, плями), діагностичний (домалюй картинку), сюжетний (наприклад, техніка «Моя сім'я»), тематичний («Ким я хочу бути у майбутньому»), довільний («Мій настрій в даний момент») і багато інших. Всі ці напрямки мають специфіку, рекомендовані способи проведення та використані матеріали. Проте, спільне правило застосування для всіх ізотерапевтичних технік, це забезпечення максимально комфортних умов для творчого процесу, передусім те, що дитина не повинна непокоїтись тим, що, що може забруднитися або ж щось зіпсувати.

У ізотерапії використовуються всі види художніх матеріалів:

- 1) фарби, олівці, воскова крейда, пастель;
- 2) покидькові матеріали – журнали, газети, шпалери, паперові серветки, кольоровий папір, фольга, коробки від цукерок, поштові картки, текстиль, кольорові стрічки, тасьма для створення колажів або об'ємних композицій;
- 3) природні матеріали – кора, листя і насіння рослин, квіти, пір'я, гілки, мох, камінці;
- 4) глина, пластилін, солоне тісто для ліплення;
- 5) папір і картон різних форматів і відтінків для малювання;

¹¹⁷ Лисенкова І. Використання арт-терапевтичних методик у роботі з дітьми передшкільного віку із затримкою психічного розвитку. *Наука і освіта*. 2013. № 3. С. 97.

б) пензлі різних розмірів, губки для зафарбовування, ножиці, нитки, різні типи клеїв, скотч¹¹⁸.

Малювання тісно пов'язане з розвитком наочно-образного мислення, з розвитком навичок аналізу, синтезу, співставлення, порівняння, узагальнення тощо. Працюючи над малюнком молодші школярі вчать виділяти особливості, якості, зовнішні властивості предметів, головні і другорядні деталі, передавати пропорції, порівнювати розміри деталей. Крім цього, в процесі малювання діти вчать розмірковувати, робити висновки. Відбувається збагачення словникового запасу, розвиток зорово-рухової координації, удосконалення дрібної моторики рук.

У дітей із затримкою психічного розвитку малюнок діяльність викликає величезні труднощі: затримка процесів мислення й уяви, порушення координації рухів заважають дитині передати в малюнку задумане, породжують незадоволення собою, що провокує відмову від малювання. Зрозуміло, що навчити дитину з ЗПР техніці малювання олівцем або пензликом дуже важко, тому в роботі з такими дітьми найкраще застосовувати саме нетрадиційні техніки зображення.

Переваги нетрадиційного малювання: дозволяють вчителю здійснювати індивідуальний підхід до дітей, враховувати їхні бажання; все незвичне привертає увагу дітей (в тому числі і з ЗПР), змушує дивуватися, викликає запитання, тобто пізнавальний інтерес; діти з ЗПР часто копіюють зразок, наданий їм, а нетрадиційні техніки зображення не дозволяють цього зробити, тому що замість зразка педагог показує тільки спосіб дії з нетрадиційними матеріалами, інструментами. Це підштовхує до розвитку уяви, творчості, самостійності, ініціативи, прояву індивідуальності. Нетрадиційний спосіб малювання потребує точного дотримання послідовності дій. Відповідно, діти вчать планувати процес зображення. Робота з нетрадиційними техніками зображення стимулює позитивну мотивацію малюноквої діяльності, викликає радісний настрій у дітей, знімає страх перед фарбою, боязнь не впоратися з процесом малювання.

На уроках нетрадиційного малювання діти дізнаються, що малювати можна не лише фарбами, олівцями і фломастерами, а і підфарбованою мильною піною, свічкою, використовувати для малювання клей. А замінити пензлика можна чим завгодно: пальцями, долонями, листям дерев, нитками, паличками тощо.

¹¹⁸ Бондар В. Значення арт-терапевтичних методик у розвитку комунікативних здібностей дітей старшого дошкільного віку із ЗПР. *Розвиток особистості молодшого школяра: сучасні реалії та перспективи* : матеріали третьої науково-практичної інтернет-конференції молодих науковців та студентів. 2018. Випуск 5. С. 172.

Таким чином, застосовуючи в роботі з дітьми із затримкою психічного розвитку нетрадиційні техніки зображення, педагоги сприятимуть послабленню багатьох порушень психічних процесів¹¹⁹.

8.4. Ейдотехнології у корекційній роботі з дітьми із затримкою психічного розвитку

Ейдетика, як напрям психологічної науки, вивчає різновид образної пам'яті, який виражається в збереженні яскравих наочних образів предметів після припинення їх дії на органи чуттів (явище ейдетизму).

Використання прийомів ейдотехнології в роботі з дітьми із затримкою психічного розвитку є ефективним засобом корекції властивих їм недоліків психічного розвитку.

Методики корекційно-розвивальної роботи мають забезпечувати мотивацію дітей до пізнання, стимулювати розвиток психічних процесів, ставити перед необхідністю спрямовувати зусилля на пошук нового і цікавого, вчити застосовувати знання і вміння для розв'язання конкретних завдань.

У корекційно-розвивальній роботі важливо використовувати методи і прийоми, здатні зацікавити дитину із затримкою психічного розвитку, викликати у неї інтерес до навчального матеріалу, запустити механізм активного сприймання матеріалу, отримати емоційний відгук.

Задля підвищення продуктивності діяльності навчальні завдання повинні пропонуватись в ігровій формі.

Використання прийомів ейдетики можна використовувати для розвитку мовлення. Провідним корекційним засобом при цьому є актуалізація асоціативно-образного мислення, враховуючи вікові та індивідуальні особливості дітей, доречно використовувати такі прийоми ейдетики:

- вільні асоціації, пов'язані з предметними образами;
- асоціації з використанням кольору;
- асоціації на основі сприйняття геометричної форми;
- асоціації тактильні, звукові, смакові, нюхові;
- предметні асоціації;
- піктограми (кольорові і чорно-білі);
- прийом «Аналогія».

¹¹⁹ Москаленко М. Корекція затримки психічного розвитку дитини засобами арт-терапії в навчальному процесі. URL: <https://naurok.com.ua/korekciya-zatrimki-psihichnogo-rozvitku-ditini-zasobami-art-terapii-v-navchalnomu-procesi-121465.html> (дата звернення: 30.04.2020).

Застосування названих прийомів впливає на активізацію спілкування, покращення розуміння мовлення, уточнення (розрізнення) фонетико-фонематичних уявлень, закріплення словника, формулювання висловлювань.

Серед прийомів ейдотехніки особливу увагу необхідно надавати методу піктограм, завдяки якому схематично і компактно вдається фіксувати інформацію, легко запам'ятовувати її, надовго утримувати в пам'яті, вчасно відтворювати. Зокрема, можна використовувати спеціальні малюнки-піктограми (опорні схеми-малюнки, план висловлювання, мнемотаблиці) для забезпечення зв'язного мовлення, для запам'ятовування і відтворення віршів, скоромовок, забавлянок; складних сюжетів, послідовності подій прозових творів, повноти відтворення сюжету.

Оскільки у дітей із ЗПР у словнику переважає номінативний словник, для активізації предикативного словника доцільно використовувати також малюнки-піктограми. Враховуючи конкретність мислення дітей, це можуть бути спрощені варіанти малюнків для позначення дієслів замість складних піктограм. Така форма роботи допоможе дітям не тільки запам'ятати слова, але і зрозуміти їх значення.

Для засвоєння букв можна використовувати методику О. Пащенко. Технологія полягає в тому, що між буквою і образом створюються асоціативні зв'язки, які після графічної трансформації нагадують букву, якої вони стосуються. Кожен асоціативний образ починається на ту букву, в яку він трансформований. До кожного образу запропонований вірш, у якому згадується асоціативний образ.

Для закріплення знань про цифри широко використовується прийом ейдотехніки «Аналогія»: добираються для кожної цифри, від 0 до 9, характерні ознаки за аналогією (схожістю), вивчаються з дітьми коротенькі, цікаві за сюжетом віршики. На основі зовнішньої схожості можна добирати для кожної цифри картинку образ із цікавим персонажем. Це такі дидактичні ігри «Де заховалась цифра?», «На що схожа цифра?», «Сховай цифру в малюнок», «Добери потрібну цифру».

Активне використання прийомів ейдетики у роботі з молодшими школярами із затримкою психічного розвитку ефективно впливають на розвиток пізнавальної діяльності дітей за такими напрямками:

- підвищення пізнавальної активності в цілому, зростання допитливості, бажання брати участь як в індивідуальних, так і в групових заняттях, цікавість до навчальних матеріалів;

- стрімке зростання вербальної комунікації, збагачення змісту зв'язних висловлювань за якістю і кількістю вербального матеріалу;

- подолання індивідуальних проблем зв'язного мовлення окремих дітей; підвищення швидкості запам'ятовування і якості відтворення віршів, казок (пісень, забавлянок);
- розуміння логіко-граматичних конструкцій;
- швидкість засвоєння букв, цифр, геометричних фігур¹²⁰.

8.5. Казкотерапія – ефективний метод роботи з дітьми із затримкою психічного розвитку

Казкотерапія – метод, який використовує казкову форму для інтеграції особистості, розвитку творчих здібностей, розширення свідомості, вдосконалення взаємодії з навколишнім світом.

Застосування даного методу дозволяє вирішувати ряд педагогічних і психологічних проблем, що виникають у дітей молодшого віку з ЗПР. Зокрема, за допомогою казкотерапії педагог сприяє розвитку творчого і образного мислення, фонематичного слуху, вдосконалення вербального мовлення, вмінню встановлювати причинно-наслідкові зв'язки.

У психологічній роботі є широкий спектр показань для проведення казкотерапії. Ось деякі з них: перевернена самооцінка, низький ступінь самоприйняття, підвищена тривожність, агресивність, страхи, конфліктність та ін.

Проблеми психолого-педагогічного характеру вирішуються через:

1. Використання казки як метафори. Текст і образи казок викликають вільні асоціації, що стосуються особистого життя дитини, а потім ці метафори і асоціації можуть бути обговорені. Метафора забезпечує контакт між правою і лівою півкулями мозку. Відомо, що ліва півкуля відповідає за логічне, аналітичне мислення, тоді як права – за гуманітарне, творче начало, фантазії. Тому в процесі сприйняття казки працює ліва півкуля, що «витагує» логічний зміст і лінію сюжету, а права півкуля в цей час вільна для мрій, фантазій, уяви, творчості. Відомо, що художній твір впливає як на розвиток окремих психічних функцій, так і на формування особистості дитини в цілому.

1. Малювання за мотивами казки. Вільні асоціації проявляються в малюнку, і далі може бути аналіз отриманого графічного матеріалу.

2. Обговорення поведінки і мотивів дій персонажа, що є приводом до обговорення цінностей поведінки людини, виявляє систему оцінок людини в категоріях: добре-погано.

¹²⁰ Задорожня О. Ейдетика у корекційній роботі з дітьми із затримкою психічного розвитку. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови* : наук.-метод. збірник. 2017. Випуск 13. С. 349–352.

3. Відтворення епізодів казки. Програвання епізодів дає можливість дитині відчути деякі емоційно значущі ситуації і програти емоції.

4. Використання казки як притчі-моралі.

5. Творча робота за мотивами казки (дописування, переписування, робота з казкою).

Сприйняття казки – дуже складна внутрішня діяльність, що розвивається в часі і в якій беруть участь увага, сприйняття, увага, мислення, пам'ять, емоції, воля. Кожен з цих процесів виконує свою важливу функцію в загальній діяльності – знайомство з явищами навколишньої дійсності через мистецтво. Через мистецтво можна допомогти дитині ясніше мислити і глибше відчувати. Слухання казки, поряд з творчими іграми, має найважливіше значення для формування нового виду внутрішньої психічної активності, без якої неможлива ніяка творча діяльність. У сприйнятті художнього твору молодший школяр егоцентричний. Поступово він навчається ставати на позицію героя, подумки йому сприяти, радіти його успіхам і засмучуватися через його невдачі. Формування в молодшому віці цієї внутрішньої діяльності дозволяє дитині не тільки зрозуміти явища, які вона безпосередньо не сприймає, а й поставитися з боку до подій, в яких вона не приймала прямої участі, що має вирішальне значення для подальшого психічного розвитку.

Величезний вплив казки на дитину полягає в тому, що сприйняття казки не тільки призводить до набуття окремих знань і вмінь, до формування окремих психічних процесів, але і змінює загальне ставлення до дійсності, сприяє виникненню нових, більш високих мотивів діяльності дитини.

Таким чином, введення казкотерапії в процес роботи з дітьми з ЗПР дозволить педагогу стимулювати розвиток гностичних процесів, інтелекту, моторики і скорегувати психологічні проблеми¹²¹.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Розкрийте зміст поняття «затримка психічного розвитку».

2. Які рекомендації вчителю щодо здійснення корекційної навчально-виховної роботи Ви могли б запропонувати?

3. Запропонуйте практичні поради щодо розвитку мовленнєво-комунікативної сфери дітей із затримкою психічного розвитку.

¹²¹ Султанова О. Казкотерапія як ефективний метод роботи з дітьми з ЗПР. URL: <http://detkam.in.ua/kazkoterapiya-yak-efektivnij-metod-roboti-z-ditemi-z-zpr.html> (дата звернення: 30.04.2020).

4. Охарактеризуйте особливості ігрової діяльності дітей із затримкою психічного розвитку.
5. Запропонуйте 3 гри або вправи, спрямованих на розвиток уваги дітей із ЗПР.
6. Які ігри можна використовувати для вдосконалення сприйняття часу?
7. Який позитивний вплив справляє музика на молодшого школяра із затримкою психічного розвитку?
8. Назвіть переваги нетрадиційного малювання?
9. У чому виявляється ефективність використання прийомів ейдотехнології в роботі з дітьми із затримкою психічного розвитку?

Рекомендовані джерела

1. Бондар В. Значення арт-терапевтичних методик у розвитку комунікативних здібностей дітей старшого дошкільного віку із ЗПР. *Розвиток особистості молодшого школяра: сучасні реалії та перспективи* : матеріали третьої науково-практичної інтернет-конференції молодих науковців та студентів. 2018. Випуск 5. С. 171–173.
2. Водка М., Алієва Т., Вашкіте І. Анімалотерапія як метод роботи із дітьми із ранньою затримкою психічного розвитку. *Актуальні проблеми сучасної медицини*. 2018. Випуск I. С. 42–49.
3. Гра дитини із затримкою психічного розвитку. URL: <https://sadmria14.jimdofree.com/%D0%BF%D1%80%D0%BE-> (дата звернення: 30.04.2020).
4. Задорожня О. Ейдетика у корекційній роботі з дітьми із затримкою психічного розвитку. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови* : наук.-метод. збірник. 2017. Випуск 13. С. 347–355.
5. Лисенкова І. Використання арт-терапевтичних методик у роботі з дітьми передшкільного віку із затримкою психічного розвитку. *Наука і освіта*. 2013. № 3. С. 95–97.
6. Москаленко М. Корекція затримки психічного розвитку дитини засобами арт-терапії в навчальному процесі. URL: <https://naurok.com.ua/korekciya-zatrimki-psihichnogo-rozvitku-ditini-zasobami-art-terapi-v-navchalnomu-procesi-121465.html> (дата звернення: 30.04.2020).
7. Мошківська А. Формування граматичної будови мовлення у старших дошкільників із ЗПР засобами ІКТ. Формування дидактичної компетентності педагогів дошкільної та початкової освіти : збірник науково-методичних праць. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. С. 416–426.
8. Потапова Л. Використання інформаційно-комунікаційних технологій у корекційній роботі з дітьми із затримкою психічного розвитку. *Таврійський вісник освіти*. 2015. № 2 (50). С. 108–113.
9. Розвивальні ігри та вправи для дітей із затримкою психічного розвитку. URL: <http://kirc.kupyansk-rada.gov.ua/info/page/16913> (дата звернення: 30.04.2020).
10. Султанова О. Казкотерапія як ефективний метод роботи з дітьми з ЗПР. URL: <http://detkam.in.ua/kazkoterapiya-yak-efektivnij-metod-roboti-z-ditemi-z-zpr.html> (дата звернення: 30.04.2020).

СЛОВНИЧОК

АГРАМАТИЗМ – 1. Розлад мовлення і мислення, неспроможність зв'язувати слова у синтаксично правильно побудовані речення; 2. Порушення мовлення людини, що виявляється у неправильному використанні граматичних елементів і форм.

АЛАЛІЯ – 1. Відсутність або недорозвиток мовлення, спричинений органічним ураженням мовленнєвих зон кори головного мозку внутрішньоутробно чи в ранньому віці; 2. Системний недорозвиток мовлення, при якому порушені всі його сторони (фонетико-фонематична, лексико-граматична, синтаксична). А. характеризується початковою відсутністю або різким обмеженням експресивної або імпресивної мови.

АМБЛЮПІЯ – 1. Зниження гостроти зору на одному оці внаслідок його бездіяльності; 2. Ослаблення зору, зумовлене функціональними розладами зорового аналізатора; 3. Порушення злагодженого функціонування між органами зору та мозком. Це явище відбувається у зв'язку з домінуванням одного ока людини над іншим.

АНІМАЛОТЕРАПІЯ – вид терапії, що використовує тварин і їх образи для надання психотерапевтичної допомоги. Метою цього виду терапії є покращення соціальних та емоційних функцій людей.

АРТ-ТЕРАПІЯ (англ. *art therapy*) – 1. Вид психотерапії та психологічної корекції, заснований на мистецтві та творчості. Вперше цей термін був використаний Андріаном Хілом у 1938 р. при описі своєї роботи з хворими на туберкульоз; 2. У науково-педагогічній інтерпретації розуміється як турбота про емоційне самопочуття і психологічне здоров'я особистості, групи, колективу засобами художньої діяльності

АРТ-ТЕХНОЛОГІЇ – передбачають формування інтелекту шляхом застосування засобів художньої творчості.

АСТИГМАТИЗМ – 1. Порушення заломлюючої здатності ока, коли в одному оці спостерігається сполучення різних видів рефракції (міопічної чи гіперметропічної) або різних ступенів одного виду; 2. Відсутність фокусної точки; 3. Недолік ока, зумовлений несферичною формою рогівки або кришталіка, за якого промені світла не фокусуються в одній точці. При А. ока промені світла, що виходять з однієї точки, неоднаково заломлюються в оці на різних його меридіанах (правильний А. ока), або на різних відрізках одного меридіана (неправильний А. ока), внаслідок чого на сітківці утворюється спотворене зображення.

АФАЗІЯ – розлад мови, при якому частково чи цілком втрачається можливість користуватися словами для вираження думок у спілкуванні, при збереженні функції артикуляційного апарату і слуху, достатнього для сприйняття елементарних мовних звуків. Термін «А.» запропонований Труссо (А. Trouseau) у 1864 р. При А. вражаються вищі механізми мовної функції, що здійснюються другою сигнальною системою, порушуються аналіз і синтез умовних мовних рефлексів — слів, які є, за І.П. Павловим, сигналами сигналів. При А. виділяються два основні види мовних порушень: сенсорна, рецептивна, імпресивна А. (нерозуміння мови навколишніх) і моторна, експресивна А. (порушення усного мовлення). Афатичні розлади характерні при ураженні переважно домінантної півкулі головного мозку щодо мовної функції. А. виявляють при захворюваннях головного мозку різної етіології: судинних, запальних, пухлинних, травматичних ураженнях, атрофічних процесах у головному мозку — хворобі Піка, Альцгеймера та ін. Можуть виникати короткочасні афатичні напади при судинних церебральних кризах, мігрени, епілептичному нападі (аура). А. вивчають дослідники

різних спеціальностей — невропатологи, фізіологи, психологи, нейрохірурги, логопеди.

БІБЛОТЕРАПІЯ – 1. Комплексна наукова дисципліна, що вивчає закономірності смислового та емоційного сприйняття текстів і розробляє методи психологічної корекції особистості за допомогою читання (або прослуховування) спеціально підібраних текстів з книг та інших носіїв інформації. 2. Метод психотерапії, який використовує літературу як одну з форм лікування словом.

БІЛЬМО – помутніння рогівки ока рубцевого походження, спричинене тяжким запальним процесом в оці, його механічним чи термічним (хімічним) ушкодженням. Є симптомом деяких очних хвороб, зокрема катаракти. Спричиняється ушкодженнями, виразками, запальними процесами. Іноді Б. буває вродженим. Невеликі Б. на периферії рогівки мало впливають на гостроту зору. Б. навпроти зіниці значно погіршують зір, а повні Б. викликають сліпоту.

БІНОКУЛЯРНИЙ ЗІР – 1. Бачення двома очима одночасно; 2. Узгоджений зір обома очима. Характеризується повним злиттям ретинальних зображень кожного ока у кірковому відділі зорового аналізатора. Завдяки Б. з. можна визначати відстань до предмета, взаємне розташування предметів; 3. Замкнута динамічна система зв'язку між чутливими елементами сітківки, підкорковими центрами та корою головного мозку (сенсорика), а також 12 окорухових м'язів (моторика).

ГІПЕРМЕТРОПІЯ – 1. Нездатність бачити наближені об'єкти; 2. Вада зору, що виникає внаслідок змін оптичної системи ока, і проявляється у вигляді нездатності сфокусувати зір на прилеглому об'єкті; 3. Варіант слабкої оптичної системи ока. При Г. промені світла, що потрапляють в око, після заломлення через лінзи ока (рогівку та кришталік) віртуально збираються за сітківкою (світлосприймаючий апарат ока), а на сітківці формується нечітке зображення.

ГРА – це вид діяльності в умовах ситуацій, спрямованих на відтворення і засвоєння суспільного досвіду, в якому складається й удосконалюється самоврядування поведінкою.

ГЛУХОТА – 1. Найбільш різкий ступінь ураження слуху, при якій розбірливе сприйняття мови стає неможливим; 2. Найважча форма втрати слуху, коли люди чують дуже мало або не чують взагалі. Види Г: спадкова (передається з покоління в покоління, пов'язана з хромосомними порушеннями); вроджена (з'явилася при несприятливому впливі на плід під час його внутрішньоутробного розвитку або в момент пологів); придбана (в результаті вікових змін органа слуху, хвороб, травм, токсичного впливу деяких медикаментів та ін.).

ДИЗАРТРИЯ – 1. Порушення вимовної сторони мовлення, яке виникає внаслідок органічного ураження центральної нервової системи. Це важкий розлад усієї мовленнєвої діяльності. При Д. порушується не тільки звуковимова майже усіх груп звуків, але і просодична сторона мовлення: голос, інтонація, темп, ритм; 2. Порушення звуковимови, голосоутворення і просодики, обумовлене недостатньою іннервацією м'язів мовного апарату: дихального, голосового, артикуляційного.

ДИСЛАЛІЯ – розлад мовлення, синдром, який проявляється у порушенні вимови звуків. Порушення звуковимови при нормальному слухові та збереженій іннервації мовленнєвого апарату. Механічна (органічна) Д. – такий вид неправильної звуковимови, який викликається органічними дефектами периферичного мовного

апарату, його кісткової і м'язової будови. Функціональна Д. – такий вид неправильного звуковимови, при якому немає ніяких дефектів артикуляційного апарату.

ДИТЯЧИЙ ЦЕРЕБРАЛЬНИЙ ПАРАЛІЧ – загальний термін для групи захворювань, які проявляються в першу чергу порушеннями рухів, рівноваги та положення тіла. Причинами виникнення Ц. п. є порушення розвитку мозку або пошкодженням однієї чи декількох його частин, які контролюють м'язовий тонус та моторну активність (рухи).

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ – один із методів, який дозволяє враховувати різноманітність учнів та різні потреби, а також підвищити мотивацію до навчання.

ДИФЕРЕНЦІЙОВАНЕ НАВЧАННЯ – 1. Така організація навчального процесу, при якій створюються умови, які дають змогу кожному учневі розкрити всі свої потенціальні навчальні можливості; 2. Передбачає створення освітнього середовища та організацію освітнього процесу таким чином, щоб забезпечити успішне опанування курикулумом учнями з різними освітніми потребами (з порушеннями психофізичного розвитку, обдарованими, представниками різних культур).

ДІТИ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ – поняття, яке охоплює всіх дітей, чії освітні потреби виходять за межі загальноприйнятої норми. В Україні йдеться передусім про дітей, які мають особливості психофізичного розвитку.

ЗАГАЛЬНЕ НЕДОРОЗВИНЕННЯ МОВЛЕННЯ – складне мовленнєве порушення, при якому у дитини з нормальним слухом та інтелектом порушуються усі компоненти мови: лексика, фонетика, граматики. ЗНМ проявляється різними складними мовними розладами. Ці розлади можуть варіювати від зв'язного мовлення з залишковими елементами лексико-граматичного та фонетико-фонематичного недорозвинення до повної відсутності загальноновживаної мови і залежать від рівня формування компонентів мовної системи.

ЗАЇКАННЯ – 1. Порушення мовлення, що виявляється у мимовільному повторенні окремих звуків, складів або цілих фраз, неприродному розтягуванні звуків або блоках мовчання, протягом яких людина, що заїкається, не може вимовити звук; 2. Розлад темпу і ритму мови, що проявляється у переривистих мимовільних паузах, часто супроводжується судорожними рухами м'язів обличчя, які беруть участь в акті мовлення.

ЗАТРИМКА МОВЛЕННЄВОГО РОЗВИТКУ – це повна відсутність мовлення або значне його відставання у дітей раннього віку.

ЗДОРОВ'ЯЗБЕРІГАЮЧІ ТЕХНОЛОГІЇ – 1. Психолого-педагогічні технології, програми, методи, які спрямовані на виховання в учнів культури здоров'я, особистісних якостей, що сприяють його збереженню та зміцненню, формування уявлень про здоров'я як цінність, а також мотивацію на здоровий спосіб життя; 2. Сприятливі умови навчання дитини в школі (без стресових ситуацій, адекватність вимог, методик навчання та виховання); 3. Оптимальна організація навчального процесу (відповідно до вікових, статевих, індивідуальних особливостей та гігієнічних вимог).

ІГРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ – 1. Особливий метод навчання, який передбачає засвоєння навчального матеріалу та змісту освіти, формує взаємодію педагога і учня за допомогою гри, а також допомагає знайти та отримати бажану ціль, тобто досягти певного результату; 2. Така організація навчального процесу, під час якої

навчання здійснюється у процесі включення учня в навчальну гру (ігрове моделювання явищ, «проживання» ситуації).

ІЗОТЕРАПІЯ – 1. Один з найпоширеніших видів арт-терапії, який передбачає роботу психолога з використанням образотворчого мистецтва для вирішення таких проблем, як: самооцінка, стрес, психосоматичні захворювання, висловлювання емоцій та почуттів, тощо; 2. Розвиток, зміцнення, допомога через малюнок.

ІМАГОТЕРАПІЯ – це психотерапевтичний метод тренування хворого в відтворенні певного комплексу характерних образів з лікувальною метою. Метод запропонований в 1966 р І. Е. Вольперт. Відноситься до групи методів ігрової психотерапії, в ширшому сенсі – варіант поведінкової психотерапії, в основі якого лежить навчіння адекватному реагуванню в скрутних життєвих ситуаціях, розширення комунікативних можливостей, розвиток здатності до відтворення «лікувального» образу, до мобілізації власного життєвого досвіду.

ІНКЛЮЗИВНА ОСВІТА – комплексний процес забезпечення рівного доступу до якісної освіти дітям з особливими освітніми потребами шляхом організації їхнього навчання в загальноосвітніх навчальних закладах на основі застосування особистісно-орієнтованих методів навчання та з урахуванням індивідуальних особливостей навчально-пізнавальної діяльності таких дітей.

ІНКЛЮЗИВНА ОСВІТНЯ ТЕХНОЛОГІЗАЦІЯ – це процес оптимізації освітнього простору, трансформація його розбалансованості та активний вплив на розвиток освітніх систем шляхом використання технологій інклюзивного навчання.

ІНТЕРАКТИВНІ МЕТОДИ – форма навчання, у процесі якого учні і вчитель перебувають у режимі бесіди, діалогу між собою. Це співпраця, взаємонавчання: вчитель – учень, учень – учень. При цьому вчитель і учень – рівноправні, рівнозначні суб'єкти навчання. Інтерактивна взаємодія виключає домінування одного учасника навчального процесу над іншим, однієї думки над іншою. Під час такого спілкування учні вчать бути демократичними, спілкуватися з іншими людьми, критично мислити, ухвалювати обґрунтовані рішення.

ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ – загальний термін, який підкреслює роль уніфікованих технологій та інтеграцію телекомунікацій (телефонних ліній та бездротових з'єднань), комп'ютерів, підпрограмного забезпечення, програмного забезпечення, накопичувальних та аудіовізуальних систем, які дозволяють користувачам створювати, одержувати доступ, зберігати, передавати та змінювати інформацію. ІКТ складається з ІТ, а також телекомунікацій, медіа-трансляцій, усіх видів аудіо і відеобробки, передачі, мережових функцій управління та моніторингу.

КАЗКОТЕРАПІЯ – метод психологічної корекції особистості дитини за допомогою читання / прослуховування спеціально підібраних текстів народної фантастичної прози або літературних казкових творів; один із видів бібліотерапії.

КІНЕЗІОТЕРАПІЯ – 1. Напрямок фізичної терапії, який передбачає виконання активних і пасивних рухів, певних вправ лікувальної гімнастики та роботи на тренажерах для досягнення конкретного терапевтичного результату; 2. Амбулаторна фізіотерапевтична практика, яка спеціалізується на реабілітації опорно-рухового апарату при різних захворюваннях хребта і суглобів, посттравматичної реабілітації, відновлення після проведених операцій на хребті і суглобах; 3. Реабілітаційна методика лікування різних порушень опорно-рухового апарату, в основі якої лежить рух з

урахуванням розроблених спеціальним чином навантажень в комплексі зі збалансованим харчуванням, дихальними вправами і водними процедурами.

КОРЕКЦІЙНО-РОЗВИВАЛЬНА РОБОТА – організація психолого-методико-педагогічних заходів з метою подолання відхилень у психофізичному розвитку та поведінці тієї чи іншої особи. Грамотна корекційно-розвивальна робота повинна ґрунтуватись на системному підході, що враховує ієрархію та багатоаспектність розвитку особи й навколишнього середовища.

ЛЯЛЬКОТЕРАПІЯ – це розділ арт-терапії, що використовує в якості основного прийому психокорекційного впливу ляльку як проміжний об'єкт взаємодії дитини і дорослого. Ідентифікуючи себе певним чином, дитина в умовній ситуації проектує свій внутрішній світ і відчуває реальні почуття. Л. як метод заснований на процесах ідентифікації дитини з улюбленим героєм казки, з улюбленою іграшкою.

МІОПІЯ – 1. Нездатність бачити віддалені об'єкти; 2. Дефект зору, коли людина чітко бачить лише близько розташовані предмети, результат підвищеної заломлювальної сили оптичних середовищ ока (кришталика, рогівки) або надто великої довжини осі (при нормальній заломлювальній силі) очного яблука. М. поділяється на вроджену та набуту.

МУЗИКОТЕРАПІЯ – 1. Практика використання звуків, мелодій для відновлення рівноваги емоційного і покращення фізичного стану людини; 2. Процес міжособистісного спілкування, у якому кваліфікований музикотерапевт застосовує музику та всі сторони її впливу – фізичну, емоційну, інтелектуальну, соціальну, естетичну і духовну – з метою покращення чи збереження здоров'я дитини; 3. Психотерапевтичний метод, що використовує музику в якості засобу корекції. У 2003 році М. визнана офіційним методом лікування.

НІСТАГМ – 1. Порушення очорухового апарату, що супроводжується мимовільними ритмічними рухами очей; 2. Мимовільні швидкі ритмічні коливальні рухи очних яблук в ту чи іншу сторону (тремтіння очей). Н. у дітей – це захворювання, яке зовні проявляється тим, що дитина не може зафіксувати погляд на об'єктах, її очі постійно здійснюють мимовільні коливальні рухи – очі «бігають», «блукають», «плавають».

ПЕДАГОГІЧНА ТЕХНОЛОГІЯ – 1. Продумана в усіх деталях модель спільної педагогічної діяльності з проектування, організації і проведення навчального процесу з безумовним забезпеченням комфортних умов для учнів і учителя; 2. Систематизоване навчання на основі системного способу мислення; 3. Сукупність навчальних ситуацій, в яких реалізується педагогічна система; 4. Упорядкована сукупність операцій та дій, методів і засобів, які інструментально забезпечують досягнення прогнозованого результату в освітньому процесі.

ПІСОЧНА ТЕРАПІЯ – 1. Метод психологічної допомоги дітям, завдяки якому у дитини розвивається здатність до самовираження і творчого сприйняття світу. П. т. допомагає розвивати у дітей пам'ять, увагу і просторову уяву; 2. Ключ до внутрішнього світу дитини, один з засобів виразити переживання, досліджувати світ, збудувати стосунки. Вперше термін «П. т.» був запропонований Карлом Густавом Юнгом.

ПОЛЕ ЗОРУ – 1. Простір, який бачить око під час фіксованого погляду і нерухомого положення голови людини; 2. Широта спостережуваного світу, яка спостерігається в будь-який момент; 3. Це те, що бачить людина, видимий оком

прості. Це той візуальний простір, який людина бачить навколо, коли дивиться вперед, в одну точку.

ПСИХОМОТОРНИЙ РОЗВИТОК – відображення становлення різних видів нервової системи у певні періоди життя. Оцінка П. р. дитини проводиться при кожному профілактичному огляді з використанням таблиці, в якій визначено вікові особливості психомоторного розвитку дитини. Оцінка П. р. дитини здійснюється за наступниками критеріями: моторика, статика, сенсорні реакції, мова, психічний розвиток.

РОЗЛАДИ АУТИСТИЧНОГО СПЕКТРУ – загальне (первазивне) порушення розвитку, що має неврологічну природу і проявляється в таких групах розладів, як: стійкий дефіцит соціальної комунікації та соціальної взаємодії, а також обмежені, повторювані зразки поведінки, інтереси чи діяльність (у тому числі – сенсорні переваги); проявляється переважно до 3,5 року і в 4–5 разів частіше зустрічається у хлопчиків, аніж у дівчат. Не залежить від рівня розумового розвитку.

РЕТИНОПАТІЯ – 1. Руйнування сітківки ока; 2. Серйозне судинне порушення сітківки ока. Найчастіше захворювання зустрічається у новонароджених.

РЕФРАКЦІЯ – 1. Заломлююча здатність ока; 2. Оптична установка ока у спокої акомодатії; 3. Здатність оптичної системи ока заломлювати світлові промені, змінювати їх напрям.

СИНДРОМ ДАУНА – генетична аномалія, яку спричинює присутність додаткової хромосоми у 21 парі. С. Д. є хромосомною аномалією, якій притаманна додаткова хромосома 21 – цілковита (трисомія 21) або часткова (внаслідок транслокації).

ТАНЦЮВАЛЬНО-РУХОВА ТЕРАПІЯ – один з сучасних методів психотерапії, який використовує рух і танець для емоційної, пізнавальної, фізичної та соціальної інтеграції особистості. Виникла в 40-их роках 20 ст., засновниця – Меріан Чейс.

ТЕХНОЛОГІЯ – 1. Знання, наука про майстерність; 2. Система знань про способи та засоби обробки і якісного перетворення об'єкта.

ТЕХНОЛОГІЯ ІНТЕРАКТИВНОГО НАВЧАННЯ – це така організація навчального процесу, за якої неможлива неучасть у процесі пізнання: кожен учень має конкретне завдання, за виконання якого він має публічно відзвітуватися і від його діяльності залежить якість виконання поставленого перед групою завдання.

ТЕХНОЛОГІЯ НАВЧАННЯ – це така послідовність дій учителя й учнів, при виконанні якої, врахувавши індивідуальні та вікові особливості учня та професійно-методичний рівень учителя, запланований результат обов'язково має настати.

ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ ЗДОРОВ'Ю – гігієнічне навчання (раціональне харчування, догляд за тілом тощо); формування життєвих навичок (керування емоціями, вирішення конфліктів тощо); профілактика травматизму та зловживання психоактивними речовинами; статеве виховання. Реалізуються завдяки включенню відповідних тем до предметів загально-навчального циклу; введенню до варіативної частини навчального плану нових предметів; організації факультативного навчання.

ТЕХНОЛОГІЇ ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ – система знань про оптимальні форми, методи, засоби та способи організації навчання людей із особливими освітніми потребами.

ТУГОВУХІСТЬ – стійке ураження слуху, яке викликає труднощі при сприйманні мовлення. Дітей з Т. називають слабчочуючими або зі зниженим слухом. Т. може бути: кондуктивною, сенсоневральною (нейросенсорною), змішаною.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

I. Законодавчо-нормативна база з інклюзивного навчання

1. Аналіз законодавства України щодо відповідності міжнародним вимогам забезпечення рівних прав у здобутті освіти для дітей з особливими потребами. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/159118802.pdf>.
2. Деякі питання створення ресурсних центрів підтримки інклюзивної освіти та інклюзивно-ресурсних центрів : постанова Кабінету Міністрів України від 22 серп. 2018 р. № 617. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/617-2018-%D0%BF>
3. Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_174#Text
4. Конвенція про права дитини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
5. Організація навчально-виховного процесу в умовах інклюзивного навчання : лист Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 18 трав. 2012 р. №1/9-384. URL: http://ru.osvita.ua/legislation/Ser_osv/29627/
6. Організація психологічного і соціального супроводу в умовах інклюзивного навчання» : лист Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 26 лип. 2012 р. №1/9-529. URL: http://ru.osvita.ua/legislation/Ser_osv/30376/
7. Порядок організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах : постанова Кабінету Міністрів України від 15 серп. 2011 р. № 872. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/872-2011-%D0%BF#Text>
8. Посада асистента вчителя передбачена «Типовими штатними нормативами загальноосвітніх навчальних закладів» : наказ Міністерства освіти і науки, молоді і спорту України від 06 груд. 2010 р. № 1205, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 22 груд. 2010 р. № 1308/18603. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1308-10#Text>
9. Про внесення змін до деяких законів України про освіту щодо організації інклюзивного навчання : Закон України від 05 черв. 2014 р. № 1324 – VII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1324-18#Text>
10. Про внесення змін до Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах : постанова Кабінету Міністрів України від 09 серп. 2017 р. № 588. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/588-2017-%D0%BF>
11. Про дошкільну освіту : Закон України від 20 трав. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14#Text>
12. Про затвердження Державного стандарту початкової загальної освіти для дітей з особливими освітніми потребами : постанова Кабінету Міністрів України від 21 серп. 2013 р. № 607. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/607-2013-%D0%BF#Text>
13. Про затвердження Концепції розвитку інклюзивного навчання : наказ Міністерства освіти і науки України від 01 жовт. 2010 р. № 912. URL: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/9189/
14. Про затвердження Плану заходів щодо забезпечення права на освіту дітей з особливими освітніми потребами в загальноосвітньому просторі : наказ Міністерства освіти і науки України від 31 груд. 2015 р. № 1436. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/395665_395730

15. Про затвердження Порядку комплектування інклюзивних груп у дошкільних навчальних закладах : наказ Міністерства освіти і науки України та Міністерства охорони здоров'я України від 06 лют. 2015 р. № 104/52. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0224-15>

16. Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах : постанова Кабінету Міністрів України від 15 серп. 2011 р. № 872. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/872-2011-%D0%BF>

17. Про затвердження Примірного положення про команду психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами в закладі загальної середньої та дошкільної освіти : наказ Міністерства освіти і науки України від 08 черв. 2018 р. № 609. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-primirnogo-polozhennya-pro-komandu-psihologo-pedagogichnogo-suprovodu-ditini-z-osoblivimi-osvitnimi-potrebami-v-zakladi-zagalnoyi-serednoyi-ta-doshkilnoyi-osviti>

18. Про затвердження Типового переліку спеціальних засобів корекції психофізичного розвитку дітей з особливими освітніми потребами, які навчаються в інклюзивних та спеціальних класах закладів загальної середньої освіти : наказ МОН України від 23 квіт. 2018 р. № 414, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 11 трав. 2018 р. № 582/32034. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0582-18>

19. Про інклюзивно-ресурсний центр : положення, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 12 лип. 2017 р. № 545. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/545-2017-%D0%BF>

20. Про освіту: Закон України від 02 квіт. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

21. Про спеціальні класи для навчання дітей з особливими освітніми потребами у загальноосвітніх навчальних закладах : положення (наказ Міністерства освіти і науки України від 09 груд. 2010 р. № 1224, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 29 груд. 2010 р. № 1412/18707). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1412-10#Text>

22. Щодо організації діяльності інклюзивних груп в закладах дошкільної освіти : лист Міністерства освіти і науки України від 13 листоп. 2018 р. № 1/9-691. URL : <https://mon.gov.ua/ua/npa/list-mon-shodo-organizaciyi-diyalnosti-inklyuzivnih-grup-v-zakladah-doshkilnoyi-osviti>

II. Навчальні та навчально-методичні посібники

1. Байда Л., Красюкова-Еннс О. Інвалідність та суспільство : навч.-метод. посіб. Київ, 2012. 216 с.

2. Гельбак А. Музикотерапія у роботі з дітьми з особливими освітніми потребами : навч.-метод. посіб. Кропивницький : КЗ «КОШПО імені Василя Сухомлинського», 2019. 50 с.

3. Колупаєва А. Основи інклюзивної освіти: навч.-метод. посібник. Київ, 2012. 308 с.

4. Колупаєва А., Савчук Л. Діти з особливими освітніми потребами та організація їх навчання: наук.-метод. посіб. Київ : Наук. світ, 2011. 192 с.

5. Лорман Т., Дешпелер Д., Харві Д. Інклюзивна освіта. Підтримка розмаїття у класі : практич. посіб. 2010. 296 с.

6. Нагорна О. Особливості корекційно-виховної роботи з дітьми з особливими освітніми потребами : навч.-метод. посіб.. Рівне, 2016. 141 с.

7. Паливода А. Інклюзивна освіта. Посібник для батьків. Досвід Канади : посіб. Київ, 2012. 120 с.
8. Порошенко М. Інклюзивна освіта : навч. посіб. Київ : Агенство «Україна», 2019. 300 с.
9. Порошенко М. Організаційно-методичні засади діяльності інклюзивно-ресурсних центрів : навч.-метод. посіб. Київ, 2018. 252 с.
10. Скрипник Т. Технології психолого-педагогічного супроводу дітей з аутизмом в освітньому просторі : навч.-наоч. посіб. Київ : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2015. 56 с.
11. Софій Н., Найда Ю. Ляльки з особистими історіями (ляльки-персони): методика соціального та психологічного розвитку дитини. Київ : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 52 с.
12. Таранченко О., Найда Ю. Диференційоване викладання в інклюзивному навчальному закладі : навч. курс та метод. посіб. Київ : Видавнича група «А.С.К.», 2012. 124 с.
13. Федій О. Естетотерапія : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 256 с.
14. Хіля А. Арт-терапія у системі засобів виховання ціннісного ставлення до життя у дітей та молоді з функціональними обмеженнями: метод. матеріали. Частина перша. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 252 с.
15. Чеботарьова О., Гладченко І. Особливості психолого-педагогічного супроводу дітей з помірною розумовою відсталістю в системі корекційно-розвивального навчання спеціального загальноосвітнього закладу : навч.-метод. посіб. Київ : ІСП НАПН України, 2016. 148 с.
16. Янкович О., Беднарик Ю., Анджеєвська А. Освітні технології сучасних навчальних закладів : навч.-метод. посіб. Тернопіль: ТНПУ ім В. Гнатюка, 2015. 212 с.

III. Інтернет-джерела

1. Сенсорні ігри для корекційної роботи з дитиною-аутистом. URL: <https://inkluzia.com.ua/censorni-igri-dlya-korektsiynoyi-roboti-z-ditinou-autistom/>
2. Бойкова Т. В. Використання пісочної терапії в логопедичній роботі. URL : <https://multiurok.ru/index.php/files/vikoristannia-pisochnoyi-tierapiyi-v-loghopiedichn.html> (дата звернення: 23.04.2020).
3. Вади зору у дітей як предмет корекційної роботи педагогів. URL: https://otherreferats.allbest.ru/pedagogics/00618657_0.html
4. Використання інноваційних технологій для розвитку функцій зорового сприймання у дітей з особливими освітніми потребами. URL: <https://vseosvita.ua/library/vikoristanna-innovacijnih-tehnologij-dla-rozvitku-funkcij-zorovogo-sprijmanna-u-ditej-z-osoblivimi-osvitnimi-potrebami-199409.html>
5. Вправи на розвиток дрібної та загальної моторики. URL: <http://kirc.kupyansk-rada.gov.ua/info/page/17011>
6. Всеукраїнський фонд «Крок за кроком». URL: <http://www.ussf.kiev.ua/ieeditions/18/>
7. Гра дитини із затримкою психічного розвитку. URL: <https://sadmria14.jimdofree.com/%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D1%81>
8. Давоян Є. Обдарованість дитини-аутиста: корекційно розвивальна програма. URL: http://elibrary.kdpu.edu.ua/bitstream/0564/239/1/korektsiyno-rozvivalna_programa.pdf

9. Діти-аутисти. URL: <https://psihol.jimdofree.com/%D0%BD%D0%B0-%D0%B4%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%BC%D0%BE%D0%B3%D1%83%D0%BF%>
10. Застосування музикотерапії у неврології та психіатрії. URL: <http://ronmb.org.ua/articles/zastosuvannya-muzikoterapiyi-u-nevrologiyi-ta-psihiatriyi.html>
11. Ігри та вправи на розвиток слухової уваги, сприймання пам'яті. URL: <http://zhuravlyk.uz.ua/poradi-faxivciv/storinka-logopeda/logopedichni-igri-ta-vpravi/>
12. Ігрове лікування і реабілітація дітей з ДЦП. URL: <https://zarub.info/dcp/igry.html#i-6> (дата звернення: 22.04.2020).
13. Ігротерапія і корекційна робота з дітьми-аутистами. URL: <http://dyvokray.org.ua/diti-z-osoblivimi-potrebam/247-igroterapija-i-korekciyna-robotaz-ditmi-autistami>
14. Квітка Н. Місце музичної терапії у вихованні дітей зі складними порушеннями психофізичного розвитку. URL: http://hnpu.edu.ua/sites/default/files/files/Kaf_zdor_ta_korr_os/Ped_zdor_2011.pdf#page=287
15. Корекційно-розвивальна робота з дітьми із затримкою психічного розвитку за темою «Допомога в подоланні і компенсації відхилень, що заважають розвиткові». URL: <https://vseosvita.ua/library/korekciyno-rozvivalna-robotaz-ditmi-iz-zatrimkou-psihicnogo-rozvitku-za-temou-dopomoga-v-podolanni-i-kompensacii-vidhilen-so-zavazaut-rozvitkovi-106319.html>
16. Купрас В. Ефективність використання інтерактивних технологій у навчанні дітей з порушеннями зору. URL: file:///C:/Users/Admin/Downloads/sppt_2015_11-12_7.pdf (дата звернення: 21.05.2020).
17. Москаленко М. Корекція затримки психічного розвитку дитини засобами арт-терапії в навчальному процесі. URL: <https://naurok.com.ua/korekciya-zatrimki-psihicnogo-rozvitku-ditini-zasobami-art-terapi-v-navchalnomu-procesi-121465.html>
18. На урок. URL: Інклюзивна освіта: принципи формування сприятливого освітнього середовища. URL: <https://naurok.com.ua>; <https://naurok.com.ua/upgrade/inclusive>
19. Овчарук Т. Є. Ділова гра як метод навчання соціально-побутового орієнтування розумово відсталих школярів. URL: <http://elar.ippo.edu.te.ua:8080/bitstream/123456789/4825/1/%D0%B7%20%D0%B4%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D0%B4%D1%83%20%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%82%D0%B8.doc>
20. Освіторія. URL: <https://osvitoria.media>
21. Пасічник І. Особливості застосування казкотерапії для розвитку монологічного мовлення в дітей із ЗНМ. URL: <http://ivanpasichnyk93.wixsite.com/logopediviv/blog/author/%D0%86%D0%B2%D0%B0%D0%BD-%D0%9F%D0%B0%D1%81%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%BA%2C-%D0%97.-%D0%9B%D0%B5%D0%BD%D1%96%D0%B2>
22. Ревенко Н. Використання пісочної терапії в логопедичній роботі. URL: <https://sadmria14.jimdofree.com/%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8/%D0%BD%D0%B0%D1%88%D1%96->
23. Ресурсний центр підтримки інклюзивної освіти. URL: http://rcpio.ippo.kubg.edu.ua/?page_id=87

24. Розвивальні ігри та вправи для дітей із затримкою психічного розвитку. URL: <http://kirc.kupyansk-rada.gov.ua/info/page/16913>

25. Садова І. Особливості навчання дітей з порушеннями зору в умовах початкової школи. URL: <http://dspu.edu.ua/hsci/wpcontent/uploads/2017/12/010-44.pdf>

26. Скарбничка для батьків, вчителів та студентів. URL: <https://inklyuzivna-osvita.webnode.com.ua>

27. Султанова О. Казкотерапія як ефективний метод роботи з дітьми з ЗПП. URL: <http://detkam.in.ua/kazkoterapiya-yak-efektivnij-metod-roboti-z-ditemi-z-zpr.html>

28. Тур М. С. Каністерапія як засіб реабілітації дітей і дорослих з порушеннями психічного та інтелектуального розвитку. URL: <http://dSPACE.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/11724/1/90.pdf>.

29. Шкільне життя. URL: <https://www.schoollife.org.ua/829-2018/>

30. Щербанюк Г. М. Використання інноваційних технологій навчання на уроках української літератури та в позакласній роботі з дітьми з особливими освітніми потребами. URL: http://imso.zippo.net.ua/wp-content/uploads/2019/04/statja_20190404_6.pdf

31. Які вправи корисні для очей. URL: <https://ibilingua.com/yaki-vpravu-korysni-dlya-ochej-dytyny/>

IV. Навчальні відеоролики з YouTube

1. Арт-терапія – лучший психологический метод для детей. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=egS5rEdkGmk&t=1s>

2. Вебінар: Арт-терапія в педагогічній практиці. Емоційний розвиток особистості засобами арт-терапії. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=fe8Mn2CY0UQ>

3. Гельбак А. Використання елементів музикотерапії в корекційно-реабілітаційній роботі з дітьми. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=bvqkIxDrGTg>

4. Гра як основний елемент розвитку дитини з особливими потребами. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=VKNr-YJWwUQ>

5. Дидактичні ігри на розвиток мовлення в корекційно-ігровій діяльності дошкільнят. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=i16JujP2aik>

6. Збереження здоров'я дітей з особливими освітніми потребами. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=i1TvC-aVvaM>

7. Інклюзивна освіта в сучасній українській школі: адаптація дітей та вчителів. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Y95d1tjEaXo>

8. Інтегроване заняття-гра (піскова терапія) ранній вік. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=JpNfuucQims>

9. Інтерактивні технології в інклюзивному класі. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=gzvrmKTr0g>

10. Іпотерапія для дітей з особливими потребами. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=jHgFCU8ppZ8>

11. Корекційне заняття з дитиною з особливими потребами. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=taGwyCfuIwE>

12. Вікторії Яресько «Музична терапія для дітей із особливими освітніми потребами». URL: <https://www.youtube.com/watch?v=MzLRuUOjr оЕ>

13. Методи і прийоми корекційної педагогіки, які можна використати на будь-якому уроці. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=V68bqJbeQX4>

14. Музикотерапія для дітей із аутизмом як спосіб реабілітації. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=B0xUBX3neuY>

15. (Не) страшна інклюзія: особливості роботи з дітьми з особливими освітніми потребами. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=1Ebm2UWpV8I>

16. Особливі діти, звичайна школа: інклюзивна освіта в Німеччині. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=z3EEXggZUcQ&t=65s>

17. Online-вебінар «Проблемна поведінка дітей з особливими потребами: виправлення та корекція». URL: <https://www.youtube.com/watch?v=DsxuWdGKWNM>

18. Песочная терапия для детей. Мелкая моторика. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=BQZB8Dg4bGA>

19. Песочная терапия. Базовые принципы. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=2qjDxkf9NVQ>

20. Підтримка дітей з особливими освітніми потребами: практичні поради. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=MaC1QYAEBUE>

21. Співпраця вчителя та його асистента в інклюзивному класі. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=T2m4hJxFI8Y>

22. Формування комунікативних навичок у дітей з особливими освітніми потребами. URL: https://www.youtube.com/watch?v=_YSdulU9YDg

23. Що таке інклюзивна освіта і як вона функціонує в Україні? URL: https://www.youtube.com/watch?v=TVPF7JgYr_I

V. Цікавинки

1. Техника нетрадиционного рисования «Рисование через мокрую марлю». URL: <https://www.youtube.com/watch?v=yWbUgJ-1ADA>

2. Рисуем солью. Увлекательное занятие для детей. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=kCfMpd8j6Y>

3. Рисунки на воде! ЭБРУ мастер-класс для детей. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=9y3o7NkuH6Q>

4. Техніка малювання м'ятим папером. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=dwirMUn8Nsg>

5. Малювання кришечками з-під пляшок. Нетрадиційні техніки малювання для дітей. Bottle Cap Painting. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=6l8wg3ER6BU>

6. Бузок ватними паличками. Нетрадиційні техніки малювання для дітей. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=V93hfWoGs1k>

7. Малювання ниткою. URL: https://www.youtube.com/watch?v=_yV1jyipuk4

8. Ліплення 3d з пластиліну для дітей. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=T5KXVG2hLkI>

9. Музыка для арт-терапии. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=KrMiD6IEtoE>

10. Лечебная успокаивающая китайская музыка от депрессии, нервов. Для умиротворения тела и духа. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=yuNhOFrWuDI>

11. Мазур Т. Арт-терапевтична вправа «Маріонетка». URL: <https://www.youtube.com/watch?v=tJvh4E-Q3PQ> (дата зверення: 20.06.2020).